

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

ספר שרבו רב של יאגי זע אגנל אגנל אגנל
 נאמנה ונאל יארל ארמניה ליהון ארמניה רסון
 רשכאל נענהה רידל ורשכאל ורשכאל ורשכאל
 ויאמר מרילן ז יא יארל
 אכא אקדאל מריליון מוארד ז אלה כון נאר עת יארל
 יכד במרבלה באריותון וכמוד מצוד דאלהון בחוק יכון
 נחפזתו ונשריתון כולו רסומיה רפארץ לכוון אטוניה
 ואטוניה נשיכון לנ חפנקל כון ל ארמניה נל אל
 חכמה דאריליון כון דרמניה דכד אכזל כון זנר חמאיה
 נאל ערבתאל וכוושיאל ואלאיה מועיל ליהון
 נל נילן דרמניה נל חכום דרמניה לל הם
 אגנל ויכנס אבאן באריותון מוארי לנ דארן לכוון
 זו בל מרסאל סלד סנקיתון אל חכמה לל אגנל
 זיון ז חכיל ריכון :

חכמה קטור אל בשל ז בשל
 ז לחרק לול אגנל אגנל אגנל
 ורמיה לפק אגנל לרמיה אגנל
 ופה ערל השל חכמה ז חוק בר
 עבדל חייג בשל אגנל מן סטון
 נל ז חכמה לחוק נל ובלק סטון
 אגנל נח סלד הליוה
 אגנל חקל אגנל חקל חקל
 אגנל

סגל אגנל וסגל אגנל
 סגל אגנל וסגל אגנל

Institut kurde de Paris

*Kürt Halkının yiğit Evladı
İnsanlık Onurunun Bilge Savaşçısı
Kürdistan Şehitlerinin En Ak Saçlısı
Sevgili MUSA ANTER AMCA'mızın
Unutulmaz Anısına*

Institut kurde de Paris

LIV. TUR, 2748
18/04/2017
250 MED KUR

Dr. A. MEDYALI

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

BERHEM YAYINLARI

BERHEM YAYINLARI:

BİRİNCİ BASKI: 1992

Kapak:

*Kürdistan kaynaklı elyazması Neo-Aramice bir kitap sayfası.
Musa Peygamber zamanında Yahudilerin Mısır'dan ayrılışlarını,
yani göç olayını konu alan yapıtın bu son sayfasındaki damgadan
1669 yılında Nerwa'da yazıldığı anlaşılıyor.*

İsteme Adresleri:

BERHEM

Kotkag. 15, 6 tr.

164 75 Kista/SWEDEN

Tel: 08/750 48 28

Berhem Basın Yayın Bürosu

Atatürk Bulvarı

Sanlıhan 105/907

Kızılay/ANKARA

Tel: 418 48 86

BASKI : AYDINLAR MATBAACILIK Tel : 552 86 14-15-16

ISBN: 91 971706 - 6 - 6

İÇİNDEKİLER

1

GİRİŞ - 7

2

KAYNAKLAR VE TERMINOLOJİ - 21

3

KUTSAL KİTAPLAR VE YÖRESEL ANLATILARDA KÜRDİSTAN
VE KÜRDİSTANLI YAHUDİLER - 24

4

İBRANİLER VE SÜRGÜN OLGUSU - 31

5

YAHUDİLERİN GUTİLER(MEDLER)'LE VE MECUSİLİKLE
(MAGIANİSM) KARŞILAŞMALARI - 33

6

ADİABENE KRALLIĞI VE SASANİLER DÖNEMİ - 42

7

ARAP İSTİLASI VE İSLAMİYETİN KÜRDİSTAN'DA YAYILMASI -

47

8

12-20.YÜZYILLARDA KÜRDİSTANLI YAHUDİLER - 51

9

NÜFUS DAĞILIMI VE İSRAİL'E GÖÇ - 57

10

EKONOMİK YAŞAM VE MESLEKLER - 66

11

DİL, EDEBİYAT VE MÜZİK - 70

12

YONA SABAR'IN KİTABINDAKİ KAYNAKÇA - 83

13

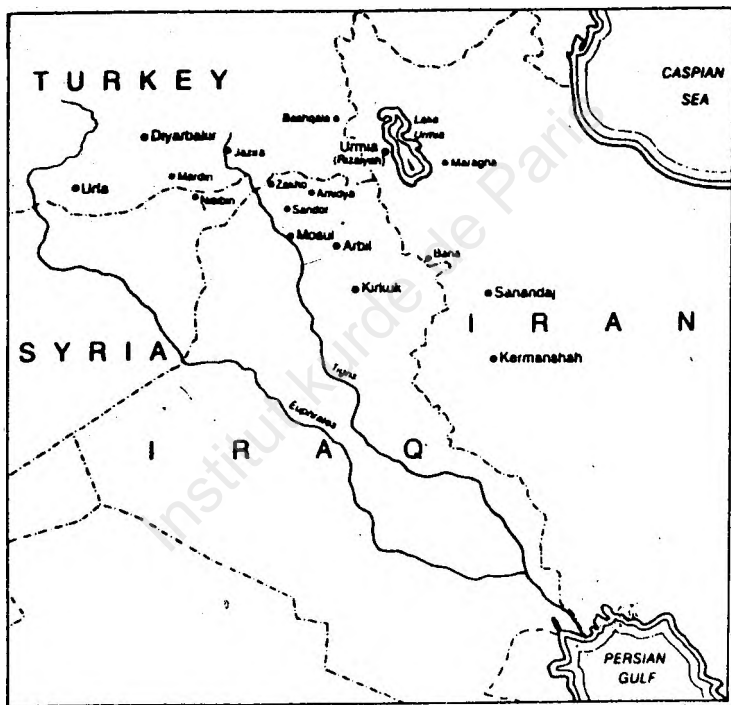
KAYNAKLAR VE NOTLAR - 86

14

EKLER - 94

- Tüm Halklar Gibi Kürt ve Yahudi Halkları da Kardeşdir! - 97

- Kürdistanlı Yahudilerin Edebiyat Örnekleri - 112

Kürdistanlı Yahudilerin yerleşik buldukları yerleri gösteren harita

"Kürtlerin, Ortadoğu'da Arap şovenizminin etkisi altında, Yahudilere karşı düşmanlık hisleri beslemesinin hiçbir yararı yoktur. Kürtler Yahudi toplumuyla daha sıcak ilişkiler kurmak durumundadırlar. Kürtler Yahudi toplumunun demokratik kurumlarını görmezden gelmezler. Yahudi toplumu Ortadoğu'da Kürtlerin doğal ittifakçısıdır."

Dr. İsmail BEŞİKÇİ(1)

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Giriş:

Haftalık *Yüzyıl* dergisinin 10 Şubat 1991 tarihli sayısında ABD'nin *Üç İsrail Planı* başlıklı ilgi çekici bir yazı kaleme alınmıştı. "İkinci ve Üçüncü İsrail" in kimlikleri bu yazıda şöyle açıklanıyordu:

ABD Dışişleri Bakanı James Baker, Körfez Savaşı'nın hemen öncesinde 13 Ocak günü Çankaya'ya President Bush'un Üç İsrail planını getirdi. Kuşkusuz Baker, Özal'a bu planın ana çizgilerini anlatırken Türkiye'yi İkinci İsrail haline getirmek istediklerini söylemek gibi bir nezaketsizlikte bulunmadı. Ama her şey açıktı. ABD, savaş sonrası Ortadoğu'sunda Türkiye'ye ve onun himayesinde kurulacak Kürdistan'a ikinci ve üçüncü İsrail rollerini veriyordu.(2)

ABD ve NATO ile ilişkileri, Ortadoğu'daki konumu gözö - nüne alınırsa, Türkiye'nin pratikte zaten İsrail'le paralel bir

çizgide yer aldığı görülecektir. Gerek ABD'nin gerekse TC Devleti'nin Ortadoğu'da bir Kürdistan Devleti'ni -hangi önderlikle olursa olsun- istemedikleri ve böyle bir oluşumu engellemek için her türlü çabayı ve işbirliğini nasıl gerçekleştirdikleri de yeterince açıktır. "ABD güdümlü muhtemel bir Kürdistan Devleti"nin bölgede İsrail Devleti ve TC ile aynı konumu paylaşacağı savı, Kürt halkını yönlendirmekte olan yeni iç dinamikleri ve gelişip güçlenmekte olan uzun erimli savaşımını hesaba katmamaktadır. Kürt halkına bütünüyle edilgen bir rol biçen bu yanlıgılı yaklaşım biçimiyle büyük bir haksızlık yapılmaktadır. Emperyalist devletlerin ve onların Ortadoğu'da ki işbirlikçileri olan devletlerin yeni sömürgeleştirme planları, Kürt halkının uzun bir tarihi geçmişe dayanan ulusal-demokratik hak talepleriyle hiç bir şekilde uyuşamaz.

1991 yazının sonlarında ise yukarıda değinilen yazıda yer alan ilişkiler ağı ile bağlantısını kolaylıkla kurabileceğimiz yeni bir konu Türkiye'nin gündemine girdi. 1492'de göçe zorlanan İspanyol Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na "kabul edilişlerinin"(gelişlerinin) 500. yıldönümü 1992 yılında kapsamlı programlarla kutlanacaktı. Ve Türkiye'deki kutlama çalışmalarını düzenlemek üzere, aralarında çok sayıda devlet adamının da bulunduğu(3) bir vakıf, "500. Yıl Vakfı" adı altında 19 Temmuz 1989'da kurulmuştu. *Cumhuriyet* gazetesinin 13 Eylül 1991 tarihli konuyla ilgili haberinde, vakıfla ilgili şu bilgiler veriliyordu:

Türkiye'nin 1492'de İspanya'dan kovulan Sefarad Musevilerine kapılarını açmasının 500. yıldönümü, Türkiye, ABD, Avrupa ve Meksika'da düzenlenecek bir dizi kültürel ve bilimsel faaliyet ile kutlanıyor... Yönetim kurulu başkanlığını Jak Kamhi'nin, başkan yardımcılıklarını Naim Güleriyüz, Tevfik Saracoğlu ve Yako Veissid'in üstlendikleri 500. Yıl Vakfı, kuruluş amacını şöyle açıklıyor: «Türklerin devlet ve toplum olarak üstün insanlık vasıflarını her türlü olanaktan yararlanarak tüm dünyaya tanıtmaya, din ve vicdan hürriyetlerini koru-

mak için bağınazlık ortamından kaçarak Türk toprağını vatan seçen Musevilere kucak açan Türk milletinin insancıl yaklaşımını en geniş şekilde yurt içinde ve yurt dışında duyurmak ve Musevi vatandaşlarımızın şükran ifadelerinin açıklanmasına yardımcı olmak...»

Ele alınacak olan konuyu tanıtmak amacıyla aktarılan bu alıntuların ardından bazı saptama ve düzeltmelerin yapılması gerekli görünmektedir. Her şeyden önce, 1492'de İspanyol Yahudilerini "kabul" ettiği ileri sürülen ülke Türkiye değil, Osmanlı İmparatorluğu idi ve o sırada tahtta Padişah *u.Baye-zid* (1481-1512) bulunuyordu. Bugün *Türkiye* olarak adlandırılan coğrafi alan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca bir bölümünü oluşturuyordu ve imparatorluğun merkezi olan İstanbul da buradaydı. Çok dilli, çok dinli, çok ırklı bu imparatorluğa Yahudilerin göç etmeleri, o dönem Avrupa'sındaki sosyo-ekonomik gelişmelerle büyük bağlantısı olan ve Osmanlı devlet düzeniyle bağdaşarak imparatorluğu büyütüp genişletmek amacına hizmet eden "dahili genel tolerans" ilkesiyle paralellik gösteren bir olgudur. Tarihleri soykırımlar ve sürgün acılarıyla dolu olan Yahudi toplumu için de kuşkusuz oldukça önemli bir tarihsel olaydır.

Ortaçağ'da Yahudileri sürgün eden tek ülke İspanya değildi. Yine bu sürgünlerin yerleştikleri tek yer de Osmanlı ülkesi değildi. Batı Avrupa'da henüz büyük bir yerli tüccar ve tefeci sınıfının ortaya çıkmadığı dönemlerde, vergi tahsildarlarına (gelişmemiş de olsalar), dönemin mali işlerini yürütebilecek uzmanlara, savaş ve diğer gereksinimleri finanse edebilmek için mali kaynaklara ihtiyaçları olan feodal kastların koruması altında, Yahudi toplulukları büyük bir patlama gösterdiler. Büyük ve varlıklı topluluklar meydana getirdiler(4). Ancak Yahudiler, dinsel ve tarihsel yönelimlerin de etkisiyle kendi aralarında bütünleşmiş, kapalı ve ayrı bir sosyal grup oluşturuyorlardı. 11.yüzyılda Avrupa'da ticaretin gelişmesi ve nüfusun artması, bunun ardından bir gereklilik olarak ortaya çıkan

Haçlı Seferleri'nin de katkısıyla, Batı Avrupa ülkelerinin kendi yerli Hıristiyan tüccar ve tefeci sınıfları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Yükselen burjuva sınıflarının keskinleştirdiği toplumsal ve sınıfsal çatışmaların görülmeye başladığı 13. ve 14. yüzyıllarda, bu ülkelerde yaşayan Yahudiler, toplumsal hoşnutsuzlukların ve nefretin yöneltildiği başlıca hedefler olmaktan kurtulamadılar. Yahudiler 1290'da İngiltere'den, 1306'da Fransa'dan ve bir süre sonra da Almanya'dan sürüldüler(5). Kendi yerli tüccar sınıfları gelişen Batı Avrupa ülkelerinin artık Yahudilere gereksinimleri azalmıştı. Aynı dönemlerde Doğu Avrupa'da ise üretim ilişkileri daha geri bir düzeydeydi. Henüz yerli bir orta sınıf oluşmamış ve eskiden Batı Avrupa'da olduğu gibi bir tüccar-tefecî sınıfına ihtiyaç vardı. İşte bu gereksinim Batı Avrupa'dan sürgün edilen Yahudiler tarafından karşılanacaktı. Nitekim çok sayıda Yahudi, Batı Avrupa'dan Polonya, Litvanya ve Rusya'nın çeşitli bölgelerine göç etti ve buralarda iyi karşılanıp özel ayrıcalıklar elde ettiler(6).

1492'de İspanya'dan sürgün edilen Yahudilerin Osmanlı topraklarına (sadece Türkiye olarak sınırlanan alana değil, imparatorluğa bağlı diğer ülkelere de) göç etmeleri olgusunda da aynı temel sosyo-ekonomik nedenleri izlemek mümkündür. Ancak İspanya'da Yahudiler diğer Batı Avrupa ülkelerinden farklı olarak, yalnızca feodal egemenlerin çıkarlarına hizmet etmekle kalmayıp ülkenin tüccar sınıfının gelişiminden de pay alabilecek bir güce ulaşmışlardı. Yahudiler tüccar sınıfında yer alıyorlardı. Bu nedenle de bu yeni sınıfı denetlemek isteyen Kilise öncülüğündeki feodal egemen kastın şiddetinin gittikçe artıran saldırılarına hedef olmaktan kurtulamadılar. Oniki yüzyıldan daha uzun bir süre İspanya'da yaşamış olan Yahudiler, tüccar ve zanaatkâr sınıflar içinde önemli bir konum elde etmişlerdi. Vergi tahsildarı ve finans uzmanı olarak İspanyol monarşisine hizmet edenler de bulunuyordu. Köylü ayaklanmaları ve toplumsal çatışmaların

yaşandığı bir dönemde, Yahudilere yöneltilmiş olan baskı ve zulüm, egemen feodal sınıfın ve Kilise'nin çıkarlarına hizmet ediyordu(7).

İspanyol Yahudilerine uygulanan sosyo-ekonomik kökenli baskılar *dinsel bir görünüm* altında ortaya çıktı. Ortaçağ boyunca Kilise'nin bu ülkelerde insan yaşamında oynadığı rakkipsiz rolün önemi ve niteliği gözönüne alınırsa, bu sonuç daha kolay anlaşılabilir. Bu dönemlerde yoğun baskılardan kurtulabilmek için Hıristiyanlığı kabul eden İspanyol Yahudileri bile toplumsal gerilimin doğurduğu öfkeden kaçıp kurtulamadılar. İspanya'yı terkeden Yahudilerin büyük çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezine (en çok gerkensinim duyuldukları bölgeye) ve imparatorluğun diğer bölgelerine giderek oralara yerleştiler. Çünkü buralarda, daha önceki yüzyıllarda Batı ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Yahudilerin ekonomik fonksiyonlarına ihtiyaç vardı. Batı Avrupa'da artık istenmiyorlardı. Doğu Avrupa'ysa daha önceki Yahudi sürgünleri barındırıyordu ve yenileri için fazla yer yoktu. Bu durumda Osmanlı ülkesi, İspanyol Yahudilerinin göç edip yerleşmesine uygun bir konumda bulunuyordu.

Konuya Osmanlılar açısından baktığımızda, Anadolu topraklarında Yahudi varlığının Türklerin buralara gelmeye başladıkları 9. yüzyıldan çok daha eski dönemlere uzandığını görürüz. Daha 13. yüzyılda, geleceğin Osmanlı Devleti'ni yaratacak olan ilk önemli çabalar gösterilirken, Türk öncülerinin bölgede yerleşik Yahudi topluluklarıyla ilişkileri olur. Orhan Bey döneminde (1324-1360) Bursa'yı ele geçirmek için yapılan savaşlar yüzünden bu bölgede yaşayan Hıristiyanlar ve Yahudiler başka yerlere kaçmışlardı. Bursa Orhan Bey tarafından alındıktan sonra, çatışmalar nedeniyle kaçan halkın ve özellikle de Yahudilerin geri gelmelerini sağlamak için Osmanlılar teşvik edici bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Kurulmaya çalışılan devletin Yahudiler gibi ticaret, sanayi, maliye, idare ve ilim alanında gelişkin elemanlara mutlak gereksinimi

olduğu biliniyordu.

İspanya'da Müslüman Endülüs Emevi Devleti'nin 755-931 yılları arasında devam eden hakimiyet döneminin ardından Hıristiyanlar ülkeyi yeniden elegeçirmeye başladıklarında birçok Yahudi topluluğu da yeni yönetim içinde yer aldı. Özellikle bu geçiş döneminin başlarında çok geniş topraklar elegeçiren Hıristiyan egemenler önemli idari ve mali sorunlarla karşılaştılar. Ve bu sorunlarını çözebilmek için, İspanya'da yaşayan Yahudi kitlesine başvurmak zorunda kaldılar. Hatta İspanya dışından Yahudi "uzman" getirtme yoluna gittiler(8). Yükselme dönemine giren Osmanlı Devleti de benzer gereksinimleri duymuş ve benzer çözümler arayıp bulma çabası içinde olmuştur.

Engizisyon mahkemeleriyle kurumlaştırılan dinsel baskılar ve kitlesel öldürmelere varan şiddet uygulamaları yüzünden Yahudiler 1492'den önceleri de defalarca İspanya'yı terketmek ya da kendilerini gizlemek ve Hıristiyanlaşmak zorunda kalmışlar. Bazı dönemlerde İspanya'da hemen hiç Yahudi kalmamıştır. Dın değiştirerek Hıristiyan olmaya zorlanan Yahudiler, gizlice Yahudiliklerini devam ettirebildikleri "görünüşte Hıristiyan" bir topluluk oluşturdular. *Konverso* ya da *Marona* adı verilen bu Yahudiler, 14. yüzyılda geniş ve etkili bir grup oluşturarak devlet örgütü içinde önemli kilit noktalara yerleştiler(9). İspanya'dakine kıyasla daha az oranda olmak üzere daha değişik bir uygulama biçimi Osmanlılarda da görülmüştür. *Dönme* olarak bilinen ve Müslüman oldukları kabul edilen çok sayıda Yahudi, Osmanlı devlet örgütünde çok önemli yerlere gelebilmiş, etkin roller üstlenmişler.

Çeşitli kaynaklar *Fatih Sultan Mehmed* (1451-1482)'in İstanbul'u alırken şehirdeki Yahudilerle gizli bir anlaşma yaptığını aktarırlar(10). "Bizans yönetimiyle işbirliği yapmaktan kaçınma" şeklindeki bu dolaylı ittifakları nedeniyle *Fatih*, İstanbul'u aldıktan sonra Yahudilere ayrıcalıklı bir statü tanımıştır. *Fatih*'in bu tutumunun ardında yatan tek neden,

Yahudilerin İstanbul'un alınması sırasında göstermiş oldukları dolaylı destek değildi. Bizans Yahudilerinin teknik beceri ve bilgi üstünlüklerinin farkında olan *Fatih*, genişleyen imparatorluğun nitelikli eleman gereksinimini karşılamada onlardan yararlanmayı düşünmüştür. Bu yaklaşımı nedeniyle de, İstanbul'u aldıktan sonra Yahudileri şehre yerleşmeye davet etmiş; bu amaçla imparatorluk kentlerine tamimler göndererek İstanbul'un Yahudilere açık olduğunu ilan etmiş, İstanbul'a yerleşecek Yahudilere evler, bağlar, tarlalar vaat etmiştir. Bunun üzerine binlerce Yahudi ailesi İstanbul'a göç etmiştir(11).

1469 yılında İspanya'daki iki büyük devletin hükümdarları *Kastilya Kraliçesi İzabella* ile *Aragon Kralı Fernando* evlenerek devletlerini birleştirdiler. Ardından Yahudiliklerini gizleyerek yaşamlarını sürdüren konversoları izleyip yakalayan ve "suçlu" bulduklarını idam ettiren Engizisyon mahkemelerinin yetkilerini daha da genişlettiler. Böylece Yahudilere yönelik baskı ve şiddet uygulamaları büyük bir hız kazandı. Daha sonra ise Yahudileri İspanya'dan bütünüyle kovmak üzere 31 Mart 1492 tarihli bir fermen hazırlandı. Ve hemen aynı yılın Mayıs ayında yürürlüğe konularak uygulamalar başlatıldı. 1492'nin Ağustos ayının başlarına kadar yaklaşık 100.000 Yahudi İspanya'dan ayrılmak zorunda kaldı(12). Bu dönem boyunca İspanya'dan kovulan Yahudilerin toplam sayısı 250.000 civarındadır(13). Doğrudan Osmanlı ülkesine sığınan Yahudiler, sürgün edilenlerin sadece küçük bir bölümünü oluştururlar. Ayrıca İspanya'dan kovulan Yahudilerin tamamen bilinçli bir seçim sonucu Osmanlı ülkesine göç etmiş olduklarını ileri süren savlar da doğru değildir. Büyük çoğunluk öncelikle Portekiz ve daha az olarak da İtalya, Sicilya, Hollanda gibi Avrupa'daki diğer Hıristiyan ülkelere gitmişlerdir. Bu ülkelerde kendilerini din değiştirerek Hıristiyanlığa geçmeye zorlanma tehdidi altında hisseden(14) ve umdukları koşulları bulamayan bir kısım Yahudi sürgün, ancak çeşitli yerlerde durakladıktan sonra Osmanlı egemenliğindeki ülkelere göç ettiler.

er. Bu sıralarda Osmanlı Devleti kuruluş dönemini geride bırakarak gelişme ve yükselme dönemine girmişti. Sanayi, Teknik, ticari ve diğer birçok alanda, imparatorluğun yetişmiş kalifiye elemanlara büyük bir gereksinimi vardı. Daha önce *Orhan Bey* ve *Fatih'in* yaptığı gibi, *ı.Bayezid* de İspanya'dan göç eden Yahudilerin sahip oldukları gelişkin ticari, teknik ve kültürel birikimden yararlanabileceğini hesaplamış ve yanılmamıştır. İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Devleti'ne getirecekleri önemli katkının farkında olan *ı.Bayezid*, *İspanya Kralı Fernando'nun* bu konuda büyük bir hata işlemiş olduğunu dilegetiren "Böyle bir kralın (*İspanya Kralı Fernando*) akıllı olduğunu kim söyleyebilir? Kendi ülkesini sefalete sürerken benimkini zenginleştiriyor"(15) şeklindeki sözleri, Osmanlı Devleti'nin temel yaklaşımını ortaya koymaktadır. Gerçekten de İspanya'dan kovulan Yahudiler genel olarak meslek sahibi, sanayi ve ticaretten anlayan, gelişkin bir bilgi ve kültür birikimleri olan ve Osmanlı Devleti'nin çok ihtiyaç duyduğu kalifiye kişilerdi. Bu *uzman* kişiler Osmanlı topraklarında birçok önemli endüstriyi ilk kez kurdular, kurulmuş olanları daha da geliştirdiler.Örneğin İspanya Yahudileri top ve diğer ateşli silahların yapımında uzmandılar ve o sıralarda Osmanlı ordusu da bu yeni silahlarla donatılmaya çalışılmaktaydı. Avrupa'da henüz yeni bir sanayi kolu olan matbaayı da Osmanlı ülkesinde ilk kez bu Yahudiler kurmuştur. Bu ilk matbaa 1493'de *David* ve *Samuel ibn Nahmias* kardeşler tarafından faaliyete geçirilmiştir(16).

Açık olarak görüldüğü gibi 1492 yılında Yahudilerin İspanya'dan göç etmeye zorlanmaları ve ardından bunların bir kısmının Osmanlı ülkesine gitmeleri tarihsel olgusu konusunda Türkiye Cumhuriyeti Devleti (TCD)'nin çeşitli kurum ve sözcüleri ile 500. Yıl Vakfı'nın ileri sürdükleri görüşlerin çoğu yanlıştır. Gerçekler çarpıtılmış ve tahrif edilmiştir. İnsan hakları, azınlık hakları, hoşgörü vb. çağdaş ve güncel değerler açısından TC'ya puan kazandırmaya ve bu konularda

Yona Gabbay

Zaholu tanınmış hikâye anlatıcısı.

Bir tüccar olarak Kürdistan'ı baştan başa gezdi. Çok sayıda halk hikâyesi dinledi ve anlattı. 1972'de Kudüs'de öldüğünde 100 yaşının üzerindediydi.

gerçekten kötü olan sicilini unutturmaya çalışan bu savların

doğru olmadıklarının bir diğer kanıtı da, Osmanlı Devleti'nin aynı dönemde İspanya'dan Yahudilerle birlikte kovulan 3 milyon kadar Müslümana yaklaşımında yatmaktadır. Yahudiler gibi kalifiye elemanlara, sanayi ve ticaretten anlayan bilgili kesimlere sahip olamayan bu Müslümanların hiçbiri *Müslüman* Osmanlı ülkesine kabul edilmemiştir. Yahudilerin Osmanlı ülkesine "kabul edilmiş olmalarını" bir övünç kaynağı ve kendi "üstün insanlık niteliklerini gösteren bir kanıt" olarak sunmaya çalışanların, Yahudilerle birlikte aynı dönemde İspanya'dan kovulan Müslümanların neden hiçbirinin kabul edilmemiş olduğunu da açıklamaları gerekir. Farklı bir dinden oldukları halde kendilerine teşvikler, olanaklar sunulmuş Yahudiler Osmanlı ülkesine "davet" edilirlerken, Osmanlıların din kardeşleri olan Müslüman sürgünler neden kabul edilmemişlerdir? "Üstün insanlık nitelikleri" ve İslam dininin kuralları, zor durumda bulunan Müslümanlara da yardım edilmesini, sığınacak bir yer arayan bu insanların "Müslüman" Osmanlı Devleti tarafından korunmalarını ve hiç olmazsa bir kısmının uygun yerlere yerleştirilmelerini gerektirmiyor muydu? Gerçekte Osmanlı Devleti'nin çıkarları ve gereksinimleri "üstün insanlık niteliklerinden" ya da "İslam dininin gereklerinin" yerine getirilmesinden çok daha önde geliyordu. Yahudilerin Müslümanlara tercih edilmiş olmaları, her şeyden önce Osmanlı Devleti çıkarlarının gözetilmiş olmasının bir sonucudur.

1969 yılında Türkiye'de 35.000 - 40.000 arasında Yahudi yaşıyordu. Bunların 30.000 kadarı İstanbul'da yerleşikti. Türkiye'deki Yahudilerin %95-97'si gibi büyük bir çoğunluğu *Sephardim* (Sifardim, İspanyol Yahudileri), geriye kalanlarsa *Ashkenazim* (Aşkınazim; Polonya, Rusya ve Alman Yahudileri) kökenliydi(17). *Cumhuriyet* gazetesinin daha önce değinilen haberinde aktarıldığına göre; *The New York Times*'in 30 Temmuz 1990 tarihli uluslararası baskısındaki bir yazısında *Clyde Haberman*, Türkiye'deki Yahudilerin sayısını 22.000 olarak vermektedir. 500. Yıl Vakfı'nın tüm bu Yahudi

nüfusu temsil ettiği oldukça kuşkuludur. Vakıf adına ortaya konulmaya çalışılan çok yönlü ve kapsamlı çabalar, Türkiye nin devlet olarak çalışmalarında üstlendiği etkin rol, vakfın salt bir kutlama komitesi ya da anma çalışmalarını yürütme kuruluşu olmadığını gösteriyor. 500 yıl önceki tarihsel bir olgu paravan yapılarak, olayın özü çarpıtılarak, çıkarlar doğrultusunda ve gösterilmeye çalışıldığından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Dünya Yahudilerinin ilgi ve sempatilerini kazanma çabasına girilmekte; Osmanlı İmparatorluğu ile bağlantılı tarihsel bir olgu (yapay bir biçimde) Türkiye Cumhuriyeti'yle özdeşleştirilmeye çalışılmakta; güncel insan hakları ihlalleri ve anti-demokratik uygulamalarla Kürt sorunu gerçeği unutturulmaya, haketmediği bir alanda Türkiye'ye puan kazandırılmaya çalışılmaktadır.

500. Yıl Vakfı'nın yarı-resmi konumuna ve uluslararası boyutuna dikkatleri çeken İKİBİN'E DOĞRU dergisinde yer alan şu görüşler ilgi çekici:

Türkiye - İsrail - ABD ilişkilerinde birinci dercede önemli yer tutan 500. Yıl Vakfı'nın dış etkinlikleri de adeta tamamen ABD'ye yönelik... Vakıf Türkiye'nin Amerikalı Dostları Derneği'yle koordineli çalışıyor.

ABD ve İsrail bağlantılı 500. Yıl Vakfı'nın Türkiye devleti ile olan yakın ilişkisi, kurucuları arasındaki devlet adamlarının çokluğundan belli...

Vakıf Yönetim Kurulu üyesi Üzeyir Garih'in, çalışmalarında resmi görüş ile nasıl bir paralellik kurduklarını açıklaması ilginç. Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay'dan bu işe tahsis edilmiş insanlar var. Biz onlarla temas ediyoruz diyor...

Yani Vakıf, Türkiye-ABD-İsrail koordinasyonuna katkıda bulunurken, Türkiye Devleti de vakfa yol gösteriyor.(18).

Vakfın bağlantıları ve hedefleri gözönüne alındığında açık - çça görülebileceği gibi 500. Yıl Vakfı politik hedefleri olan, or-

ganize ve uluslararası bir girişim. Gizlenmeye çalışılmasına karşın, vakıf yarın-resmi bir statüye sahip.

Günümüzde Ortadoğu'daki İsrail karşıtı cepheleşmeyi yaratan temel neden, neredeyse bütünüyle *Filistin sorunu* ve bu sorunla ilgili görünen taraflardan hangilerinin desteklenip hangilerine karşı çıkılacağı şeklinde biçimlenip somutlaşmıştır. Oysa Ortadoğu'da mevcut devletlerarası ve halklararası ilişkilerin niteliğini belirleyecek daha başka etkenler, değerler, politikalar yok mudur? Yok iseler, yaratılamazlar mı? Varsalar geliştirilemezler mi? Kuşkusuz bu olanaklar vardır, neki kulanılması ve geliştirilmesi gerekir.

Filistin sorunuyla simgeleşen Arap-İsrail (ya da Müslüman-Yahudi) anlaşmazlığı ve bundan daha eski ve daha önemli bir süreç olan Kürdistan'ın paylaşılıp sömürgeleştirilmesi süreçlerinin birbirleriyle ilişkileri yönünden yeniden ele alınıp incelenmesi, yeni politikaların oluşturulması Kürtler için bir zorunluluktur. Kuşkusuz Kürtler, Filistin halkının Kurtuluş mücadelesini desteklemeli, Filistin halkıyla dayanışmaya girmeli, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı Filistin halkıyla birlikte mücadele etmelidirler. Kürtler de Filistin halkının ve onun temsilcilerinin kendilerine karşı aynı tavır içinde olmalarını beklemelidirler. Filistin sorunu konusunda Kürtler, ezilen bir ulus olarak, Ortadoğu'da üzerlerine düşenden daha fazlasını yapmayı günümüze değin sürdürmüşler. Bu nedenle Kürdistan'ı aralarında bölüşmüş devletler de olmak üzere diğer Müslüman ülkelerle birlikte İsrail'e karşı aynı cephe içinde yer almışlar. Oysa Kürtlerin çıkarları, kendilerini sömürgeleştiren devletlerin çıkarlarıyla çelişmektedir. Üstelik Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet de bulunmamaktadır.

İsrail Yahudi *Devleti*, sadece Filistin sorunuyla özdeşleştirilemez, basitçe Filistin sorununa indirgenemez. Özellikle Kürtler bunu yapmamalıdır. İsrail Yahudi Devleti'nin aynı zamanda gelişkin bir demokratik yapısı, belli ölçülerde devle-

tin kendisini sorgulayabilen bir kamuoyu potansiyeli, belirgin bir kültürel birikimi yanında bölgede gözardı edilmeyecek önemde bir askeri ve teknolojik gücü vardır. Kürtler İsrail'le Filistin sorunu konusunda değil, bu konularda yakınlaşacaklardır. Bu yüzden Kürtler, gereksinim duydukları Kürt-İsrail ilişkilerini halklar düzeyinde geliştirebilmelerinin önündeki en büyük engelin *Filistin sorunu* olup olmadığı konusunu bir sonuca bağlamak zorundadırlar. Şu soruların yanıtları da araştırılmalıdır: Filistin halkının haklı davasına saygıda kusur göstermeyen Kürtlerin, kendi ulusal mücadelelerine katkı temelinde, İsrail'le ilişkilerini geliştirmelerinin Filistin halkına Türkiye-İsrail ilişkilerinden daha fazla zarar vereceği ileri sürülebilir mi? Ve yine bu zararın Filistinlilerin Türkiye, Irak, İran ve Suriye ile olan ilişkilerinin Kürt halkına verdiği zarardan daha fazla olacağı ileri sürülebilir mi? Kürtler açısından İsrail *Yahudi* devleti, *Müslüman* Irak, Türkiye, Suriye ve İran devletlerinden daha fazla mı gericidir, daha fazla mı ırkçıdır, yoksa daha fazla mı soykırımcıdır? Hiç bir halkı veya ulusu "düşman olarak görmeyen Kürtler, niçin kendilerini ezen, ulusal demokratik haklarını gaspeden, asimilasyonu, terörü, şiddeti ve soykırımı dayatan devletlerin" halklarına karşı besledikleri dostça, kardeşçe, barışçı ve insancıl tutumu İsrail halkından esirgesinler? Neden İsrail halkının dostça tutumundan kendilerini mahrum etsinler?

Kürdistan'ın erişilmez dağlarının 1492'lerden ve Türklerin Ön Asya'ya uzanmalarından çok çok önceleri, MÖ'lere uzanan dönemlerden itibaren, zor durumdaki çok çeşitli etnik, dinsel ve kültürel topluluk için güvenle sığındıkları birer yurt oldukları biliniyor. Bu topluluklar arasında Yahudiler de vardı. Sonraları kimi Kürt topluluklarının Yahudi dinini benimsemiş oldukları ve yine bazı Yahudi topluluklarının da Kürtleşmiş oldukları anlaşılıyor. Kürtlerle ilgili çeşitli kaynaklarda *Yahudi Kürtler* veya *Kürdistanlı Yahudiler*, *Kürt Yahudileri* ile ilgili kısa değinmelere yer yer rastlanırsa da, konu ge-

nelde henüz yeterince incelenmemiştir. Oysa günümüzde İsrail'de Kürdistan kökenli 200.000'den fazla Yahudi'nin yaşıyor olması bu konudaki araştırma ve incelemelerin gerekliliğini işaret etmektedir.

Geleneksel takı ve giysileriyle bir yahudi kadını

KAYNAKLAR VE TERMİNOLOJİ

Aralarında çok sayıda Müslüman ve Kürt olmayan toplulukları barındırmış olan Kürtler, diğer dinlere ya da mezheplere inançlara karşı, genelde hoşgörülü ve dostça bir tutum içinde olmuşlardır. Türkiye ile Irak arasındaki sınırın düzenlenmesi için *Milletler Cemiyeti* tarafından 30 Eylül 1924'de oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan raporun Kürtlerden sözeden bir bölümünde şöyle deniliyor:

Çok savaştı, çok bölünmüş ve disiplinsiz olmalarına rağmen, birlikte yaşadıkları diğer halklarla dostça ilişkiler içinde yaşamayı bilirler. Bütün Müslümanlar içinde, Hıristiyanlarla en iyi geçinenlerin Kürtler olduğunu gözledik.(19)

Bu genel tutuma aykırı olan iki belirgin durumda, 19.yüzyılın ikinci yarısında (1843) Nesturilerle ve 20.yüzyılın başlarında (1914-1918) Ermenilerle bozulan ilişkilerde ise dış güçlerin müdahaleleri sözkonusudur.

Putperestlik, Mecusilik, Zerdüştilik gibi eski inanç biçimlerinin ardından Şafii, Sünni, Şii, Alevi, Ehl-i Hak (Ali İlahi), Kadiri, Ticani, Bektaşî, Şarlı, Şebeki, Kakeyi, Bahai, Babi, Nakşibendi, Nurcu gibi çok çeşitli İslami mezhep ve tarikat mensupları yüzyıllar boyunca Kürdistan'da Nesturiler, Süryaniler, Ermeniler, Yahudiler, Yezidiler, Şemsiler, Bajoranlar, Levitiler, Yakubiler(Jacobites), Amonitiler (Ammonites), Moabitiler (Moabites), Nazarenler(Nazarenes), Mandanlılar (Mandaeans) gibi yine çok çeşitli ve farklı etnik-dinsel yapılarıdaki topluluklarla birlikte ve yanyana yaşamışlardır.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kaynakları değerlendirmeye geçmeden önce, terminolojiye ilişkin bazı açıklamalarda bulunmak gerekli görünmektedir. Özellikle Yahudi din adamlarının kaleme almış oldukları gezi yazılarında, seyahatname-

lerde, dinsel ağırlıklı veya dinsel amaçlı kaynaklarda Kürdistan'daki tüm Yahudiler, Musevi (Yahudi) olma nitelikleri tamamen öne çıkarılarak ve Kürt olma nitelikleri de gözardı edilerek *Kürdistanlı Yahudiler (Jews of Kurdistan, Kurdistanî Jews)* olarak adlandırılmışlar. Bir 12.yüzyıl gezgini olan ve Kürdistan'ın birçok yerini gezip buralardaki Yahudi topluluklarından seyahatnamesinde ilk kez sözedenlerin başın da gelen *Tudelalı Benjamin (Benjamin of Tudela)*'den *Encyclopaedia Judaica*(20)'ya kadar uzanan geniş bir yelpazede bu tutumu gözlemlemek mümkündür. Oysa pekçok çağdaş yazarın, araştırmacının, gazete ve dergi muhabirinin, daha önemlisi *Kürdistanlı Yahudilerin* büyük bölümünün kendi tutumları bundan farklıdır. Bu kesimler tarafından *Kürdistanlı Yahudiler* terimi yerine (ya da en azından bu terimle birlikte) *Yahudi Kürtler, Kürt Yahudileri* veya yalnızca *Kürt* biçimindeki adlandırmaların daha çok tercih edildiğini görmekteyiz. İsrail'deki Kürt Yahudileri toplumunun Kürdistan sorunu karşısındaki -ileride değineceğimiz- tutumları ve İsrail'de kurdukları etnik boyutun belirgin olarak vurgulandığı çeşitli kuruluşlar, Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan'a ve Kürt halkına olan büyük ilgi ve bağlılıklarını gösteren açık olgulardır. Bu çalışmada genellikle tercih edilecek olan *Kürdistanlı Yahudiler* terimiyle, coğrafi bir yaklaşım amacı gözetilmekte ve etnik bakımdan Kürt olsun ya da olmasın Kürdistan kökenli tüm Yahudiler hedeflenmektedir.

Çoğu kez Zerdüştilik'le eşanlamlı olarak kullanılan ve aslında köken olarak daha eski dönemlere uzanan Mecusilik (Mecusiye, Magianism) kavramına ise ileride yeri geldiğinde değinilecektir.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili temel verileri elde edebildiğimiz kaynakların başlıcalarını özet olarak şu şekilde gruplandırabiliriz:

a. Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılagelen ve sonraları bir kısmı da yazılı olarak kaydedilmiş olan yöresel anlatılar,

hikâyeler, efsaneler.

b. *Tevrat* (Kitab-ı Mukaddes, Yahudilerin kutsal kitabı), *Targum* (Tevrat'ın Yeni Aramice'deki tercümesi), *İncil* (Hıristiyanların kutsal kitabı) ve diğer dinsel kitaplar, elyazması belgeler.

c. Yöresel arkeolojik bulgular ve başta Arap tarihçilerinin eserleri olmak üzere, komşu halklara ait yazılı kaynaklar.

d. 12.yüzyıldan itibaren. Kürdistan'ı gezmiş olan gezginlerin kaleme aldıkları ya da başkalarının aktardıkları bilgileri içeren yazılı eserler.

e. Günümüzde neredeyse tamamı İsrail'e göç etmiş olan Kürdistanlı Yahudiler arasında doğrudan yapılan araştırma ve inceleme çalışmaları.

Bu kaynaklar grubundan ilk ikisinde (kutsal kitaplar, yöresel anlatılar vd.), gerçeklerle efsaneler sık olarak birbirine geçmiştir. Ancak tarihsel kanıtlarla da desteklendiklerinde, bu kaynakların aktardıkları bilgiler güvenilir bir anlam ifade etmektedirler. Bu nedenle -ileride ayrıntılı olarak değinileceği gibi- Kürdistan'daki Yahudilerle ilgili ilk sağlıklı bilgileri 12.yüzyılda Kürdistan'ı gezmiş olan iki Yahudi gezginin, *Tudelalı Benjamin* ve *Ratisbonlu Pethahiah*'ın gezi kitaplarından itibaren bulduğumuzu kabul etmekteyiz.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili yayınları ve kaynakları içeren oldukça kapsamlı bir kaynakça, Zaho (Güney Kürdistan'da bir kent) kökenli bir Kürt Yahudisi olan Kaliforniya Üniversitesi İbrani Dili Profesörü *Yona Sabar*'ın ortaya koymuş olduğu antolojik bir çalışmanın 229-232. sayfalarında yer almaktadır(21). Yer yer alıntılar yapılacak olan kaynaklarının izlenebileceği bu bibliografya ekte sunulmuştur.

KUTSAL KİTAPLAR VE YÖRESEL ANLATILARDA KÜRDİSTAN VE KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Yahudi kutsal kitaplarında Kürdistan'la ilgili olarak az da olsa bazı referanslar bulunmaktadır. Kürdistan, Arami dilinde *Ber-Kardu*, yani *Kardu Ülkesi* olarak biliniyordu. Musevilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ı, Aramice'ye çevirmiş olan *Onkelos* (MS 4.yüzyıl), *Tevrat*'ın bölümlerinden (*Yaratılış*, 8:4)'de yeralan *Hare Ararat*, yani (Nuh'un gemisinin oturduğu) "Ararat(Ağrı) Dağları" karşılığı olarak *Ture Kardu*'yu kullanmıştır. Bu karşılık *Kürdistan Dağları* anlamındadır(22). *Onkelos*, (*Jeremi-ah*, 51:27)'deki *Mamlekhoh Ararati* ise *Kardu Ülkesi Krallığı* olarak Aramice'ye çevirmiştir(23).

Nuh'un gemisi ile ilgili olarak anlatılan hikâyelerin bazı eski kaynaklarından sözeden *Lous Ginzberg*'in aktardığı bilgiler içinde, Kürdistanı konu edinenler de bulunmaktadır. Aşağıda sıralanacak olan bu kaynaklardan ilk ikisinde *Kardu* ve *Kardunya* doğrudan *Kurdistan* karşılığı olarak kullanılmıştır.

Sonuncusunda ise Kürdistan'da bulunan *Cudi Dağı'nın olduğu bölge*'den bahsedilerek yine Kürdistan kastedilmiştir. *Ginzberg*'in aktardığı kaynaklar şunlardır:

1. Asur Ülkesi'ne dönen *Sennaçerib* (Sennacherib, Asur Kralı) bir kalas parçası buldu ve bir put gibi ona taptı. Çünkü o, *Nuh'u* tayfundan koruyan geminin bir parçasıydı. *Sennaçerib*, eğer kendisini bekleyen zor işleri başarmaya muvaffak olursa, oğullarını bu puta kurban etmeye and içti. Onun bu

yemininden haberdar olan oğulları, babalarını öldürerek çok sayıda esir Yahudi'yi sürgüne gönderdikleri *Kardu*'ya kaçtılar.

2. *Nuh*'un gemisinin oturduğu *Kardunya*'nın valisi, *Haman*'ın oğlu *Parsandatha*...

3. Yöredeki bir dağ, *Jabal Judi* (Cebel Cudi, günümüzde bilinen adıyla *Cudi Dağı*) üzerinde, *Nuh*'un gemisinin ve bir tapınağın (altarın) varlığından sözeden yöresel bir anlatıdan *2.Benjamin* başta olmak üzere birçok gezgin sözetmiştir. *2.Benjamin* seyahatnamesinde(s.94) bu anlatıyı "Dağın eteğinin de dikili duran dört sütun. burada oturan halka göre daha önceleri eski bir altara aitti. İnanıldığına göre, *Nuh* bu altarın gemiden dışarı çıktıktan sonra inşa etmişti" şeklinde aktarır.

MÖ 6.yüzyıla ait olan Babil dönemi Talmud'u da, *Kardu* ve *Karduyyim* hakkında bazı referanslar içermektedir. Bunlar arasından başlıca şu iki bölüm örnek olarak verilebilir:

1. *Baba Batra*, 91a: "Atamız İbrahim on yıl hapsedilmişti, üç yıl Kutha'da ve yedi yıl Kardu'da."

2. *Yebamot*, 16a: "Karduyyim içinde onlardan din değişik tirenler kabul edilebilir."

Kürdistanlı bazı Yahudi toplulukları arasında kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan eski bir anlatıya göre Kürdistanlı Yahudiler, Asurlular döneminde Medlerin ülkesine (Medya'ya, Kürdistan'a) sürgün edilmiş olan on İbrani kabilesinin soyundandırılar. Bu hikâyeden ilk kez *Haham Tudelalı Benjamin* (*Rabbi Benjamin of Tudela*) söz etmiştir. Bir 12.yüzyıl gezgini olan *Haham Benjamin*, 1170 yılında Kürdistan'ı gezmiş ve yüzden fazla Yahudi topluluğunun varlığını saptamıştır. Kürdistan'ı çok daha sonraları, 19.yüzyılın ortalarında ziyaret eden gezgin *2.Benjamin* de aynı yöresel anlatıyı kaydetmiştir(24). Ancak *2.Benjamin*'in yanısıra *Ben-Jacob* ve *Ben-Zvi* gibi diğer bazı gezginlerse, aynı anlatının Kürdistan'daki çeşitli Müslüman ve Hıristiyan mezhepleri

arasında da yaygın olduğunu belirtmişlerdir(25). Sadece Yahudi Kürtlerin değil, genel olarak Kürtlerin kökenini konu alan aşağıdaki hikâye de aynı doğrultudadır:

Bir gün Hz. Süleyman (26) beş yüz cin çağırdı ve güneşin ardından batıya doğru uçmalarını, Avrupa'nın en uzak yerlerinde en güzellerinden beş yüz bakire kız bulmadan dönmelerini emretti. Cinler istenen kızları bulmak için çok uzun bir zaman yol aldılar. Mayıs ayındaki dolunay gibi zarif ve şirin 500 kız bulana dek çok uzun bir zaman ölçüp biçtiler. Ve sonunda, hepsi aradıklarını bulunca geriye dönüş başladı. Ama, daha cinler genç bakirelerle birlikte uçarak saraya varmadan önce Hz. Süleyman'ın son nefesini vererek yaşamdan ayrıldığını öğrenirler. Cinler beraberlerinde getirdikleri bakireleri çok beğendikleri için, onları geri götürmeye gönülleri razı olmadı. Ve onları Avrupa'ya geri götürmek yerine, kendilerine eş olarak alıp çok sayıda güzel çocuğun babaları oldular. Ve bu çocuklardan daha fazla çocuk oldu... Ve bu şekilde Kürt ulusu ortaya çıktı(27).

Dr. Şivan (Dr. Sait Kırmızıtoprak) bu hikâyeyi aktarırken, cinlerin Hz. Süleyman tarafından haremimi genişletmek amacıyla gönderildiklerini ve Süleyman'ın ölümü üzerine de beraberlerindeki bakirelerle birlikte yüksek dağlara çekilerek onlarla evlendiklerini, çoğalarak dağlı bir topluluk oluşturduklarını da ekler(28). Children of The Jinn (Cinlerin Çocukları) adlı Kürtleri konu alan kitabına yukarıdaki öykü ile başlayan Margaret Kahn'sa farklı olarak; Süleyman'ın 500 cini krallığından kovarak Zagros Dağları'na sürgün ettiğini, sürgün edilen cinlerin önce Avrupa'ya giderek kendilerine 500 güzel bakireyi eş olarak seçtiklerini ve sonra dönüp ileride Kürdistan olarak bilinecek olan topraklara yerleştikleri biçiminde aktarır hikâyeyi(29).

Kürdistan'ı gezip halktan dinledikleri sözlü anlatılan (çoğu kez kendi yorumlarını da ekleyerek) aktaran ve özellikle "böl - geye başka ülkelerden gelen Yahudi din adamı olma" niteliğini

taşıyan kimi gezginlerin de etkisiyle, Kürdistanlı Yahudilerin kökenini, Asur krallarının İsrail (Kuzey Filistin) ve Judea (Güney Filistin)'den sürgüne gönderdikleri (MÖ 8. yüzyıl) İbrani kabilelerine dayandıran bir düşünce sık olarak ileri sürülmüştür. Bu görüşlere destek sağlamak üzere de, *Tevrat* (*Kitab-ı Mukaddes*, Eski Ahit)'daki şu iki bölümden birer kanıt olarak sıkça sözedilmiştir:

1. (*Kings*, 17:6): "*Hoshea*'nın dokuzuncu hükümdarlık yılında, Asur kralı Samara'yı aldı ve İsrail kavmini Asur içlerine taşıdı ve onları Halah'a ve Habor, Gozan Nehri yakınlarına, ve *Medlerin Şehirlerine* yerleştirdi(30).

2. (*Isaiah*, 27:13: "...Asur ülkesinde neredeyse kaybolmuş olanlar..."(31).

Bu alıntılardan birincisinde bahsedilen *Halah*, *Habor*(Habur) ve *Gozan Nehri*, Kürdistan sınırları içinde bulunuyor. *Gozan* (İbranice *Guzana*, Yunanca *Gauzania*), Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Habur Nehri'nin kuzeyinde kalan bölgeye eski çağlarda verilmiş olan bir addi. Medlere ait olan bu bölgeyi MÖ 808'de Asurlular ele geçirmişlerdi. Medler Kürtlerin ataları olduklarına göre MED ŞEHİRLERİ de yine Kürtlerin yaşadıkları ya da en azından egemen oldukları yerleri dile getirir. Asur ülkesinin kuzeyde Medya (Kürdistan) ile komşu olduğu ve Asur Kralı *I.Salmanasar* (MÖ 884-860) zamanında Asur Devleti'nin sınırlarının Fırat Nehri'ne kadar uzanıp bazı Med(Kürt) bölgelerini içine aldığı da hatırlanmalıdır. *Isaiah*, 27:13'de muhtemelen bu bölgeler kastediliyor.

Kürdistan'a dair çok az sayıda referansın bulunduğu *Talmud*'da sözü edilen tek Kürt şehri, dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Erbil'dir(32).

Kürdistanlı Yahudilerin kökenlerini açıklamaya yönelik olarak yukarıda değinilen düşünceyi ilk olarak savunanlar arasında 12.yüzyıl gezgini *Tudelalı Benjamin* de bulunmaktadır. *Benjamin*, "... bu (Kürdistanlı) Yahudilerin, *Kral Sal-*

manasar'ın alıp uzağa götürdüğü ilk esirlerden olduklarını ve *Targum*'un yazılmış olduğu bir dille (Aramice) konuştuklarını" aktarır(33). *Henry Field* (s. 710) ise, "...onların (Kürdistanlı Yahudilerin) anlatılarına göre, *Sennacherib*, Sandur Köyü'nden bazı *paganları* (putperestleri) alarak Kudüs'e getirir ve dönüşte (eksilenlerin yerini doldurmak üzere) beraberinde Yahudileri götürür" açıklamasını yaparak konuya değinir. Bir zamanlar Kürdistan'daki önemli Yahudi yerleşim yerlerinden biri olan Sandur (Sandor) Köyü, Güney Kürdistan'da ve Zaho-Amediya-Musul üçgeninin ortasında bulunmaktadır (haritaya bak.).

Arap tarihçisi *El Tebari*, *Hişam bin Muhammed el-Kelbi*'ye dayanarak "... Ehl el-Kitab(34) bilginlerine göre, Mecusilerin peygamberi *Zerdüşt*'ün bir Filistinli olduğunu ve Yahudi peygamberi *Jeremiah*'ın müritlerinden birinin hizmetkârı olduğu nu" aktarır. İşlediği bir suç nedeniyle efendisi tarafından lanetlenen *Zerdüşt*, cüzzam hastalığına tutulmuş ve daha sonra Azerbaycan'a giderek orada Mecusiye olarak bilinen dini yaymaya başlamıştır(35). Buna benzer bir diğer anlatıda ise, Yahudi bir peygamberin *Biştesb*(36)'ın sarayına gönderildiğinden ve orada *Zerdüşt* ile karşılaşmış olduğundan söz edilmektedir. Bu anlatıya göre Yahudi peygamberinin "İbranice" olarak anlattıklarını *Zerdüşt* "Pers dilinde" yazıya aktarmıştır. Yahudi peygamberi ve *Zerdüşt* kendi dinlerini (*Zerdüştlük*) ilan etmeden önce *Biştesb* ve babası *Luhresb*, Şabii inancına bağlıydılar(37).

Bu tür zorlama anlatılar, *Zerdüştlük* inancını Yahudi diniyle belli bir bağlantıya getirmeyi amaçlıyor. İlk anlatıda *Zerdüşt* din değiştirmiş bir Yahudi, ikincisindeyse Yahudi bir peygamberle uyum içinde ve onunla ortak düşünceleri nedeniyle ortak davranan biri olarak sunulmaktadır.

Kürdistanlı Yahudilerin, Kürdistan'a sürgün edilmiş veya göç etmek zorunda kalmış olan İsrail (İbrani) kabilelerinin soyundan geldiklerini ileri süren çeşitli yöresel anlatıların

yanında, öyle olmadıklarını dilegetiren anlatıların da bulunduğu daha önce değinilmişti. Bu doğrultudaki yöresel inançlardan biri, daha önce kendisinden bahsedilem *Haham David* tarafından seyahatnamesinde(s.77) dilegetirilir:

Zaho'dan Musul'a doğru giderken, Zaho'dan yayan olarak altı saat kadar uzaklıktaki bir Kürt köyünde konaklayan Haham David, köyün ileri gelenleriyle bir tercüman aracılığıyla konuşur. Halkı Sünni Müslüman-Kürt olan bu köy ve çevre köylerde yaşayanlar, yine aynı yörede bulunan Yahudi komşularının yiyeceklerini yememekte, ikramlarını kabul etmemektedirler. Haham David «Türkiye, Mısır, Arap ülkeleri ve Judea'daki Sünni Müslümanlar onların (Yahudilerin) yiyeceklerini yerken, kendilerinin neden yemediklerini» sorar. Buna karşılık köylüler, anlatılanların doğru olduğunu ve kendilerinin İsrail kavminden olanların yemeğini yediklerini, ancak buradaki Yahudilerin Bene İsrail (İsrail kavminden olanlar) olmadıklarını ve bu nedenle onların yemeklerini yemediklerini söyleyerek cevap verirler. Haham David ise, onların (Kürdistanlı Yahudilerin) da Bene İsrail olduklarını söyler.

Kürdistanlı Yahudilerle ilgili çalışmalar yapan kimi araştırmacılar, yukarıda aktarılan anlatıların ve benzerlerinin tamamının olmasa bile en azından bir kısmının doğru olduğunu kabul etme eğilimindedirler. Dünyanın çeşitli bölgelerindeki Yahudi topluluklarında olduğu gibi Kürdistanlı Yahudiler arasında da eski bazı Yahudi sürgünlerin soyundan gelenlerin bulunabileceği savı, belli ölçülerde kabul edilebilir bir düşünce olarak görünmektedir. Bu düşüncenin tüm Kürdistanlı Yahudiler için de geçerli olabileceğinin ileri sürülemeyeceği gerçeği kuşkusuz yeterince açıktır.

Anlatılardan çıkarılabilecek bir diğer önemli sonuçsa, Yahudilerin Kürdistan'la ve Kürtlerin de Yahudi dini ve ülkesiy le ilişkilerinin çok eski çağlara dayanıyor olmasıdır. Kitlelerin bilincine kaydedilmiş olan bu ilk ilişkilerin, iki tarafın uğradığı sürgün olaylarıyla önemli derecede biçimlenmiş oldukları da

30 *Kutsal Kitaplarda Kürdistanlı Yahudiler*
göze çarpmaktadır.

Kutsal kitaplarda, seyahatnamelerde yer alan ve Kürdistanlı Yahudilerin bir bölümünün kökenini açıklamaya çalışan kimi görüşlerin desteklenmesinde başvurulan "İsrail kabilelerinin Asur'a ve Medya'ya sürgün edilmeleri olgusu"nu, bölge tarihindeki yerine oturtmak, konuyu kavramada oldukça yararlı olacaktır.

Institut kurde de Paris

İBRANİLER VE SÜRGÜN OLGUSU

İbraniler sonraları yurt edindikleri Filistin'e MÖ 2000 yıllarının sonlarında ve birbirlerinden kopuk ve dağınık kabileler halinde gelmeye başlamışlardı. İsrail ve Juda kabilelerinin önderliği altında toplanan İbraniler, yöreye *Filistin* adını veren Filisten halkına karşı savaştılar. MÖ 11.yüzyılda Juda kabilesinden *Davut*'un hükümdarlığı altında birleşerek İsrail-Juda Krallığı'nı kurdular. *Davut*'un oğlu *Süleyman*'ın ölümünden sonra, yoğunlaşan iç ayaklanmalar ve iktidar mücadeleleri sonucunda bu krallık MÖ 935 yılında ikiye bölündü. İsrail Krallığı (Kuzey Krallığı) ve Judea Krallığı (Güney Krallığı) olarak bilinen iki ayrı krallık ortaya çıktı.

Asur Kralı Sargon'un MÖ 722'de İsrail Krallığı'nın başkenti Samari (Samara)'yi ele geçirmesiyle bu krallık yıkılır. Kuzey Krallığı'nı yıkan Asurlular, halkın bir kısmını sürgüne gönderirler(38).

Mısır'a saldıran ve Babil'i fetheden *Asur Kralı Sargon*, hükümdarlığının ortalarına doğru büyük bir orduyla Medya'yı işgal etti ve bazı şehirleri ele geçirerek Asur'a bağladı. Ele geçirdiği bölgelerde yeni ve takviyeli karakollar, kışlalar oluşturdu. Amaç Med ülkesini imparatorluğuna katmak ve askeri kışlaların yardımıyla Medleri korkutup ayaklanmalarına engel olmaktı. Aynı amaç doğrultusunda halkın zorla başka yerlere göç ettirilmesi uygulamasına büyük ölçüde başvuruldu. Bu göçler nedeniyle meydana gelen nüfus azalmalarıysa, Samara'dan getirilen Yahudi esirlerin Med şehirlerine yerleştirilmesinde olduğu gibi, başka yerlerden Med olmayan farklı topluluklar getirilerek kapatılmaya çalışılmıştı(39).

Kuzey Krallığı'nın yıkılmasının ardından, Juda Krallığı varlığını bir süre daha devam ettirir. *Babil Kralı Nebuchadrezzar* (MÖ 605-562), MÖ 579 yılında Juda Krallığı'na bağlı olan Kudüs'ü işgal eder, ancak şehri yakıp yıkmaz. Babile geri dönerken, Kudüs halkı arasından seçilen bin kadarı zanaatkârlarla demircilerden oluşan savaşabilecek, yararlı olabilecek on bin adamı da beraberinde götürür.

MÖ 586'da yeniden Judea üzerine yürüyen *Nebuchadrezzar*, bir yıla yakın bir süre devam eden zorlu bir kuşatmayla Kudüs'ü ele geçirir. Mescid-ül Aksa dahil hemen hemen tüm tapınakları, sarayları ve diğer yapıları yakıp yıkar, değerli eşyaları beraberinde götürür. Çiftçiler ve bağcılar dışında kalan tüm Kudüs halkı Babil'e sürgün edilir(40).

Ahamenid (Medo-Pers) *Kralı Kuray* (Cyrus, Kyros, Kurash, Kurash, MÖ 550-529), özellikle din adamlarının öncülük ettiği iç ayaklanmalar ve sorunlarla iyice zayıflamış olan Babil'i hemen hemen hiç bir direnmeyle karşılaşmadan MÖ 538'de ele geçirir. *Babil Kralı Nabonidus* (*Nabu-nâhid*) ile anlaşma yoluyla içinde olan din adamları ve Akadlıların yanısıra, Babil'e tutsak olarak getirilen ve ancak zaman içinde etkinliklerini arttırarak güçlenen Yahudilerin de *Kuray*'a en başından itibaren yardım ettiklerini görüyoruz(41).

YAHUDİLERİN GUTİLER(MEDLER)'LE VE MECUSİLİKLE(MAGİANİZM) KARŞILAŞMALARI

Ahamenid Kralı Kuraş'ın Babil Seferi'nde, Kürtlerin ataları olan Medlerin de etkin rol aldıkları mevcut belgelerden anlaşılıyor. *Kuraş*, Med İmparatorluğu (MÖ 612-550)'nun son hükümdarı olan *Astyages* (Astyaj)'in bir Pers soylusuyla evli olan kızı *Mandane*'nin oğludur. Persleri biraraya toplayarak onlara önderlik eden *Kuraş*, MÖ 550 yılında dedesi *Astyages*'i yenilgiye uğratarak Med egemenliğine son verir. Persler üzerindeki hakimiyetlerini yitiren Medler, yine de imparatorluğun yönetimindeki etkinliklerini belli ölçülerde sürdürmüşler.

Medlerin Babil Seferi'ne katılmalarını, bu seferi anlatan iki silindir yazıttaki (*The annals-cylinder*) bilgilerden izlemek mümkündür:

Akadlılar bir ayaklanma çıkardılar. Askerler, 14. günde Sippar'ı ele geçirdiler. Nabu-nâhid kaçtı. 16. günde Gutium (Dağlık Zagros ülkesi) hükümdarı Ugbaru (Gobryas) ve Kuraş'ın ordusu dövüşmeden Babil'e indiler. Sonra, (Gobryas) yakalanan Nabu-nâhid'i kontrolüne aldı. Dumuzi (Haziran-Temmuz) ayının sonunda, Guti isyancıları Marduk tapınağının kapılarını kapadılar, fakat ne orada ne de diğer tapınaklarda kendilerini savunmak için bir şey yoktu, silah yoktu. Arâh-Shamna (Ekim-Kasım) ayının 3. günü Kuraş Babil'e indi. O gelmeden önce sokaklar kasvetli bir havadaydı. (Kuraş) şehire (Babil'e) ve tüm içinde yaşayanlara barış sözü verdi. Genel vali olarak onay verdiği Ugbaru, valiler tayin etti

34 *Yahudilerin Gutiler ve Mecusilikle Karşılaşmaları*
ve Kislev ayından Adar ayına kadar (Kasım-Mart) Nabu-
nâhid'in Babil'e getirmiş olduğu Akad tanrılarını ait oldukları
kutsal yerlerine geri gönderdi. Kasvetli Arâh-Shamna ayında,
11. gün... kral (Nabu-nâhid) öldü..."(42).

Bu tarihsel kayıtlar, o dönemlerde *Gutium* olarak da adlandırılmış olan Kürdistan'ın, bölgenin en önemli tarihsel olaylarında etkin roller almayı sürdürdüğünü, *Ahamenid Kralı Kuraş*'ın Babil'i egemenliği altına almasında olduğu gibi, diğer komşu kültürlerle (ve bu arada muhtemelen Babil'de sürgünde bulunan Yahudilerle) olan ilişkileri nisbeten uzak yerlere taşıdığını göstermektedir. *Guti hükümdarı Ugbaru*, emrindeki yöresel ordularla kuzeyden, Kürdistan'dan inerek Babil'i ele geçirir. İran-Pehlevi yazarlarından *Dinkart*, Bapel olarak da bilinen Babil şehrinde "kötülük ve yanlışlığın yenilgiye uğratılması" ile Zerdüştlük inancı arasında bağlantı kurar ve Babil'in ele geçirilmesini *Zerdüştlüğün zaferlerinden biri* olarak kabul eder(42). Babil'in fethedilmesi (MÖ 538) *Zerdüş*t peygamberin yaşadığı yıllardan (MÖ 660-583) bir kuşak kadar sonradır. *Dinkart*'ın yukarıda değinilen değerlendirmesinden Zerdüştilerin kutsal kitabı *Avesta*'da *Bawri* olarak adı geçen ve hoşnutsuzlukla sözü edilen Babil şehrinin fethedilmesi sürecinde Kuraş'ın etrafında biraraya gelmesini Zerdüştlük inancının sağlamış olduğu düşüncesi de çıkarılabilir. Ordularıyla kuzeyden gelerek Babil'e giren Guti hükümdarı *Ugbaru*'nun Babil Seferi'ne katılımını da bu ortak dinin birleştiriciliği zeminine oturtabiliriz.

Yine yukarıda aktarılan yazıtta, *Marduk* (en büyük Babil tanrısı) tapınağına girip kapılarını kapatan ve kendileri gibi bir Guti olan *Ugbaru*'nun komuta ettiği ordulara karşı direnmeye çalışan *Guti İsyancıları*'ndan söz edilmektedir. Bu bilgiden, bazı Gutilerin Babil'de yerleşmiş olduklarını ve Babil Seferi sırasında tapınaklara sığınarak kendilerini savunmaya çalıştıklarını öğreniyoruz. Babil'de karşı karşıya gelerek birbirleriyle çatışmaya giren bu Gutium kökenli topluluklar

arasındaki çelişki dinsel olabilir. Çünkü sözü edilen bu isyancıların sıradan birer Guti olmayıp, Medya'nın yerli halklarının doğal dini liderleri olarak tanıdığımız Magi din adamları olduklarını destekleyen kanıtlar bulunmaktadır. Medya ve Med kökenli olarak bilinen Magi din adamları Pers ülkesi (Persia), Azerbaycan, Luristan gibi komşu ülkelerde de etkin bir konuma ve sağlam bir statüye sahiptiler. Bunun yanısıra Asur, Babil ve Kudüs'e kadar etki alanlarını genişletme çabası içine girerek bir ölçüde başarılı olmuş ve Babil'de resmi görevler üstlenmişlerdi. MÖ 591 yılında *Baş Magus*'un, bir Asur komutanı kimliğiyle Kudüs'e geldiğinden sözedilmektedir(44). Bununla eşzamanlı bir anlatıyı dile getiren (*Ezekiel*, 8:16 ('da, "...orada, Tanrı'nın tapınağının (*Mescid-ül Aksa*) kapısında, sundurma ile altar (sunak) arasında, sırtları Tanrı'nın tapınağına ve yüzleri doğuya dönük yirmi beş kadar adam vardı ve doğudaki güneşe doğru ibadet ediyorlardı"(45) denilecek Kudüs'te bulunan Magi üyeleri, Deion'un adlandırmasıyla *Medli Müneccimler*(46) anlatılmaktadır.

Yine *Kitabı Mukaddes* (*Jeremiah*, 39:3.13)'de değinildiği gibi, *Babil Kralı Nabuchadrezzar*'ın MÖ 586'da Kudüs'e gönderdiği Babilli resmi görevliler arasında *Nergal-Sharezzer* adlı bir Rab-Mag da bulunmaktadır. *Moulton*'a göre Rab-Mag, "Archi-Magus" (Baş Magus) anlamına gelmektedir. Oxford *Ibranice Sözlük*'teyse bu sözcük için B"Baş müneccim, müneccim başı" karşılığı verilmiştir(47). İleride değinileceği gibi *Magi* çoğul adının tekil şekli *Magus*'tur. Bu bilgilerden hareketle yukarıda alıntı yapılan yazıtta sözü edile *Guti isyancıları*'nın, Medya'daki dindaşlarından farklı olarak henüz Zerdüştlüğü kabul etmemiş olan ya da Zedüştlüğe karşı çıkan Medya kökenli Magi din adamları/inanırları oldukları düşünülebilir.

Bertrand Russell tarafından da saptandığı gibi, Babil ve Asur tutsaklık süreçleri Yahudi dininin çok önemli değişimlere uğradığı dönemeçlerdir(48). Putperestliğin kötülenerek

Tek Tanrı inancına yönelinmesi, *Mescid-ül Aksa*'da kurban sunulmasının terkedilmesi, sinagogların kurulması, Cumartesi gününün önemi üzerinde durulması, stünetin kurumlaşması gibi sonraları Yahudi dininin karakteristik özelliklerini oluşturacak olan pek çok şey (kısmen eski kaynaklardan da olsa) daha çok tutsaklık döneminde ortaya çıkmıştır. Bu değişimde diğer din ve kültürlerin etkisinin varlığı yadsınamaz. Daha sonraları *Zerdüşt* peygamberin kişiliğinde Zerdüştlük öğretisini içinden çıkararak, hemen tüm kadroları Zerdüşti din adamlarına dönüşecek olan Magi inançları ve ardından da Zerdüştlük öğretisi bu noktada önemli bir payın sahibi olarak ortaya çıkmaktadır.

Yahudi dini ve Zerdüştlük öğretisi arasındaki büyük benzerlikler ve yakınlıklar öteden beri dikkatleri çekmiştir. Yahudiliğin Zerdüştlük öğretilerinden etkilenmiş olduğunu ileri sürenler yanında, benzerliklerin baştan itibaren var olduğunu savlayanlar da bulunmaktadır.

Yahudilik inancındaki İbranilerle, *Hürmüz* (Ahura-Mazda) inancındaki Aryanların (Medler, Persler vb.) birbirlerini tanıdıklarında "aynı Tanrı'nın inanırları oldukları gerçeğini gördükleri" kanısında olan George Rawlinson, bu gerçeğin, *Kuraş*'ın Babil'i aldığı anda yaptığı konuşmada görülebileceğini ileri sürer(49). Ve yine Yahudilerin *Efendi Tanrı'sı* (*The Lord God*) ile Aryanların *Hürmüz* (Ahura-Mazda)'ün özdeş olarak algılandıklarını ekler(50). *Ahamenid Kralı Kuraş*'ın Babil'i aldığı anda yaptığı konuşma (*Ezra*, 1:2,3)'de şu şekilde aktarılmıştır:

Pers Kralı Cyrus der ki: Yeryüzündeki tüm krallıkları cenetinin Efendi Tanrısı bana verdi. Ve beni Judah (Judea ülkesi)'deki Kudüs'de kendisine bir ev yapmakla görevlendirdi.

Hep O'nun halkı olan sizler arasından kim oradadır? Tanrısı onunla olsun! İzin verin, Judah'deki Kudüs'e gitsin ve Kudüs'deki İsrail Efendi Tanrısı'nun evini yapsın(51).

Babil'i ele geçiren *Kuraş*, orada birkaç ay kalır ve dinsel toleransı öne alan genel tutumunu sürdürür. Kendisine yardım eden Babil halkının yanısıra Yahudileri de unutmaz ve onları ödüllendirir. Bu ödüllendirme Yahudilerin Babil'deki sürgünlüklerinin sona ermesi ve yurtlarına dönmeleri, Kudüs'ün ve Tapınağının yeniden inşasında yardım edilmesi, *Nebucharez-zar*'ın alıp Babil'deki tapınaklara dağıttığı altın ve gümüşten kutsal eşyaların geri verilmesi vs. şeklindeydi(52). Tüm bunlar *Kuraş*'ın açıkladığı ve daha önce sözü edilen yazılı bir bildiriyle duyurulmuştu(53). "*Kyros'un Açıklama Silindiri*" olarak bilinen bu tarihi belgede, *Kuraş*'ın en büyük Babil tanrısı *Marduk*'tan *Büyük Tanrı* diyerek saygıyla sözettiğini ve Babil'i almak üzere "Babil tanrısı *Marduk* tarafından görevlendirilmiş olduğunu" anlattığını da izlemekteyiz(54).

Şüphesiz *Kuraş*'ın ne Yahudilerin *Efendi Tanrı*'sıyla ne de Babililerin *Marduk*'uyla bir ilişkisi vardı. Kesinlikle bilindiği gibi *Kuraş* bir *Ahura-Mazda* (Hürmüz) inanın olup Zerdüştlük inancına bağlıydı(55). Diğer inançlara hoşgörülü yaklaşımı, imparatorluğunu genişletme ve egemenliği altındaki halkları zorlanmadan birarada tutma amacına hizmet ediyordu.

MÖ 6.yüzyılda başta Medler ve Persler olmak üzere Mezopotamya'nın yukarı bölgelerindeki halkların ulusal dini haline geldikten sonra Zerdüştlük, diğer ülkelere ve halklara yayılma sürecine girdi. Barışçıl yolların yanısıra, Zerdüştlük adına yapılan ve kılıçların son sözü söylediği din savaşları da sahneyi doldurmakta gecikmedi. *Firdevsi* Zerdüştlük inancının propagandası için gösterilen yoğun çabalardan ve bu kutsal görev için dört-bir yana gönderilen *Mobed* adı verilen Zerdüşti misyonerlerden *Şahname*'sinde söz eder(56). *Mobed*lerin beraberinde savaşçı birlikler vardı ve *Magi* din adamları gibi çoğu kez *mobed*lerin kendileri de savaşçıydılar.

Zerdüştlüğün güçlü bir inanç olarak ortaya çıkışının ardından, hemen hemen tüm *Magi* din adamlarının Zerdüştlüğü kabul ederek *Zerdüşti* din adamlarına dönüştükleri ve bu yeni di-

nin de en önde gelen kadroları arasında yerlerini aldıkları biliniyor. Öyle ki, Mecusilik (Mecusiye) kavramı temelde Magi inancı (Magianism) karşılığı olarak kullanıldığı halde, sonraları giderek Zerdüştlük (Zoroastrianism) yerine de kullanılmıştır.

Arapça *Mecusi* sözcüğü tekil olup Eski Persçe'de (Medce!) *Magus*, Yeni Persçe'de (Farsça) *Muğ*, Akad dilinde *Magusu* ve Aramice'de *Mgosa* olarak geçer(57). *Mecusi* sözcüğünün Arapça'daki çoğul şekli *Mecus*'tur ve *Magus*'un çoğulu olan *Magi* sözcüğünün karşılığıdır. Zerdüştlük temelde Magi inançlarına ve yöresel sosyo-ekonomik yaşantı biçimine bir tepki olarak doğmuş ve Medyalı dinsel topluluğun içten desteğine sahip olmuştur. Magi inançlarını reforme ederek Zerdüştlük öğretisinin temellerini atan *Zerdüş*'ün de bir Magili olduğu biliniyor. Magi din adamlarının sahiboldukları etkin statülerini korumayı başararak, sonraları hemen tümüyle Zerdüştlük inancına katıldıkları da gözönüne alınırsa, Mecusi kavramının neden Zerdüştiler için kullanılmaya devam edildiği daha kolay anlaşılır.

Kürtlerin İslam'dan önceki eski dinlerini belirtmek amacıyla öteden beri kullandıkları, Kürtçe'ye yerleşmiş olan Mecusi sözcüğününse hem Magili (Magian, Magi inancında olan) ve hem de Zerdüşti (Zoroastrian, Zerdüştlük inancında olan) anlamlarını birlikte karşılıyor olması (her iki inancın da Kürtler tarafından benimsenmiş olduğu gerçeği dikkate alınarak) daha doğru görünmektedir.

Zerdüşti misyonerlerin (Mobedler) *Rum Ülkesi* olarak adlandırılan Ön Asya'da ve Hindistan'da oldukça başarılı oldukları, Zerdüştlük inancının eski Yunanistan'da da tanındığı klasik kaynakların aktardığı bilgilerden anlaşılıyor. Örneğin ünlü Yunan filozofu *Pisagor* (Pythagoras MÖ 6. yüzyıl) Babil'de Magi (Mecusiler) tarafından eğitildiğini ve bir Zerdüşti olduğundan ya da en azından bir Magi inancını olduğundan söz edilmektedir(58).

Sandor, Irak Kürdistanı'nda bir Yahudi köyü, 1934

Kürdistan'da Hıristiyanlığın da çok eski dönemlerden itibaren tanındığını ve bölgede yerleşik Hıristiyanların bir kısmının Kürt kökenli olduğunu destekleyen bilgiler bulunmaktadır. *İsa Peygamber*'in ölümünden sonraki ilk *Şavuot*'da (*the Day of Pentecost*., *Tevrat*'ın verildiği gün olup Museviler tarafından *Haftalar Bayramı* olarak, Hıristiyanlarda ise *Hamsin Yortusu* olarak kutlanır), Kudüs'de çok farklı dilleri konuşan değişik halkların biraraya geldikleri bir toplantıdan *İncil*'de sözedilmektedir. Toplantıya katılan halklar ve mensup oldukları ülkeler (*Acts*, 2:9)'da "Partlar, Medler ve Elamlılar, Mezopotamya, Judea ve Kapadokya, Pontus ve Asya'da oturanlar" şeklin de sayılırken Kürtlerin ataları olan Medlerden ve ülkelerinin yer aldığı Mezopotamya'dan da bahsediliyor. Yine (*Matthew* 2:1-12)'de İsa'nın doğumundan hemen sonra

Kudüs'e gelip ona ibadet etmek istediklerini söyleyen üç Magi'den sözedilir.

Kürdistan'daki çeşitli Hıristiyan mezhepleri zamanla çevrelerindeki diğer topluluklardan ayrılarak bir tür akrabalık birimlerine dönüşmüşler ve adeta oetak dinsel bağların ortaya çıkardığı birer *ulus* gibi davranmışlar. Örneğin Kürdistan'da bulunan Hıristiyanların en kalabalık grubunu oluşturmuş olan ve değişik dönemlerde Süryaniler(Syrians), Asuriler(Assyrians), Kıldaniler(Chaldeans) olarak da adlandırılan Nesturiler, ortak bir kilise ve ortak bir dilin, Aramice'nin bir lehçesi olan Süryanice'nin oluşturduğu bağlarla bir *milliyet* niteliği göstermişler. Ancak etnik olmaktan çok, kültürel bir topluluk oluşturmuşlar. Nesturi toplum içinde Asurilerin yanısıra Kürt, Fars ve Arami kökenli farklı etnik unsurlar da bulunuyordu (59). Bu durumu andıran bir etnik yapılanmayı Kürdistanlı Yahudiler arasında da görmekteyiz.

Bölgedeki Hıristiyan topluluklar arasında, Kürtler ve en yakın ilişkileri Nesturilerle kurmuşlar ve çok yaygın olmasa da karşılıklı evlenmelerle akraba da olmuşlar. Hıristiyanlığı kabul eden bir Kürt genellikle Nesturi Kilisesi (Doğu Suriye Kilisesi)'ni tercih ederdi(60).

Kürdistan'daki dinsel-etnik azınlıklarla Kürtler arasındaki ilişkilerin, din faktöründen o dönemlerde de çok az etkilenmiş olduğunu söylemek yerinde olur. Kürdistan'ın kendine özgü sosyo-ekonomik yapısının ve feodal yaşam biçiminin sonucu olarak aşiret çıkarları her şeyin önünde geliyordu. *Ulus* kavramından uzak olan bu çıkarlar için dinsel ve etnik farklılıklar gözardı edilebiliyordu. Hatta gerektiğinde Kürt, Hıristiyan, Müslüman vd. aşiretler ya da topluluklar arasında kurulan ittifaklar, bunların kendi dindaşlarına ve soydaşlarına yönelen ortaklaşa eylemlerle sonuçlanabiliyordu(61).

Kürdistan'da sadece Kürtçe konuşulan Hıristiyan köylerinin ve bir zamanlar Hıristiyan olduklarını aktaran Müslüman-

Kürt aşiretlerinin varlığı da biliniyor(62). Arap yazarlarından *Şabuti* (10.yüzyıl)'nin aktardığı verilere göre Diyar Rabia (Yukarı Mezopotamya)'nın merkezi olan Musul'da çok sayıda kilise bulunmaktaydı. *El-Mesudi* ise bu kiliselerin bulunduğu bölgelerde yaşayan *Hıristiyan Kürt aşiretleri* ile ilgili değerlendirmelerde bulunur(63). Kürdistanlı Yahudilerle ilgili çalışmalar yapan Yona Sabar, Kürdistan'da Hıristiyanlığın başarılı olmasında, buralarda Yahudilerin oturuyor olmasının hiç olmazsa kısmi bir kolaylaştırıcı etkisinin olduğu kanısını dilegetirmektedir(64).

Institut Kürde de Paris

ADİABENE YAHUDİ KRALLIĞI VE SASANİLER DÖNEMİ

Adiabene (*Adiabenos*) Krallığı'nın Yahudi dinini benimsemiş olması, Yahudiliğin Kürdistan'daki gelişmesine katkıda bulunmuş görünmektedir. Adiabenos, Dicle Nehri'yle yine bu nehrin bir kolu olan Büyük Zap arasında kalan bölgeye eski çağlarda verilmiş olan bir addır(65). Kürdistan'a dahil olan bu bölge, günümüzde Güney Kürdistan sınırları içinde yer almaktadır.

Asur Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde bir süre Asur egemenliği altında kalmış olan Adiabenos, daha sonra Med ve Pers egemenliğine girer. MS 40 yılına doğru *Kral Izates* (Monobaz) döneminde Adiabenos hükümdarlık ailesi Yahudi dinini benimser. Bölgedeki Yahudi olmayan birçok topluluk, belki bu arada bazı Kürtler de onları izler. Din değiştirerek Yahudi olan prenslerin ve diğer egemenlerinin çabalarının da katkısıyla yöredeki Yahudiler belirli bir güce ulaşma olanağı bulurlar. MS 2. yüzyılın sonlarına doğru, Yahudilik Adiabenos'da artık güçlü bir konuma sahibolma aşamasına varmıştır (66). Adiabenos Krallığı'nın merkezi tanınmış Kürt şehri olan *Erbil*'di. *Arbil*, *Irbil*, *Arbela* gibi adları da bulunan *Erbil*, Kürdistanlı Yahudiler tarafından *Arwil* olarak telafuz ediliyordu. 1950 yıllarındaki İsrail'e yönelik büyük kitlesel göçe değin Erbil, Kürdistan'da Yahudi topluluklarının sürekli olarak buldukları bir merkez durumundaydı(67).

Bir ara Horasan'ın Arseki Hanedanlığı'na bağlandıktan

sonra Adiabenos, yine İran kökenli Sasani Hanedanlığı'nın yönettiği Sasani İmparatorluğu (MS 211-641)'nin egemenliği altına girer. Hanedanlığın ulusal dini olan Zerdüştlük imparatorluğun da resmi dini olur. Zerdüştlüğün dinsel kadrolarını oluşturan Magi (Mecusiler) sınıfıysa, egemen azınlıkla sıkı ilişkiler kurmuş olarak yönetimde sözsahibi konumundadır. Orta Dönem Persçesi'nde *Magopet* olarak bilinen bölgesel düzeydeki *Magi* liderlerinin 4.Yüzyılda Adiabenos, Beth Arama (Arami ülkesi, Suriye) ve Meysen'de buldukları biliniyor. Yine 4-6. yüzyıllar arasında *Magi* inanırları Adiabenos ve Germekan'ın köylerinde yerleştiler(68). Sonraları Yeni Persçe'de *Mobedan Mobed* olarak bilinen en büyük *Magi* (Mecusi, Zerdüşti) din adamları lideri (Baş Magi, Archi-Magus), Sasaniler döneminde *Magopeten Magopet* diye adlandırılmıştı.

Büyük İskender ordularının MÖ 330 yılında Persepolis ve Semerkant şehirlerini yakıp yıkması, bu iki yerde büyük bir özenle saklanmakta olan orijinal ve eksiksiz *Avesta* metinlerinin de yok edilmesiyle sonuçlanmıştır. *Zerdüştlük* inancının güç kaybettiği, baskı ve belirsizliklerle dolu beş yüzyıllık uzun bir sürenin ardından, geride kalabilen *Avesta* metinlerinin ve din adamlarının ezberinde kalan bilgilerin MS 3. yüzyılın başlarında (Arsekkilerin son dönemlerinde) biraraya getirilmeye çalışıldığı görülüyor. Sasani Hanedanlığı'nın kurucusu olan *Artakşir Papakan* (MS. 226-240) ise, dağılmış durumdaki *Avesta* bölümlerinin biraraya toplanması için *Baş Magi Tansar*'ı görevlendirir. *ı.Şahpur* (241-272) ve *ii.Şahpur* (309-380) dönemlerinde süren yoğun çabalar sonucunda, *ii.Şahpur* un veziri *Aderbad Marespend* tarafından son kontrolü yapılan *Avesta* metinlerinin doğru ve Zerdüştlük inancına uygun oldukları ilan edilir(69).

Sasaniler döneminde Zerdüştlük öğretisini yeniden canlandırmak için gösterilen yoğun çabalara, *Avesta*'nın Pehlevi dilinde yeniden ortaya konulmasına, Zerdüştlüğün Sasani

İmparatorluğu'nun resmi dini haline getirilmesine yönelik çalışmalara, Zerdüştî din adamları sınıfının yönetimde pay sahibi olmasına, imparatorluğun her tarafında *ateş tapınakları* (Ateşgede) yapılmasına vb. rağmen Zerdüştîleri oldukça zor günler bekliyordu. Zerdüştlüğün daha çok İrani (Med, Pers vd.) halklar tarafından benimsenen *ulusal bir din* olma konumunu fazla aşamaması, içerde ortaya çıkan Manicilik (3. Yüzyıl) ve Mazdekçilik (5. yüzyıl) gibi mezhepsel hareketlerin de etkisiyle, İslam bayrağı altında yaklaşmakta olan Arap istilasının arifesinde Zerdüştîler hiç de iyi bir durumda sayılmazlardı.

Dönemlerinin iki büyük ve rakip devleti olan Bizans ve Sasani İmparatorlukları arasında aralıksız olarak uzun zaman devam eden savaşlar, Arap istilası öncesinde, 604-630 yılları arasında da sürer. İki devletin orduları için başlıca savaş alanı olarak seçtikleri Kürdistan toprakları (özellikle Mezopotamya, Şehrizor ve Dicle Nehri'nin kuzeydoğu kollanna yakın bölgeler) ve bu toraklarda yaşayan halklar büyük yıkımlar yaşarlar. Tarih boyunca olduğu gibi Kürdistan güçlü ve yayılmacı devletlerin *savaş alanı* olmaktan yine kurtulamamıştır. Savaş yıkıcılığının ve kandökücülüğünün mezbahası olarak yine Kürdistan seçilmiş, ülkenin insanlarıysa çoğu kez yıkımdan ve şiddetten kaçamamışlar.

İmparator Heraklius döneminde (610-641) Sasanilere karşı üstün bir konuma geçen Bizans, birçok yerin yanısıra Kuzey Mezopotamya (Kürdistan)'daki bazı bölgeleri de ele geçirdi. Bizans hakimiyetinin yerleştiği bu bölgelerde yaşayan Zerdüştilere (Mecusilere), Yahudilere, Hıristiyan Rafizilere ve diğer topluluklara karşı yoğun baskılar uygulanmaya başlandı. Bizans'dan kaynaklanan bu baskıların etkisiyle, sözkonusu toplulukların önemli bir kısmı güneyden yayılarak gelen Arapların safına geçerek Bizans'a karşı tavır aldılar. Tamamen bu nedenle olmasa da, Kuzey Mezopotamya'da Arap istilasına karşı direnişin yeterince şiddetli olmamasında ve bölgenin

diğer yerlere kıyasla Araplara nisbeten kolayca teslim olmasında bu tutumun payı olmuştur.

Sasanilerin son dönemlerinde İrani halkların büyük çoğunluğu Zerdüştlük inancına bağlıydılar. Ancak bu genelleme bütün için doğru değil. Bu halk topluluklarının tümü Zerdüşti olmadıkları gibi, Zerdüştiler sadece bu halkların yaşadıkları yerlerde değil; Irak, Bahreyn, Amman ve Yemen gibi ülkelerde de yönetici, asker ve arazi sahibi olarak bulunuyorlardı(70). Batı eyaletlerinde ve özellikle İrani olmayan halklar arasında Hıristiyanlık (başta Nesturi mezhebi olmak üzere) yayılmaya başlarken, doğuda ise Budizm güçleniyordu. Çok sayıda Zerdüştinin din değiştirerek Hıristiyanlık ve Budizm'e yöneldikleri bu dönemlerde, Yahudilik inancı da belli ölçülerde kendini toparlama ve yayılma olanağı buldu. Mecusilerin önemli oranda güç kaybettikleri 6. yüzyılda Adis-benos, Kerkük, Tikrit, Antep, Nusaybin gibi yerlerde ortaya çıkan yoğun din değiştirme sürecinden sözeden kayıtlar bulunmaktadır(71). Daha Sasanilerden önce, Partlar döneminde Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Kürdistan'a gelen misyonerler, "ağaçlara tapınan, şeytana kurbanlar adayan, güneş kültüne sahip putperest topluluklarla" mücadele içinde olan bazı Yahudi gruplarının valığından sözederler. Bu "güneş kültüne sahip putperest topluluklar"dan bazıları din değiştirerek Yahudiliği benimsemişlerdi(72). Din değiştirerek Yahudileşen bu Kürdistanlı topluluklar Mecusi Kürtlerdi.

Şu halde bu dönemler boyunca Kürdistan'da hakim din Zerdüştlük'ken özellikle Sasanilerin son dönemlerinde olduğu gibi Hıristiyanlık ve Yahudiliğe geçişler de olmuştur. Din değiştirme bakımından hareketli bir sürecin yaşandığı Kürdistan'da, Nesturiler arasında bundan 500 yıl kadar önce zorla Hıristiyanlaştırılmış çok sayıda Yahudi kökenli aile bulunduğu ve Asur krallarının bölgeye sürgün ettiği "on kabile"nin soyundan çok sayıda Yahudi'nin de Hıristiyanlaştırılmış olduğundan sözeden Yahudi kaynaklı yöresel anlatıların

varlığı da kaydedilmelidir(73). Güney Kürdistan'da Musul, Kerkük ve Hanekin bölgelerindeki 38 köyde *Benjamin*(74) kabilesinden olduklarını söyleyen ve "Kürtçe yazılmış bir kutsal kitaba sahip oldukları" belirtilen yüzlerce Yahudi'nin yaşamış olduğu da aktarılanlar arasında(75).

Çok çeşitli dinsel inanç ve öğretinin Kürdistan'da yüzyıllar boyunca yanyana, birlikte ve genellikle barış içinde yaşayabilmiş olmasına katkıda bulunan önemli etkenlerden birini de Kürtlerin (şu ya da bu oranda) bu zengin çeşitliliğe katılmış olmaları gerçeğinde aramak gerekir. Belirli bir dönemde Kürtlerin büyük bir kısmının belirli bir ortak dini veya inancı benimsemiş olmasına karşın, farklı dinleri ve inançları kabul etmiş Kürt toplulukları da Kürdistan'da aynı dönemlerde hep var olmuşlardır. Yüksek ivmeli bir dinsel dönüşümler coğrafyasının merkezinde yüzyıllar boyunca geçerliliğini sürdüren bu olgu, feodal aşiretçi çıkarların öncelikli konumu ve (gelişmemiş de olsa) Kürt etnik-ulusal kimliğinin birleştiriciliğinin dinsel-mezhepsel farklılıkları törpüleyici etkisinin de yardımıyla Kürdistan'daki çeşitli halkları ve inançları kapsayabilen geniş bir toleransın gelişmesine hizmet etmiş görünmektedir. Kürt tarihinin 7-10. yüzyıllar arasındaki dönemini Arap kaynaklarına dayanarak inceleyen *Arşak Poladyan* da, eldeki bilgilerin Arap fetihleri ve İslamiyet'in yayılmasının hemen öncesinde Kürtlerin dini inançlarının çok çeşitli olduğunu ileri sürmeye yaradığı kanısındadır. Ona göre Kürt toplumunda sadece putperestlik değil, aynı zamanda Zerdüştlük, Hıristiyanlık, gittikçe yerlerini İslamiyete bırakan Hıristiyanlığın ortodoksal ve mezhepsel biçimleri(76) ve Yahudilik(77) de vardı.

ARAP İSTİLASI VE İSLAMİYETİN KÜRDİSTAN'DA YAYILMASI

7. yüzyıl Kürdistan ve Kürt halkı için çok önemli bir tarihsel dönüşüm sürecinin başlangıcıdır. İslam peygamberi *Muhammed*'in öldüğü yıl olan 632'de ve *Ebu Bekir*'in halifeliği döneminde (632-634), Arap orduları Arap-İslam egemenliğini yaymak amacıyla Kürdistan'a değin uzanmışlardı. Arapların 637 yılında Tikrit ve Hilvan'ı almalarının ardından Kürdistan-İslamiyet ilişkileri oldukça yoğun bir sürece girer. Kürtler de dahil olmak üzere, Zerdüştiler Arap istilasına karşı genelde zorlu bir direniş ortaya koyarlar.

Araplara karşı güçlü bir direniş ortaya koyabilmek ve onları geri püskürtmek amacıyla Sasani Hanedanlığı'nın son hükümdarı olan *ur.Yezdağird*, imparatorluğun değişik bölgelerinden gelen kuvvetleri Medya (Kürdistan) merkezinde yer alan Nihavend'de biraraya toplar. Yani Arap istilasına karşı en büyük direniş cephesi Kürdistan'da kurular. Ancak bu çabalar başarılı olmaz ve Zerdüştiler 641 yılında Nihavend'de yenilgiye uğrarlar. Zerdüştlüğü devlet dini olarak kabul etmiş olan Sasani İmparatorluğu da bu yenilgiyle ortadan kalkar. Arap istilasına ilişkin olayları aktaran çeşitli kaynaklar Yahudilerin yoğun olarak buldukları Adiabenos ve çevresindeki "Kürt istihkâmları"nın varlığından da söz ederler(78). Kuşkusuz Yahudiler de Arap istilasından paylarına düşen şiddetten kaçamazlar.

Arap zulmünü ve yıkıcılığını göstermesi açısından, Güney Kürdistan'daki Süleymaniye (Şehrizar) şehrinde bulunmuş

olup "Kürtçe yazılmış en eski eser" olarak bilinen (MS 669 tarihli) bir deri levha üzerinde yazılı, Zerdüştilerin umutsuz durumunu dilegetiren şu dizeler yeterince anlamlıdır:

*Hûrmûzgan(79) ruman atıran(80) kujan
Xoşan şarewe Gevrê Gevregan(81)*

*Zorkeri Arep kırdıne xubar
Gıhanê pala peşê Şarizor(82)*

*Jın û keçikan ve dil beşinan
Merdi aza dılên ji rıtyê hevinan*

*Rewiştê Zerdeşt maye bêdest
Bizika na kit Hûrmûz(83) ve hiç kes*

Türkçesi:

*Tapınaklar(79) yıkıldı, ocaklar(80) söndü
Büyükler Büyüğü(81) kendini gizledi*

*Arap zulmü harap etti
Şehrizor(82)'a kadar tüm köyleri*

*Kadınlar ve kızlar esir alındı
Erkekler kendi kanlarında boğuldu*

*Zerdüş inancı yalnız bırakıldı
Hûrmûz(83)'ün hiç kimse için bağışlaması olmayacak*

Yukarıdaki dizeleri yeniden düzenleyip Türkçe'ye çevirerek aıntı yaptığımız kitabında *Nuri Dersimi*, bunun bir *ağıt* olduğunu ev yakın zamanlara değin Kürtler arasında söylenebildiğini belirtir(84). Bu ağıtın bulunduğu ve muhtemelen söylendiği ilk yer olan Şehrizor (Şehrî zur: *Küskün Şehir*) Kürdistan'ın Araplar tarafından fethine en güçlü karşı konulan ve bu nedenle de Arap ordularının zulmüne en fazla maruz ka-

lan bölgelerin başında geliyordu. Şehrizeror günümüzde Güney Kürdistan'da yeralan Süleymaniye şehrinin yakınlarında bulunuyordu. Arap kaynaklarının verdiği bilgilere göre Şehrizeror, 642-643 yıllarında *Utba İbn Farkad* tarafından ele geçirilmiştir. Arap tarihçilerinden *El Belazuri*, *Utba*'nın "Kürtlere karşı savaştığını, pekçoğunu öldürdüğünü ve Azerbaycan'a kadar olan bölgeyi *Halife Ömer* (634-644) için fethettiğini"; *Ibn Haldun*'sa "Kürtleri kırıp halkı haraç ödemek zorunda bıraktığını" yazar(85). Arap istilacılar, Zerdüştiler yanında Kürdistan'da yaşayan Hıristiyan, Yahudi ve diğer topluluklara da *İslam ya da kılıç* seçeneksizliğini belli ölçülerde dayattılar.

İslamiyet'in Kürdistan'da yayılması zaman almış; sürekli direnmeler ve karşıkoymalar nedeniyle Müslümanlığın Kürtler tarafından kabul edilmesi ancak uzun bir süre sonra ve düzensiz olarak gerçekleşmiştir. *Arşak Poladyan*'a göre "Halifeliğin vergi politikası materyalleri temel alınır, Kürtlerin ancak 9-10. yüzyıllarda büyük kitleler halinde İslamiyeti kabul etmeye başladıkları yargısına varılabilir"(86).

Kürdistan gerçek anlamda bir *terra incognita* (bilinmeyen, ulaşılmayan, iç kısımları henüz keşfedilmemiş) olduğu için, Arap tarihçileri Kürdistan'ın pekçok yerleşim biriminin yanı sıra Yahudi yerleşim merkezlerinden de nadiren bahsetmişler. Ancak yine de yörede gözardı edilmeyecek önemde bir Yahudi topluluğunun bulunduğunu gösteren değinmelere rastlanabilmektedir. Arap tarihçilerinden *Yakut* ve *El-Beyuladhuri*, 7. yüzyıl ortalarındaki Arap istilasası döneminde, Araplar'la "Magi inanırları (Mecusiler, Zerdüştiler) ve Yahudiler" arasında Ermeni sınırına yakın bir kasaba olan *Debil*'de imzalanan bir fethih ya da şartlı teslim antlaşmasından söz ederler(87). Bu bilgi o dönemde Kürdistanlı Zerdüştilerle Yahudilerin, Araplara karşı ortak hareket etmiş oldukları ya da en azından Araplarla yapılan bir antlaşmada birlikte yer almış oldukları biçiminde yorumlanabilir. Arap komutanı *Habib bin Mesleme* ile yapılan ve bazı hakları güvence altına alan bu antlaşmanın imzalandığı

Debil (Dwin, Dvin veya Dvin) çok sonraları Kürt Şeddadi Hanedanlığı (951-1088)'na ait bölgelerden biri olacaktır. Yine *Selahaddin Eyyubi*'nin ataları da buralıdırlar.

Institut kurde de Paris

12-20.YÜZYİLLARDA KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Merkezi dağlık bölgelerine girememiş olmalarına rağmen 12. yüzyılda Kürdistan'ı gezmiş olan *Tudelalı Benjamin* ve *Ratisbonlu Pethaiah*'ın seyahatnameleri, Yahudiler yanında bölge hakkında da bazı önemli bilgiler içerir. Her iki seyyah da çok sayıda sinagog ve hahamları olan, düzenli ve varlıklı Yahudi topluluklarından sözederler. Kürdistan'ın başlıca ticaret ve kültür merkezlerinden olan Musul'da, *Perhaiah*'a göre 6000, *Benjamin*'e göre ise 7000 kişilik bir Yahudi nüfusu vardı. Musul Yahudileri bir ölçüde özerk yaşıyorlardı. Yahudilerden toplanan vergilerin yarısı Yahudi cemiyetinin temsilciliğinde kalıyordu ve kendilerine ait bir hapishaneleri bile vardı(88). Yaklaşmakta olan Haçlılar tehlikesi ve dinsel baskılar yüzünden çok sayıda Yahudi'nin yine bu dönemlerde Suriye-Filistin'den kaçarak Kürdistan'a sığındıkları düşünülebilir. 1099'da Haçlıların eline geçen Kudüs şehri, Kürt Eyyubi Hanedanlığı hükümdarı ünlü *Selahaddin Eyyubi* (1137-1193) önderliğindeki birleşik İslam orduları tarafından geri alınır.

Eyyubilerin ve Kürtlerin büyük çoğunluğunun bağlı olduğu Şafii mezhebi, Eyyubi yönetimi tarafından ileri derecede korunmuş, gelişip güçlenmesi için yoğun çaba gösterilmiştir. *Selahaddin Eyyubi* döneminde Şafilik en görkemli çağını yaşamış. Bu mezhebe mensup alimler, devirlerinin önde gelen ilim adamları arasında yer almışlardı. Şafililiğin bu ayrıcalıklı konumuna rağmen, Eyyubilerin yönetimleri altındaki diğer mezhep ve inanç taraftarlarına genelde hoşgörüyle yaklaştıkları biliniyor. Bu dönemlerde Arap coğrafyacılarının *El-*

Cezire olarak adlandırdıkları, Fırat ile Dicle nehirleri arasında kalan Kürt bölgelerinde oldukça kalabalık ve yaşam düzeyleri yüksek Hıristiyan ve Yahudi toplulukları bulunuyordu. Bu topluluk üyeleri arasında Eyyubi devlet yapısı içinde önemli yerler edinen devlet görevlileri, tüccarlar, hekimler, kâtipler vb. vardı(89).

Salâhaddîn Devrinde Eyyübiler Devleti adlı çalışmasında Dr. Ramazan Şesen, devlet olma niteliklerini ayrıntılarıyla ortaya koyup kabullendiği Eyyubi Hanedanlığı'nın kurucusu *Selahaddin Eyyubi*'nin Kürt ve Kürdistan kökenli olmaları gerçeğini inkâr etmeye ve gizlemeye çalışmaktadır. *Selahaddin* ailesinin atalarının (Kürt Ravvadi Aşireti) aslında Kürt olmayıp, sonradan Hazbani (Hazbaniyye) Kürtleriyle karışarak Kürtleşmiş olduklarını(90); Eyyubi Devleti'nin ana karakter itibariyle bir Türk devleti olduğunu ve başta bulunan Eyyubi ailesinin dahi "Kürt menşeli olmasına rağmen Türkleşmiş olduklarını"(91) söylemek vs. gibi çelişkili ifadeler önesürmesinin yanısıra, *Eyyubilerin Menşei ve İlk Devirleri* başlığı altında yer alan bölümün ilk cümlesindeyse asıl doğru olanı yazar: "*Salâhaddin*'in babası *Necmeddin Eyyub*'a nisbet edilen Eyyubiler bugünkü Erivan'ın güneyindeki Dvin (Dvin) den olup Hazbaniye Kürtlerinin Ravadiye (veya Zerzariyye) koluna mensupturlar"(92).

1230 yıllarında Kürdistan'ı gezerek canlı ve duygulu izlenimlerini *Makamat*'ında dilegetiren İspanyol Yahudisi şair *Judah El-Harizi*(93)'nin ardından 14. ve 15. yüzyıllarda Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu *karanlık dönemler* Kürdistan dahil olmak üzere tüm Yakın Doğu'yu etkisine alan Moğol istilacılarının, kitleleri genel bir soykırımdan geçirerek yerleşim merkezlerini yerle bir etmelerine bağlanmaktadır. Bu soykırım ve katliamların en korkunç boyutlarda olanları *Timurleng* (1294-1307) döneminde yaşanmıştı. 1247'de Süleymaniye'yi ve 1252'de Diyarbekir'i ele geçiren Moğol orduları, 1257'de de *Cengiz Han*'ın to-

runu *Hülagu Han* komutasında Kırmanşah ve Erbil kentlerini yakıp yıkarlar.

Kitleler halinde kılıçtan geçirilen ve Moğol korkusu nedeniyle Kürdistan'ın dağlık alanlarına sığınan topluluklar arasın da muhtemelen çok sayıda Yahudi de bulunuyordu. Bu zor dönemlerde, özellikle düz alanlardaki şehirlerde yaşayan halkın önemli bir kısmının buraları terkederek ülkenin kolay girilemeyen bölgelerine kaçtıkları ve oralarda yeni kırsal topluluklar oluşturdukları düşünülmektedir(94).

Nihayet 16. yüzyıldan itibaren Kürdistan'ı gezen bazı gezginlerin eserlerinde aktardıkları bilgilerle yeniden karşılaşmak tayız. Bu dönemin gezginlerinden biri olan Yemen Yahudisi *Yahya El-Zahiri*, Kürdistan'ın Erbil, Kerkük, Musul, Nusaybin ve Urfa gibi başlıca büyük şehirlerini dolaşmıştır. Yeni ve önemli bir olgu olarak bu yüzyıldan itibaren bizzat Kürdistanlı Yahudiler tarafından yazılmış olan ilk belgeleri ve elyazması kitapları da görmekteyiz. 16. ve 17. yüzyıllarda Kürdistanlı hahamlar tarafından yazılmış olan çeşitli belgeler ve elyazması kitaplar, genel olarak Kürdistanlı Yahudilerin başta dinsel olmak üzere, sosyal ve ekonomik yaşantıları hakkında ayrıntılı bilgilerin yanısıra Kürdistan'la ilgili bazı dolaylı bilgiler de içermektedir. Bu dönemlerde kimi Yahudi toplulukları Kürdistan halklarının genel yoksulluk tablosu içinde yer alırlarken, öteyandan özellikle ünlü *Berzani Ailesi*(95)'den gelen hahamlar Kürdistan'ın birçok yerinde dinsel çalışmalar ve eğitim için merkezler kurmuşlardı. Bu dini merkezler Mısır ve İsrail gibi uzak yerlerden bile öğrenci kabul ediyorlardı(96).

18. ve 19. yüzyıllarda Kürdistan Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanan Kürt feodal beyliklerinin yöresel ve sınırlı, ancak ardı arkası kesilmeyen inatçı isyanlarına sahne oldu. *Baban, Mir Muhammed, Mahmut Han, Bedirhan Bey, Yezdan Şer, Şeyh Ubeydullah* gibi önderlerinin adıyla anılan düzinelerce isyanın yolaçtığı silahlı mücadele ve çatışmalar sürecindeki Kürdistan büyük zorluklar, derin acılar yaşar. Bu

güvensiz ve anarşik ortam sadece Kürdistan'daki Müslüman halkları değil, Hıristiyan, Yahudi ve diğer etnik-dinsel toplulukları da olumsuz koşulların kışkacına iter ve nüfus azalmalarına neden olur. Örneğin 1843-1847 yıllarında *Nurullah Bey* komutasındaki Osmanlı kuvvetleri Nesturilerin yoğun olarak buldukları Bervari (Berwari)'yi yerle-bir edip on bin kadar Nesturi'yi katlederler(97). Kürdistanlı Yahudiler de komşularının acılı yazgısına sık olarak ortak olmak zorunda kalırlar. Nerwa ve Amadiye gibi daha önceki yıllarda kalabalık Yahudi topluluklarının bulunduğu ve pek çok yerleşim yerinde, Yahudilerin nüfusu kısa sürede birkaç aileye kadar düşer.

1827 yıllarında Kürdistan'ı dolaşarak bölgeye adeta serpiştirilmiş bulunan Yahudi topluluklarını araştıran *Haham David*, ulaşabildiği Yahudilerden başka yer yer Yahudi olmayan diğer gruplara da seyahatnamesinde değinir. Bu bilgilerden, aynı dönemlerde Kürdistan'da Ammonitiler (Ammonites, Ammonoğulları) ve Moabitiler (Moabites) gibi Filistin kökenli oldukları kabul edilen başka toplulukların da yaşadıklarını görmekteyiz. Yahudiler gibi Sami halklarından olan bu topluluklar, Filistin'de iken İbranilerle sürekli bir mücadele ve çatışma içindeydiler. Bazı Yahudi topluluklarını Kürdistan'a sığınmaya zorlayan nedenler, kimi Ammonitileri ve Moabitileri de benzer şekilde etkilemiş görünmektedir. *Haham David*'in aktardığına göre Antep'den Urfa'ya, Diyarbakir'den Mardin'e giden yol boyunca dizilmiş olan çok sayıdaki köyde ve Kilis'deki birçok köyde Ammonitiler ve Moabitiler yaşıyorlardı. Bunların tümü Kürtçe konuşuyordu. Urfa-Diyarbakir arasında bulunan Jarmuq (Cermuk) kentinin valisi de *Goordy* (Gurdi, Kurdi!) adlı bir Ammoniti idi(98).

Revanduz valisininin 1832'de Amediya'yı kuşatarak yakıp yıkmasından yedi yıl sonra 1839'da bölgeyi gezen Amerikalı misyoner *Asahel Grant*, "şehirde çok az kişinin kaldığını, toplam 1000 evden sadece 250 kadarının kullanıldığını, geriye kalanlarınınsa yıkılmış ve kullanılmaz durumda olduğunu"

*Kürdistanlı bir Yahudi kız
Süslü nazarlık muhafazasıyla bielikte.*

kaydeder(99). Amerikalı bir misyoner hekim olan *Dr. Asahel*

Grant, Kürdistan'ı 1839, 1840 ve 1841 yıllarında üç kez ziyaret ederek daha önceleri hiç bir Batılı'nın ulaşamadığı iç bölgelere girme başarısını gösterir. 1839'da Hakkari'ye giden *Dr. Grant*, burada iki ay kalır. Bu süre içinde özellikle yörede ki Nesturilerle ilgilenir ve *Mar Şemun* (17. yüzyıldan itibaren Nesturi patriklerine verilen genel ünvan)'un yanında beş hafta misafir olarak kalır. İncelemeleri sonucunda "İsrail'in kayıp kabilelerini" bulduğuna ve Nesturilerin de bu kayıp kabilelerin soyundan oldukları kanısına varan *Dr. Grant*, izlenimlerini *Nestorians; or the Lost Tribes(Nesturiler; ya da Kayıp Kabileler)* adlı kitabında ve *Missionary Herald*'ın 36. (1840) ve 39. (1843) sayılarında yazar. *Dr. Grant*'ın bir de *Life in Kurdistan(Kürdistan'da Yaşam* adlı iki ciltlik, henüz basılmamış ve sayfaları numaralandırılmamış elyazması bir kitabı *American Board of Commissioners for Foreign Missions* arşivlerinde bulunmaktadır(100).

I. Dünya Savaşı(1914-1918)'nın hemen öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünüp paylaşılması için emperyalist devletlerce yoğun çabalar sürdürülürken Kürdistan da bu planlara dahil edilmiştir. Kürdistan'da bir yandan milliyetçi akımlar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlarken, öteyandan genel bir kargaşa ve egemen bir otoritenin yokluğu olumsuz bir tablo oluşturmaktadır. Bölgesel olaylar ve olumsuz koşullar yankısını Kürdistanlı Yahudilerde de bulur. Örneğin bu dönemlerde, hakimiyet alanındaki yerleri baskı ve şiddet uygulayarak yönetmeyi sürdürmek isteyen *Barazan* şeyhine karşı Nervalı bir mahalli ağa ayaklanır. Bunun üzerine *Barazan* şeyhi ağayı cezalandırmak ve isyanı bastırmak amacıyla Nerva'ya girer. Kenti ateşe vererek her şeyi yakıp yıkar. Nerva'da bulunan Yahudiler, üç aile dışında hep birlikte şehri terk ederek Musul ve Zaho gibi başka Yahudi topluluklarının yaşadığı daha güvenli gördükleri yerlere göç ederler(101).

NÜFUS DAĞILIMI VE İSRAİL'E GÖÇ

Elimizde Kürdistanlı Yahudiler hakkında, özellikle geçmiş dönemlere ait değerlendirmelere gidebileceğimiz sağlıklı istatistikler bulunmamaktadır. Yaklaşık 200 köy ve kasabayı kapsayan geniş bir alana dağılmış olan Kürdistanlı Yahudilerin toplam nüfusu, 1948-1951 yılları arasındaki İsrail'e yönelik büyük kitlesel göçün öncesinde 20.000-30.000 olarak tahmin edilmişti.

Bu toplam nüfus; en kalabalık olduğu Güney Kürdistan'da 19 topluluk, Kuzey Kürdistan'da 11 topluluk, Batı Kürdistan da ve geri kalan diğer bölgelerde ise yine 11 topluluk halinde olmak üzere, yaklaşık 187 yerleşim birimine dağılmıştı (102).

Kürdistanın engebeli doğası, feodal yaşam biçiminin dayatması, aşiret tarzı örgütlenme ve yerleşim birimlerini birbirlerine bağlayan yolların sürekli olarak tehlike içinde bulunmaları nedeniyle diğer topluluklar gibi Yahudiler de birbirinden kopuk, izole bir yaşam sürdürüyorlardı. Kürdistanlı Yahudiler özellikle Güney Kürdistan'da ve Erbil, Süleymaniye ile Zaho civarına serpiştirilmiş düzünelerce köyde yoğunlaşmışlardı. Bunun yanında, Musul, Kerkük ve Bağdat gibi büyük şehirlerde yerleşmiş olanlar da bulunuyordu (103).

Geçmiş dönemlerde Kürdistanlı Yahudilerin yoğun olarak buldukları başlıca yerleşim yerleri ekteki haritadan izlenilebilir.

19. yüzyılın ortalarına doğru, Kürdistanlı Yahudilerin nasıl bir dağılım gösterdikleri kabaca bir fikir edinmek için gezgin Haham David'in aktardığı verilerden yararlanılabilir. Kürdistan'ı 1827 yılında gezen *Haham David*'in ulaşabildiği bazı yer-

lerdeki Yahudi toplulukları hakkında verdiği sayısal bilgiler biraraya getirildiğinde aşağıda sunulan nüfus tablosu ortaya çıkmaktadır. (Bak. *Tablo 1*). Tüm Kürdistanlı Yahudileri ifade etmekten uzak olan bu bilgiler, toplam 15 sinagoga sahip 1.875 ailenin varlığından söz etmektedir.

Tablo 1: Haham David' in 1827 yılında saptadığı verilere göre(104), Kürdistan'ın bazı yerleşim bölgelerindeki Yahudi toplulukların sayısal dağılımları ve sahip oldukları sinagog sayısı.

<u>YER</u>	<u>NÜFUS (AİLE)</u>	<u>SİNAGOG</u>
Antep(Merkez)	15	2
Urfa (Merkez)	40	2
Cermul (Jermuk)	40	2
Diyarbakir (Merkez)	40	1
Zaho	600	1
Musul (Merkez)	600	1
Dahok	10	1
Sador	100	1
Amadiye (Merkez)	200	2
Şuş	?	?
Suho	30	1
Erbil	200	2
<u>TOPLAM</u>	<u>1.875 aile</u>	<u>15</u>

İslam Ansiklopedisi'nin ilk baskısında (1913-1936), Kürdistan'daki bazı yerleşim birimlerini konu alan çeşitli madde-

lerdeki dağınık bilgiler içinde Kürdistanlı Yahudilerle ilgili kimi sayısal bilgiler de bulunmaktadır. Hemen hepsi 19. yüzyıla ait olan ve *İslam Ansiklopedisi*'nin Kürdistan'ı konu alan diğer maddelerinin de incelenmesiyle genişletilmesi mümkün olan bu bilgiler, *Hahan David*'in seyahatnamesinde aktardığı verileri de tamamlar nitelikte görünmektedir (Bak. *Tablo 2*).

Yirminci yüzyıl başlarından itibaren, Güney Kürdistan'da ki Yahudi nüfus hakkında, yetersiz olmakla birlikte bazı resmi istatistiklerle karşılaşılır. (Bak. *Tablo 3*). Sadece Erbil, Kerkük, Musul ve Süleymaniye bölgelerini kapsayan bu resmi istatistiklere göre, 1947 yılında yalnızca Güney Kürdistan'da yaklaşık 20.000 Yahudi yaşıyordu. Oysa bu istatistiklere alınmış ya da ulaşılamamış birçok bölgede daha Yahudiler yaşamaktaydı. Örneğin özellikle Hanekin'de yoğun olmak üzere, Diyala bölgesinde çok sayıda Kürdistan Yahudisi yaşıyordu. Bunların sayısının 1920'de 1.689, 1932'de 2.252 ve 1947 yılında ise 2.851 kişi olduğu biliniyor(105).

Tablo 2: İslam Ansiklopedisi (First Edition: 1913-1936)'ndeki bilgilere göre(106), Kürdistan'daki bazı yerleşim birimlerinde kalan Yahudi nüfusla ilgili sayılar İslam Ansiklopedisi'nin ilgili yerleşim birimlerini konu alan maddelerinden alınmıştır.

<u>YER</u>	<u>TARİH</u>	<u>NÜFUS</u>
Sablax(Savuc Bulak)	19. yy. başları	100 hane
Bane(Merkez)	" " "	80 hane
Serdeşt	" " "	?
Senna	1820	2.000 aile
Süleymaniye	1820	130 aile
Tur Abidin	1892	580 kişi

Bitlis (107)	?	3.900 kişi
Erbil	1892	497 kişi
Senna	1918	500 aile

Irak ile Türkiye arasındaki sınır sorunu ile Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun raporuna göre(108), alaşmazlığa konu olan bölgelerde yaşayan Kürdistanlı Yahudiler, sayısal önem sırasına göre Kürtler, Araplar, Hristiyanlar, Türkler ve Yezidilerden sonra altıncı kalabalık topluluğu oluşturuyorlardı(109). Yine aynı raporda yer alan kayıtlara göre, Sülemaniye'de 1.550, Erbil'de 2.750, Musul'da 7.550 Yahudi bulunuyordu(110).

Güney Kürdistan'da ise, bölgenin Irak sınırına yakın yerlerdeki yaklaşık 15 yerleşim birimine dağılmış şekilde, 1948 yılında 12.000 kadar Yahudi yaşıyordu. Bu bölgede, yaklaşık olarak 4.000 kişiden meydana gelen en büyük topluluk Sennedj (Senna, Sıne)'de, 1.300 kişiden oluşan ikinci en büyük grupsa Sakız'da yerleşti(111).

Tablo 3: Güney Kürdistan'daki Yahudilere Ait Resmi İstatistikler (Kaynak: EJJ, "Kurdistan", İsrail, 1972).

<u>BÖLGELER</u>	<u>TOPLULUK</u>			<u>SAYISI</u>
	<u>1920</u>	<u>1932</u>	<u>1947</u>	
Erbil	4.800	3.090	3.109	62
Kerkük	1.400	2.633	4.042	19
Musul	7.635	7.537	10.345	55
Sülemaniye	1.000	1.343	2.271	10
<u>TOPLAM</u>	<u>14.835</u>	<u>14.603</u>	<u>19.767</u>	<u>146</u>

Kürdistan'da yaşayan insanların tümünü benzer şekilde etkileyen bölgesel çatışmalar kıtlık, kuraklık, su baskınları gibi doğal afetler ve salgın hastalıklar, can ve mal güvenliğinin sık sık tehlikeye girmesine neden olan anarşik yapıdaki feodal hakimiyet sisteminin doğurduğu olumsuz koşullar, çok küçük yerleşim birimlerine dağılmış olan Kürdistanlı Yahudiler için çeşitli müslüman, Hıristiyan vs. mezheplerle çevrili bir yaşam sözkonusuydu. Kürdistan'ın kendine özgü doğal ve sosyo-ekonomik koşullarının da zorlamasıyla belirli bir bölgede toplanmış olmaktan ziyade, oldukça dağınık bir yerleşim göstermiş olmalarının Kürdistanlı Yahudileri bölgedeki diğer güçlerle karşıkaraşıya getirip çatışmaktan korumuş olduğu şeklinde görüşler de ileri sürülmektedir(112). Genel olarak bölgesel çatışmalarda taraf tutmamış olmalarına rağmen, (Kürtler dahil) bölgedeki diğer toplulukların yaptığı gibi, Kürdistanlı Yahudiler de güçlü bir ağanın ya da beyin korumasına sığınmak zorundaydılar.

İsrail Ülkesi'ne göç etme düşüncesinin Kürdistanlı Yahudiler arasında taraftar bulmuş eski bir inanç olarak yaşadığını ileri süren görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden bazılarına göre, Kürdistan'da 12. yüzyılda ortaya çıkmış olan ve *Ibn Dugi*, *David Alroy* (Bak. Ek 1) ve Menahem gibi Yahudi önderlerinin önderlik ettiği çeşitli Yahudi *Mesih* (kurtarıcı) hareketleri Kürdistanlı Yahudileri İsrail'e geri döndürmek amacını güdüyorlardı(113). Bu *Mesih* hareketleri, büyük bir olasılıkla o dönemlerde Haçlıların zulmünden kaçarak Kürsdis tan'a sığınmak zorunda kalmış olan Yahudileri daha çok ilgilendirmektedir. Amadiyalı (Güney Kürdistan'da) bir Yahudi olan ve kendisini *Mesih* (kurtarıcı) ilan eden *David Alroy*'un önderliğinde Fıslı egemen güçlere karşı başlatılmış olan isyan hareketinden ilk olarak bahseden kişi, Kürdistan'ı bu isyandan yaklaşık olarak on yıl sonra (1160'da) gezen gezgin *Tudelalı Benjamin* olmuştur. Kürdistanlı Yahudilerin, yöresel Fars (İranlı) egemenlerine karşı başlattıkları ve büyük

bir Yahudi katılımıyla süren bu ayaklanma önderi *David Alroy*'un ölümü üzerine sona erer(114).

David Alroy'dan daha önce, 1120 yıllarında ortaya çıkmış olan bir başka *Mesih* hareketinin önderi olan *Ibn Dugi* ise, Bağdat'da bulunan Yahudilere onları mucizevi bir şekilde İsrail'e uçuracağı sözünü vermişti. 12. yüzyılda rastladığımız bu önemli *Mesih* hareketleri ya da Yahudi ayaklanmaları, o dönemlerde Kürdistan'da gözardı edilmeyecek büyüklükte nüfusa sahip bir Yahudi kitlesinin bulunduğu düşüncesini destekleyen olgulardır.

Kürdistan'dan İsrail (Filistin)'e Yahudi göçü 16. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde başlamıştır. Kürdistanlı bu ilk göçmenler Safed'e yerleşirler(115). 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında Filistin topraklarında ilk Yahudi yerleşim alanlarının kurulmasının ardından, Yakın Doğu'lu Yahudi toplulukları arasında buralara ilk göç edenler yine Kürdistanlı Yahudiler olmuştur. Bunlardan bir kısmı, 1812 yılı gibi erken bir tarihte Kürdistan'dan ayrılarak Filistin'e gelmişler ve özellikle Sejera (Sicere) gibi Kürdistan'ı andıran sapa yerlere yerleşmişlerdir.

20. yüzyılın başlarında ve I.Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Kürdistan'lı Yahudileri İsrail'e taşıyan yeni bir göç hareketi meydana gelir. Doğu Kürdistan'ın özellikle Urmiye bölgesinden ayrılan Yahudiler Kudüs'te oluşturdukları mahallelerde yeni bir yaşama başladılar. Bunun ardından 1920 - 1926 yılları arasında, 1.900 kişilik bir Kürdistanlı Yahudi grubu daha İsrail (Filistin)'e göç eder(116). Bunu 1935 yılında 2.500 kişiden oluşan bir başka topluluk izler.

Tek tek aileler halinde göçlerin yanı sıra, yukarıda yer yer belirtildiği gibi, Kürdistan'ın bazı bölgelerinden kitleler halinde topyekün göçler de sık olarak görülüyordu. Bu ilk büyük göç hareketleri sürecinde, Kudüs için duydukları dinsel bağlılığın da önemli etkisiyle, Kürdistanlı Yahudilerin

büyük bölümü Kudüs şehrinde yeni kurulan mahallelere yerleştiler. Yerleşim genellikle Kürdistan'da iken yaşanan bölgeler ve kentlere göre toplulukların oluşturulmuş olması özelliğini gösterir. Bu dönemdeki göçlerle Kudüs'te oluşturulan mahallelerden biri olan *Mahaneh Yehudah* (Mehanê Yehuda: *Yehuda Mahallesi*), günümüzde de hemen hemen bütünüyle Kürdistan kökenli Yahudileri barındırmaktadır. Aynı dönemlerde gelen diğer bazılarıysa adını Kürdistanlı Yahudi *Mesih David Alroy*'dan alan Alroy Köyü'nde olduğu gibi, kırsal alanlara yerleşmeyi tercih ettiler(117).

1912 yılında 12 Kürdistanlı Yahudi'nin öldürülmesi, 1925 lerde Irak'ta başlatılan Yahudi-karşıtı propagandaların etkisiyle zor günler yaşayan Kürdistanlı Yahudiler üzerindeki baskılar, 1941 ortaya çıkan *Reşit Ali İsyanı* sırasında iyice yoğunlaşır. 14 Mayıs 1948'de Filistin topraklarının bir bölümünde İsrail Devleti'nin kurulduğunun ilan edilmesinin ardından, gittikçe artan bir hızla 1948-1951 yılları arasında Kürdistan'ı terk eden Yahudiler İsrail'e yerleşmeye başladılar. İlk zamanlarda, göç edenlerin sayısı oldukça azdı. Ancak, özellikle 1950 yılının Mart ayında Doğu Kürdistan'daki bazı Yahudilerin ölümüyle sonuçlanan saldırılardan sonra İsrail'e göç etme süreci hız kazandı. Doğu Kürdistan'dan İsrail'e gitmek üzere, 8.000 kadar Yahudi yaşadıkları yerleri terk ettiler. 1953'de Doğu Kürdistan'da toplam 4.100 Yahudi'nin kalmış olduğu tahmin edilmiştir. Bunların büyük bir bölümü özellikle Senendej ve Sakız bölgelerinde toplanmışlardı. 1956'da yapılan nüfus sayımına göre ise, Senendej'de 1.417 ve geri kalan diğer yerlerde toplam 600 Kürdistanlı Yahudi bulunmaktaydı (118).

Aynı dönemde göç süreci Güney Kürdistan'da da tüm hızıyla Yahudi topluluklarını İsrail'e yöneltmiştir. Irak Kürdistanı Yahudilerinin çok büyük bir bölümü, İsrail Devleti'nin kurulmasının hemen ardından önce Bağdat'a ve oradan da *Ezra ve Nehemiah Harekâtı* olarak adlandırılan bir kaçış

süreciyle İsrail'e gittiler. 1948 yılında sayıları 20.000'i aşan Güney Kürdistan Yahudilerinden geriye 1952'de ancak 6.000 kişi kalmıştı. Geriye kalan bu Yahudilerin Irak dışına çıkışları ise devletçe yasaklanmıştı. Abdül Kerim Kasım'ın yönetimi sırasında (Temmuz 1958 -Şubat 1963) bu yasak kaldırıldı ve Yahudilerin Irak'ı terk etmelerine izin verildi. Ancak, *Kasım* dan sonra bu yasaklama yeniden yürürlüğe konur.

1948 yılında kuruluşundan sonra, İsrail Devleti ülke nüfusunu artırmak için dünyanın dört-bir yanına dağılmış olan Yahudilerin İsrail'e göç etmelerini sistemli ve sürekli olarak teşvik etmiş, bu amaçla yoğun çabalar göstermiştir. İsrail'e oldukça yakın bir bölgede yaşayan Kürdistanlı Yahudilerin İsrail'e göç etmeleri sürecinde de bu çabaların önemli etkisi olduğu biliniyor. Hatta bu çabaların başka ülkelerdeki Yahudileri göçe zorlama ya da göç için koşullar yaratma gibi bazen şiddeti de içeren zorlayıcı biçimlere değin uzandığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır(119). Barzani önderliğindeki Güney Kürdistan Kürt hareketinin 1975 yılında yenilgiye uğramasının ardından, iktidardaki Baas diktatörlüğünün tüm ülkede uyguladığı yoğun terörün zorlaması ve İsrail'in de kolaylaştırıcı müdahaleleriyle bir grup Kürdistanlı Yahudi İsrail'e gelir. Araştırmacı-yazar *Faik Bulut*'un anılarında "Irak'tan gelen (kaçırılan ya da sürgüne zorlanan) 200-300 kadar Yahudi "Kürt" olarak değindiği bu göçten sonra, artık Kürdistan dan İsrail'e yönelik önemli bir nüfus hareketi kaydına rastlamamaktayız. Zaten artık Kürdistan'da kalmış olan çok az Yahudi kitlesel hareket oluşturabilecek sayısal güce de sahip değildir.

İsrail'de yaşayan Kürdistan kökenli Yahudiler tarafından kurulmuş olan *İsrail'deki Kürt Yahudileri Ulusal Örgütü* (The National Organization of Kurdish Jews in İsrail)'nün başkanlığını yapmış olan *Habib Şimoni*'nin 1973 yılında yapmış olduğu bir açıklamaya göre, İsrail'de 90.000 "Kürt" bulunuyordu(120). Gazeteci-yazar *Pamela Kidron*'sa, 1988'de kaleme

aldığı bir makalesinde "İsraili 150.000 "Kürt"ün varlığından söz etmektedir(121). Yakın tarihli bu kaynaklarda, Kürdistan kökenli Yahudi topluluklarından "Kürt" etnik kimlikleri vurgulanılarak bahsedilmesi dikkat çekicidir. Bu ayırım, Kürdistan kökenli diğer (Kürt olmayan) Yahudi topluluklarının varlığı da gözönüne alınarak yapılmış görünmektedir. Günümüzde İsrail'de, Kürdistan kökenli yaklaşık 200.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Halen Kürdistan'da bulunan çok az Yahudi hakkında kesin bir sayısal tahmin yürütmekse eldeki verilerin yetersizliği nedeniyle oldukça güçtür.

EKONOMİK YAŞAM VE MESLEKLER

Ekonomik yaşam ve meslekler bakımından Kürdistanlı Yahudilerin, tümüyle Kürdistan'ın koşulları tarafından belirlenmiş genel bir görünüm içinde oldukları söylenebilir. Kürdistan'daki tüm diğer topluluklar gibi geçim kaynağının tamamen tarıma dayalı olması, Kürdistanlı Yahudileri dünyanın diğer yerlerindeki dindaşlarından farklı kılmıştır. Yine buradaki Yahudiler arasında rastlanılan birçok mesleğe diğer bölgelerdeki Yahudi toplulukları arasında rastlanmaz.

Kürdistanlı Yahudiler 1950 yıllarına kadar önemli bir bölümü çiftçilikle uğraşan, köylü bir toplum olma yanı sıra ağır basan, Kürdistan'a özgü yöresel nüfus özelliklerine sahip bir kitle olmuşlardır. 1948-1951 yılları arasındaki İsrail'e göç sürecini konu alan bir incelemeye göre, göç eden Kürdistanlı Yahudiler arasında çiftçiler %20'yi aşan bir oranda bulunuyordu(122). Bu oran diğer Yahudi topluluklarına kıyasla Kürdistanlı Yahudilerin daha çok tarıma bağlı olduklarını göstermektedir. Çoğunluğu oluşturan köylü nüfus başlıca Revanduz, Barzan, Tel-Kabar, Dehok, Akra, Şanduka, Bitanura, Başkale, Köy-Sancak, Mirawa ve Girzengal gibi yerlerde yaşıyordu. Çiftçilikle uğraşan çok sayıda Yahudi toprak sahibiydi. Hayvancılık da yine tarım gibi önemli bir geçim kaynağıydı.

Zaho, Erbil, Bane ve Amadiye gibi kent ve kasabalarda yaşayan Kürdistanlı Yahudiler başlıca ticaret ve el sanatları ile uğraşıyorlardı. Özellikle Kürdistan'ın doğu bölgelerinde ticaretle uğraşanların sayısı el sanatları ile uğraşan zanaatkarların sayısından daha fazlaydı. Ticaretle uğraşanlar başlıca dükkân

cılar, toptancılar ve seyyar satıcılardan oluşuyordu. Zanaatkârlar ise dokumacılar, altın ve gümüş işleyicileri, boyacılar, marangozlar, dericiler, ayakkabıcılar vb. ile vasıfsız işçilerdi(123). Özellikle Zaho lu Yahudiler arasında rastlanan yöreye özgü meslek de sallar la yapılan taşımacılıktı. Habur Nehri'nin iki kolu arasında oluşan geniş bir ada üzerinde yayılmış olan Zaho kenti, bölgedeki önemli taşımacılık merkezlerinden biri olmuştu(124). Seyyar satıcılık, Zaho gibi büyük kentlerdeki nisbeten yoksul kesim arasında oldukça yaygın olan bir meslekti. Yolların çoğu kez güvensiz olduğu Kürdistan'ın izole bölgelerinde seyyar satıcılığın oldukça tehlikeli bir meslek olduğu söylenebilir. *Feitelson* (s. 202), birbirinden uzak Kürt köyleri arasında gezerek mallarını satmaya çalışan Kürdistanlı Yahudilerin seyyar satıcılıkları konusunda "... birbirleriyle rekabet halindeki Kürt aşiretleri ve köyleri arasında sık sık ortaya çıkan çatışmalarda taraf olmadıkları için, Yahudi Kürtlerin bu meslek için özellikle uygun oldukları" yorumunu yapar.

Kürdistanlı Yahudilerin geçimlerini sağladıkları işler, yukarıda kısaca sayıldığı gibi, genel olarak kırsal veya küçük kasaba toplumlarna ait olarak bilinen tipik uğraşılardı. Bu nedenle de, örneğin Bağdat'lı Yahudilerden farklı olarak aralarında çok az sayıda varlıklı tüccar veya banker vardı. Bankerlik işlevini yöredeki feodal ağa ve beyler yerine getiriyorlardı. Kürdistan'ın genel olarak gelişmiş olan pazar ekonomisinin bir sonucu olarak para ve lüks tüketim malları oldukça zor bulunan şeylerdi. Alışverişlerin büyük bir bölümü mal-değişimi (takas) yoluyla yapılmaktaydı.

Ticarete olan yatkınlıkları nedeniyle Yahudiler, Kürdistan da bazı önemli mevkiler elde etmişlerdi. Örneğin *Kadiri* tarikatının hakim olduğu Nusaybin kentinde bulunan gümrükte Sitalyanlı bir Yahudi tahsildarın çalıştığından ve bu tahsildarın aynı zamanda Kadirilerin hazinedarı (veznedarı) olduğundan söz eden *Rabbi David*(125), Zaho'nun hazinedarınının da bir Ya-

hudi olduğunu aktarı(126). Kürdistan'daki Yahudiler, Kürtler tarafından başarılı ve oldukça açığöz tüccarlar olarak kabul ediliyorlardı. *Brauer*'in (s. 180) Amadiyeli bir kaynak kişiden dinleyip aktardığı aşağıdaki fıkra Yahudilerin bu özelliklerini konu alır.

Söylendiğine göre, Yahudi'nin biri bir gün bir ağanın evine misafir olur. Oturup sohbet edilirken, bir ara ağa Yahudi'ye şöyle der:

- Şu Yahudiler hep dolandırıcı olur. Gel bana şu dolandırıcılık sanatını öğret!

Ağanın ısrar etmesiyle iyice korkan Yahudi ne yapacağını bilemez.

Nihayet biraz düşündükten sonra, ağaya:

- Bana ince bükülmüş bir yün yumağı getirin, der.

*Yün yumağı getirilip kendisine verildiği zaman, Yahudi ipin ucunu ağanın baş parmağına bağlar ve ağaya «Ben gelene kadar ipi böylece tut!» diye talimat verir. Yahudi ip yumağını çöze çöze evden çıkar. Evden biraz uzaklaştıktan sonra da ipi keser ve ucunu yakındaki bir ağaca bağlar. Sonra pazar yerine giderek sadece az bir kısmı kullanılmış olan yün yumağının geri kalanını satar. Ağa bu sırada evde oturmuş, hâlâ Yahudi'nin geri dönmesini beklemektedir. Uzun bir süre beklediği halde Yahudi geri dönmez. Beklemekten sıkılan ağa, sonunda ancak Yahudiyi aramak için dışarı çıktığında onun kendisine nasıl bir **pratik dolandırıcılık dersi** verdiğinin farkına varır.*

İsrail'e göç eden Kürdistanlı Yahudilerin bazıları, Kudüs dağları arasındaki ovalarda ve diğer bazı yerlerde tarımsal yerleşim alanları meydana getirerek çiftçi olarak yaşamayı yeğlemişler. Bu kırsal yerleşim yerlerinin yer aldığı bir listenin *Ben-Jacob*'un çalışmasında (s. 26) bulunduğu aktarılmaktadır(127). Çoğu Kudüs'de olmak üzere, şehirlere yerleşenlerin bir kısmı başlangıçta hamallık, duvarcılık ve taş işçiliği

gibi zor işlerde çalıştılar. İnşaat sektöründe sıradan işçi olarak çalışmaya başlayan bu göçmenlerden bazıları ise günümüzde lüks otellere ve lokantalara sahiptirler ve İsrail'in öndegelen varlıklı kişileri arasında bulunmaktadır(128). Yakın dönemlerde, İsrail ordusunda ve akademik alanlarda sivrilerek ünlenmiş çok sayıda Kürdistan kökenli Yahudi'nin bulunduğu da eklenmelidir.

Institut Kurde de Paris

DİL, EDEBİYAT VE MÜZİK

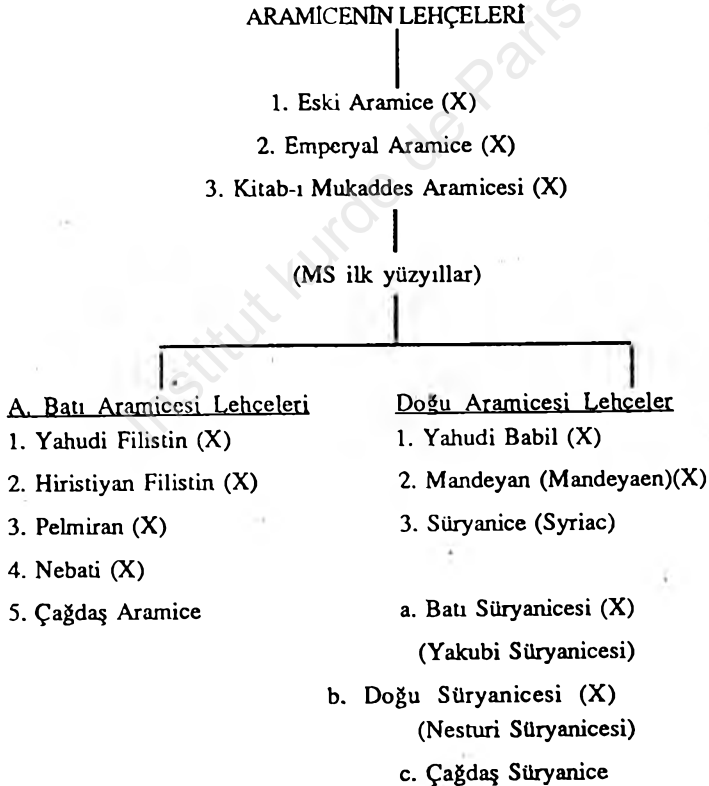
Sadece giyim-kuşam ve dış görünüşlerine bakarak Kürdistanlı Yahudileri etrafındaki Müslüman Kürtlerden ayırdetmek hemen hemen olanaksız gibidir. Kürdistanlı Yahudilere has temel farklılığı oluşturan Yahudi inancının öngördüğü günlük pratik uygulamaların bir çoğunda, Kürdistan'a özgü oldukları açıkça bilinen kimi özellikleri görmek yine de mümkündür.

Komşularıyla aralarındaki temel farklılıklardan bir diğerini belirli ölçülerde meydana getiren bir özellik olmasına karşın, Kürdistanlı Yahudiler arasında tam anlamıyla bir dil birliği olduğu söylenemez. Ancak genellikle kabul edildiğine göre, yine büyük bir çoğunluğunun konuştuğu ortak ve farklı bir dil bulunmaktadır. Bu dil Aramice'nin bir lehçesi olup, *Neo-Aramice (Yeni Aramice)* olarak bilinir. Yeni Aramice lehçesini konuşan Kürdistanlı Yahudiler, bu dili *Targum Dili* ya da *Lisnah Yahudiye* (Yahudi dili) olarak adlandırmışlardır. Yine bu dile, daha çok Kürdistan'ın dağlık bölgelerinde yerleşik bazı topluluklar (Yahudiler, Nesturiler vb.) tarafından konuşulduğu için Araplar *Cebeli* (Dağlı) demişlerdir. Kürdistanlı Yahudilerin kendilerini *Anshei Targun*, yani *Targun* (dili) *halka* olarak tanıtmış oldukları da biliniyor(129).

Targun, Yahudilerin kutsal kitabı *Tevrat*'ın yeni Aramice lehçesinde yazılmış olan çevirisidir.

Aramca ve *Aramice* olarak bilinen *Arami Dili*, Semitik Diller Ailesi'nin Kuzeybatı-İç grubuna dahildir. Ön Asya'nın en eski ve en yaygın dillerinden biri olan Aramice, MÖ 7-6. yüzyıllarda, Yakındoğu'daki farklı diller konuşan çeşitli halk-

ların birbirleriyle anlaşmak için kullandıkları *Lingua Franca* (uluslararası ticari dil) konumuna gelmişti. Millattan sonraki ilk yüzyıllardan itibaren Doğu ve Batı olmak üzere iki büyük gruba ayrılan Aramice, MS 7. yüzyıldan itibaren bölgede git-tikçe genişleyen Arap yayılcılığının etkisiyle önemini kay-bederek yerini Arapça'ya bıraktı. Aramice'nin artık kul-lanılmayan *ölü* lehçelerini ve halen varlıklarını sürdürmekte olan lehçelerini gösteren bir tablo aşağıda verilmiştir (Bak. *Tablo 4*).

Tablo 4: Aramice'nin lehçeleri. Sonlarına (X) işareti kon-

muş olan lehçeler artık kullanılmayan ölü dillerdir (Bu tablo, Jere L. Bacharach, A Middle East Studies Handbook, USA, University of Washington Press, 1989, s. 52' daki genel tablodan yararlanılarak hazırlanmıştır)

Diğer bölgelerin hemen tümünde Arapça giderek Aramice'nin yerini alırken, Kürdistan'ın engebeli ve korunaklı dağlık bölgelerinde yaşayan ve buralara sığınmak zorunda kalan, Nesturi ve diğer Hıristiyan mezheplerin inananları dillerini kullanmayı sürdürebilmişlerdir. Kürdistan'daki çeşitli topluluklar tarafından kullanılmış olan çağdaş (modern) Yeni Aramice lehçesinin yalnızca konuşulduğu bölgelere değil, aynı zamanda konuşanların Yahudi veya Hıristiyan olup olmadıklarına bağlı olarak değişen çeşitli alt-lehçeleri de bulunmaktadır. Kürdistan'ın değişik bölgelerinde ve farklı diller konuşan komşu halklarla içiçe yaşamış olan Yahudi ve Hıristiyanlar, kendi konuştukları dillerin yanısıra genellikle komşularının dillerini (Kürtçe, Arapça, Farsça) da öğrenmişler. Bu topluluklardan bazılarının zamanla kendi dillerini bırakarak komşularının dillerini konuşmuş oldukları da biliniyor. Kürtçe'nin bölgedeki en yaygın olan lehçesi Kumanci, Kürdistan'da yaşayan çok sayıdaki Yahudi ve Hıristiyanın (Ammoniti, Moabiti, Ermeni, Nesturi vb.) da konuşma dili olmuştur. Kürdistanlı Yahudiler tarafından kullanılan Yeni Aramice lehçesi, çok sayıda Kürtçe kelime de içermektedir. Yeni Aramice konuşmayan Kürdistanlı Yahudilere, diğerleri tarafından *Mislevim* adı verilmiştir(130).

Elde bulunan az sayıda kaynağın aktardığı verilere göre, 1930 yıllarında Güney Kürdistan'da 9.837 kişinin Aramice konuştukları tahmin edilmişti(131). Oysa yine aynı yıllarda, resmi istatistiklere göre, bu bölgedeki Yahudilerin sayısı 15.000 kadardı. Kürdistan'daki Aramice konuşan toplulukların büyük bir bölümünün Yahudi olmadıkları (Nesturiler, Yakubiler vb.) da gözönüne alınırsa, Kürdistanlı Yahudilerin büyük bir bölümünün Kürtçe konuşmuş oldukları sonucuna

vanlıdır. Günümüzde, İsrail ve Kürdistan'da yaşayan ve Aramice konuşan insanların sayısı hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz. Ancak 1970'li yılların sonunda, bunların toplam sayısının 15.000 ila 20.000 arasında tahmin edilmiş olduğunu(132) burada belirtebiliriz.

Kürdistan'ın olağanüstü zenginlik ve çeşitlilikteki sözlü halk edebiyatı geleneğinin yansımalarını, Kürdistanlı Yahudilere ait edebiyat ürünlerinde de tüm açıklığı ile görmekteyiz. Kürt halkının Kürtçe olarak ortaya koyduğu sözlü edebiyat hazinesinin Kürdistanlı Yahudiler tarafından yoğun ve yaygın bir paylaşım ile yansıtılması, bu topluluklar arasında Kürt dilinin geniş bir şekilde biliniyor ve konuşuluyor olması ile uygun bir açıklama bulabilir. Oldukça zengin bir *sözlü* halk edebiyatı hazinesi meydana getirmiş olan Kürdistanlı Yahudiler, Yöredeki Kürtler gibi, *sözlü* geleneği kuşaktan kuşağa aktararak yakın zamanlara kadar sürdürmüşlerdir. Neredeyse hemen hepsi dinsel içerikli olan Kürdistan kaynaklı elyazması kitaplarda kaydedilmiş olan *yazılı* edebiyat ürünlerinin kökenlerini aslında sözlü edebiyattan almış oldukları kabul edilmektedir (133). Yahudi kutsal kitaplarının ve dinsel metinlerinin Yeni Aramice lehçesindeki çevirileri de, Kürdistanlı Yahudiler arasında öteden beri sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Yeni Aramice'deki bu *sözlü* çeviriler, özellikle İsrail'deki bazı araştırmacıların ısrar ve özendirmeleri sonucunda Kürdistan kökenli olup bu dilde okuyup yazabilen hahamlar tarafında ancak yakın zamanlarda yazılı hale getirilmiştir. Kürdistan'ın genelinde olduğu gibi, Kürdistanlı Yahudiler arasında da okuma-yazma bilenlerin sayısı parmakla gösterilecek kadar azdı. Yeni Aramice lehçesinde okuyup yazabilenler ise Kürdistan'daki bazı Yahudi din merkezlerinde eğitim görmüş din adamları ile bu din adamlarının yetiştirmiş oldukları çok az sayıdaki şanslı insandan ibaretti.

Kürdistanlı Yahudilere ait sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri arasında, içerik ve biçim bakımından bazı farklılıkların bulun-

duğu görünmektedir. Sözlü halk edebiyatı ürünlerinin konuları genelde dinsel değildir, içerik ve kaynakları (Yeni Aramice olarak anlatılsalar bile) Kürt kökenlidir. Ancak bazen diğer komşu halklara ait de olabilirler(134). Yöresel halk hikâyeleri, Yeni Aramice'nin konuşma dili olduğu yerlerde çoğunlukla bu dilde anlatılmışlardır. Bu durumda bile, özellikle halk hikâyelerinin birer bölümü veya parçası olarak söylenen halk ezgileri, şiirler ve atasözlerinin çoğu yine Kürtçe olarak orijinal halleriyle anlatılır ya da söylenirler. Bu önemli ve ayırdedici saptama, Kürdistanlı Yahudilerin halk edebiyatı içinde yer aldıkları kabul edilen söz konusu öğelerin Yahudi kaynaklı olmadıklarını, büyük çoğunlukla Kürdistan ve Kürt kaynaklı olduklarını göstermektedir. Öte yandan yazılı olarak korunmuş olan edebiyat ürünleriye genellikle dinsel olup içerik ve kaynakları bakımından Yahudi kökenlidir.

Daha önce değinildiği gibi, büyük bir çoğunluğu sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesiyle meydana getirilmiş olan yazılı edebiyat metinlerinin ilk olarak kaleme alındıkları dönemlerden yakın zamanlara değin, Kürdistanlı Yahudiler arasında hahamlar dışında okuma-yazma bilen hemen hiç kimse yoktu. Dinsel bir seçiciliğe davranan hahamlarsa bu ayrıcalıklarını dinsel hedefler yaranna ve dinsel amaçlarla kullanırlarken, öte yandan Kürdistanlı Yahudilere ve diğer Kürt topluluklarına ait ulusal yönleri belirgin olan çoğu sözlü edebiyat ürünlerini, günlük yaşama ait çeşitli ayrıntıları ya da bazı önemli bölgesel gelişmeleri yazıya geçirmeye önem vermemiş, bundan açıkça kaçınmışlardır. Yazıya aktarılanların büyük bir bölümü hahamların dinsel düşünüş süzgecinden geçerken Kürt ulusal kimliklerinin gözardı edilmesi süreci yaşanmış, adapte edilmiş ya da deforme edilmişler. Oysa zamana ve hızlı bölgesel değişikliklere karşı direnerek varlıklarını halk kitleleri aracılığıyla günümüze değin ulaştırabilen sözlü edebiyat ürünleri, aynı yoğunluktaki kap-

Sandor Köyü'nden bir grup okul çocuğu, 1911.

samlı bir müdahaleye uğrama dan, kişisel müdahalenin dili kullanma ve anlatımdaki becerilerle sınırlandırılmış olduğu, kuşaktan kuşağı aktarılan kitlesel bir değer olma özelliğindedir. Bu nedenle sözkonusu bu ürünler, Kürt kültürünün etnik tonlarını kendilerinde daha belirgin olarak taşımakta ve onu daha kapsamlı bir zenginlikle ortaya koymaktadırlar.

Edebiyat alanında karşımıza çıkan bu belirgin paylaşım ya da ayrışım özelliği, Kürdistanlı Yahudilerin yaşamlarındaki iki temel ve önemli boyutu yeniden önümüze çıkarır: Kürt (*etnik-*

kültürel) boyutu ve Yahudi (*dinsel*) boyutu. Bu iki boyutun Kürdistan coğrafyasında ne zaman ve nasıl bir araya geldikleri, hangisinin ne oranda asıl zemini oluşturduğu, birbirleri ile hangi ölçülerde etkileştikleri ve nasıl paralel bir çizgiye oturdukları, Kürtlerin Yahudileşmesinin mi, Yoksa Yahudilerin Kürtleşmesinin mi söz konusu olduğu, bu son iki sürecin beraber mi yaşandığı, ya da daha farklı durumların mı var olduğu, henüz ayrıntılarıyla ortaya konulmayı bekleyen sorunlardır. Ancak Kürdistanlı Yahudilerin (Kürt Yahudileri, Yahudi Kürtler ve bunların dışında kalan Kürdistanlı Yahudiler) günümüzde bilinen hetrojen kimlikleriyle ortaya çıkışlarının, Kürdistan tarihinin çok eski dönemlerinden beri birbirleriyle sürekli bir etkileşim içinde bulunmuş olan değişik etnik ve dinsel toplulukların kesişen gelişim süreçlerinin bir sentezi, bir sonucu olduğunu söylemek, konuya daha esnek bir yaklaşım sağlamak için gerekli görünmektedir.

Kürdistanlı Yahudilere ait dinsel içerikli ve dolayısıyla Yahudi kökenli olan, ancak Kürdistan dışında oluşturulmuş bulunan yazılı eserlerin önemli bir kısmı, orijinalleri gibi İbranice olarak korunmuşlardı. Kürdistanlı Yahudiler tarafından Kürdistan'da gerçekleştirilmiş elyazması eserlerin büyük çoğunluğu Yeni Aramice'nin, özellikle Nerwa-Amadiye bölgelerinde konuşulan bir alt-lehçesiyle kaleme alınmıştır. Yeni Aramice lehçesindeki bu elyazmaları arasında, İbranice'den yapılan çevriler de vardı. Tüm eserler İbranice yazı karakterleri kullanılarak yazılmıştır. İbranice yazı karakterleriyle Yeni Aramice lehçesinde yazılmış olan elyazması eserler içinde, bilinen en eski tarihli 17. yüzyıldan kalmadır (135).

Kürdistanlı Yahudilere ait elyazması kitaplar genelde sadece öykü, şiir, Midraşim(136) ve Halka(137) vb. gibi geleneksel edebiyat türlerini içermektedirler. *Jonah Ben Gabriel*'in elyazması kitabı ise bu genelden farklı olarak, bazı güncel olaylara ve yazarın yaşamış olduğu Erbil kentini de içine alan

doğal afetlere değinmektedir (Bak. Ek 2). *Jonah*'ın tuttuğu kayıtlardan 24 Nisan 1813'te şiddetli bir dolu yağışı nedeniyle çok sayıda insanın öldüğu ve vali konağının yıkıldığını, 1825-1828 yılları arasında çekirge akınının ekinlere zarar vererek açlığa ve ölümlere neden olduğunu, 1828'de Diyarbakır'dan başlayıp Qantara'ya değin uzanan ve yine 1831'de Erbil dahil tüm yöreyi etkileyen veba salgınının sayısız insanın ölümüne yol açtığını vb. bilgileri öğrenmekteyiz(138).

Kürdistanlı Yahudiler arasında, Arami dilinde veya İbrani-ce olarak eserler ortaya koymuş çok sayıda şair de bulunuyordu. *Ben Jacob*, Kürdistan Yahudisi yirmi sekiz şairden söz eder. Bunlar arasında en tanınmışları; *Pihinehas Ben İsaac Hariri* (*Haririli İzak*'ın oğlu *Finches*), babası *İzak* ve oğlu *Hayyim* idi. Bu üç şair, Erbil yakınlarında bulunan Harir'de ve çevresindeki yerlerde 17. ve 18. yüzyıllar arasında yaşamışlardı. Diğer tanınmış şairler arasında *Samuel Ben Nathanael Barzani-Adoni* ile kız kardeşi *Asenath*, ve Zaholu *Moses Ben İsaac Bajulnaya* sayılabilir (139).

Kürt halkının ortaya koyduğu zengin sözlü edebiyat geleneği, Kürdistanlı Yahudiler tarafından hem yaygın bir sosyo-kültürel iletişim ve hem de bir zaman geçirme, eğlence kaynağı olarak sürdürölmekteydi. Kürt folklorunun *sözlü* unsurları o denli büyük bir ilgi ile yaşatılıyordu ki, Kürdistan daki en iyi Kürt hikâyesi anlatıcılarından bazıları Yahudi idi. Bu hikâye anlatıcıları hem müslüman Kürtler hem de Yahudiler tarafından aynı oranda seviliyor ve merakla bekleniyorlardı. *Ehmedê Xani*'nin görkemli eseri, ünlü Kürt aşk hikâyesi *Mem û Zin* gibi bazı hikâyelerin içinde yer alan ezgiler ve ağıtlar, hikâyenin geri kalan kısmı Yeni Aramice olarak anlatılsa bile, her zaman Kürtçe olarak orijinal haliyle söylenirdi.

Sözlü edebiyat geleneğinin Kürdistanlı Yahudiler arsındaki en son ve en büyük temsilcilerinden biri olarak kabul edilen ve daha çok *Memo Yona* (*Yunus Amca*) olarak bilinen Zaholu *Yona Gabbay*, tüm Irak Kürdistan'ında tanınıyordu. *Memo*

Yona okuma-yazma bilmiyordu. Ama, hikâyelerini Kürtçe, Yeni Aramice ve ya Arapça olarak aynı kolaylıkla anlatabiliyordu. Göç ettiği Kudüs'te 1972'de öldüğü zaman yaşı yüzü aşkındı (140).

Kürdistanlı Yahudilerin müzik geleneklerinin de belirgin şekilde Kürt özelliklerini gösterdiği tüm verileriyle ortadadır. Kürt müziğinin etkisi, Kürdistan'a özgü bir taz biçiminde ortaya çıkan ve sinagoglarda kullanılan dinsel melodilere dahi yansımıştır. Uzun yıllar boyunca Kürdistanlı Yahudilerin müzik gelenekleri konusunda çalışmalar yapmış olan Prof. *Edith Garson-Kivi*, "...destanlar, ezgiler, oyun havaları ve benzeri türlerden oluşan zengin Kürt *sözlü* (yazılmamış) edebiyatının Yahudiler tarafından da kabul edilmiş olduğunu ve diğer şarkı söyleme (müzik) tarzlarıyla bütünleşmiş olduğu" gerçeğini ifade eder (*Garson-Kivi*, s. 61). Kurmanci lehçesinde söylenen Kürt halk ezgileri, Kürdistanlı Yahudiler tarafından oldukları gibi benimsenmişlerdi. Kürdistan Yahudisi ozanlar ve şarkıcılar, çoğu kez kürt halk edebiyatı geleneğinin gerçek birer temsilcisi olarak kabul edilmişlerdir.

Kürdistanlı Yahudilerin, müzik uygulamalarında kullanmış oldukları başlıca diller İbranice, yani Yeni Aramice, Kürtçe ve Arapça'dır. Bu dillerden her biri, farklı bir alanda daha yaygın olarak kullanılmıştır. Müzik geleneğinde göze çarpan bu farklı dil dağılımı şu şekilde özetlenebilir.

a. *İbranice*: Sinagoglarda, evlerde ya da Yahudi bayramları sırasında yapılan dini ayinlerde.

b. *Yeni Aramice*: Düğünlerde ve diğer kutlamalarda söylenen ve dini olmayan şarkılarda.

c. *Kürtçe* (*Kurmanci*): Kürt folkloruna ait konularda.

d. *Arapça*: Dinsel olmayan sosyal durumlarda ve (yakın dönemlere ait bir özellik olmak üzere) popüler müzikte (*Garson-Kivi*, s. 62).

İsrail'de bulunan Kürdistan kökenli Yahudiler arasında, kökenlerini ve geleneklerini araştırmaya, koruyup yaşatmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bilim adamları, araştır macılar, müzeler ve değişik kültür kurumları yanında, bizzat Kürdistan kökenli Yahudiler de bir çok aktivitelerin organiza- sionunu gerçekleştirmişlerdir. Bu abalarnın etkin bir şekilde sürdürülmesinde, *İsrail'deki Kürt Yahudileri Ulusal rgt* (the National Organization of Kurdish Jews in İsrail) adını verdileri bir kuruluş etrafında birleşen Kürdistanlı Yahudilerin rolleri olmuştur. Adı geçen kuruluşun İbranice olarak yayımlanan *Hithad Desut (Yeni Doğuş)* adlı bir yayın organı da bulunmaktadır. *Kürt Yahudileri Ulusal rgt*'nün orga- nize etmiş olduğu en büyük ve en önemli çalışmalarından biri, 1973 yılı baharından gerçekleştirilmiştir. Bu zgn çalışmanın amacı, ortadan kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kürdistan kökenli kültürel mirası derleyip koruyarak gelecek kuşaklara aktarmaktı. İsrail'in değişik bölgelerinden gelen 56 yaşlı "Kürt" (Kürdistanlı Yahudi) Kudüs'Ormanı eğlence mer- kezi'nde bir araya toplanmışlardı. Bu Kürtlerin yaşları 70-90 arasında değişiyordu. Araştırma alışmalarını *İbrani niversi tesi Folklor Araştırma Merkezi* yönlendiriyordu. Araştırmada yer alacak olan yaşlılar şarkı söylemek, hikye anlatmak gibi halk kültürünün değişik alanlarındaki becerileri dikkate alınarak seçilmişlerdi. Eğlence merkezinde geçirilen on gün boyunca şarkılar söylendi, halk dansları oynandı, ziyafetler hazırlandı ve hikyeler anlatıldı. On gün boyunca yaşlı Kürtler *İbrani niversitesi*'nin araştırmacılarına Kürdistan'dan taşıdıkları zengin folklor birikimlerini aktardılar... Bu araştırma çalışmasının göze çarpan diğer bir önemli yanı ise, Kudüs'teki Kürdistan kökenli büyük toplulukların genç nesil- lerinin düzenli gruplar halinde araştırma merkezini ziyaret etmeleri, tarihsel geçmişlerine duydukları yakın ilgi ve bağlılığı göstermiş olmalarıydı.

Kürt Yahudileri Ulusal rgt'nün başkanı ve aynı zaman-

da Kudüs Belediye Meclis Üyesi olan *Habib Şimoni*, kendisiyle görüşen gazetecilere bu folklor toplantısının gerçekleşti-rilmesini motive eden nedenin, *Kürt kültürünün* İsrail'in etnik kaynaştırmacılığının etkisiyle hızla yok olup gideceği korkusu olduğunu söylüyordu(141). *Kürt* teriminin İsrail'de sık olarak aşğılayıcı anlamda kullanılmasından yakılarak, "... Gençliği - mize kökenimizi tanıtmak ve onunla gurur duymalarını sağlamak istiyoruz" diyen *Şimoni*, Kürdistan ve Kürt kimlikleri hakkındaki duyarlıklarını dile getiriyordu(142). *Habib Şimoni*'nin *Kürt* teriminin sıklıkla aşğılayıcı anlamda kullanıldığı şeklindeki yakınması, belirli bir gerçeği dile yansıtmaktadır. Gerçekten de İsrail'de yaygın olan Arapça bir etnik aşğılama ifadesi *Ena Kurdi* şeklinde olup, *Ben* (bir) *Kürdüm* anlamındadır. Üstlerinin talimatlarına hiç düşünüp taşınmadan, katı bir şekilde uyarak bunları yerine getiren birisinden bahsetmek için kullanılan bu söz, İsrail'de yaşayan Kürdistan kökenli Yahudileri aşğılar niteliktedir(143).

İsrail'e göç eden Kürdistanlı Yahudilerin folklor birikimlerini araştırıp saptamak ve korumak amacıyla başka ciddi çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin *İsrail Halk Hikâyeleri Arşivi* (*The Israel Folktale Archives*) 1980 yılı ortalarına kadar, İsrail'de yaşayan Kürdistanlı Yahudilerden toplam olarak 579 değişik halk hikâyesi derlenmiştir. Bu halk hikâyelerinin 332'si Güney Kürdistan, 22'si Doğu Kürdistan ve 25'i ise Kuzey Kürdistan kaynaklıdır(144). Derlenen bu hikâyelerin birçoğu İbranice olarak yayınlanmıştır.

Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan'daki yaşamlarını, geleneklerini ve sanatlarını konu alan oldukça kapsamlı bir sergi, 1981 yılında Kudüs'teki *İsrail Müzesi*'nde açılmış ve büyük bir ilgi toplamıştır. Sergide gösterime çıkarılan 500 parça kadar eşya ve fotoğraf, *İsrail Müzesi Yahudi Etnografisi Bölümü*'nün 1974-1981 yılları arasındaki biraraya getirme çabalarıyla toplanmıştı. Eşyalar İsrail'deki yaklaşık 50 kadar köyden ve 1977 yılında bir araştırma ekibinin gönderildiği

Doğu Kürdistan'dan getirilmişti.

Kökenini Kürdistan'daki yaşamdan alan geleneksel *Saharani Bayramı*, İsrail'deki Kürdistanlı Yahudileri biraraya getiren büyük bir kültürel toplantı ve eğlence süreci olarak varlığını günümüzde de sürdürmektedir. Kürdistan'dayken, *Saharani Bayramı* (ya da *Festivali*)'nin önemli işlevlerinden biri de bölgedeki Yahudi olmayan topluluklarla dostluk ilişkilerini geliştirip sağlamlaştırmaktı. Eğlenceler sırasında, geceleri kamp kurulan yerlerdeki halkın güvenliğini korumak ve kimsenin olmadığı evleri korumak amacıyla, bölgedeki ağa muhafızlarını gönderirdi. İsrail'de 1971 yılından beri *Saharani Festivali* her yıl sonbaharda yapılan törenlerle kutlanmaktadır. *Saharani Festivali*'nin 17.'si 1988 yılında Ashkelon'daki *Ulusal Park*'da kutlanmıştı. Piknik havası içinde iki gün süren fesival, yaklaşık olark 30.000 kişiye biraraya getirmişti. Kürt müziğinin dinlendiği, davul-zurna eşliğinde oyunların oynandığı bu iki gün boyunca, İsrail'deki Kürdistanlı Yahudiler bazı önemli siyasal mesajları da ilk kez bu denli büyük çapta ortaya koydular. Henüz yeni kurulmuş olan *Kürt Yahudiler Halk Konseyi*" (*Public Council of Kurdish Jews*), yaptığı çağrılarla dünya kamuoyunun dikkatini *Saddam Hüseyin*'nin diktatörlüğü tarafından Güney Kürdistan'daki Kürtlere karşı kimyasal silahlarla yürütülen soykırım vahşetine ve Kürt köylerinin sistemli olarak yok edilmesi barbarlığına çekmeye çalıştı. *Halk Konseyi* tarafından festivale davet edilmiş olan IKDP (Irak Kürdistanı Demokrat Partisi)'nin sürgünde bulunan eski sekreterlerinden *Prof. Hamid Hüseyini* de gazetecilerle görüşmeler yaptı. İsraili "Kürt" Folklor gruplarının Frankfurt ve Bonn şehirlerinde düzenlenen halk dansları festivalinde gösteri yaparken tanıştıkları Avrupa'daki Kürt mültecilerle kurulmaya başlanan ilk yakınlaşmaların sonuçları da festivalde görünüyordu. Avrupa'daki bazı Kürt sanatçıları da festivale katılmak için İsraille gelmişlerdi(144). Tüm bunlar, İsraildeki Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan ve

Kürtler konusunda oldukça duyarlı ve ilgili olduklarını, Yahudi-dinsel kimliklerinin ötesinde Kürdistan ve Kürt-etnik kimliklerini de büyük bir bağlılıkla koruyup ifade ettiklerini göstermektedir.

EK: *Yona Sabar*'ın *The Folk Literature Of The Kurdistanian Jews (Kürdistanlı Yahudilerin Halk Edebiyatı)* adlı çalışmasının 229-232. sayfaları arasında yer alan, Kürdistanlı Yahudilerle ilgili başlıca kaynakların listesi.

- Avidani, 'Alwān. *Sefer Ma'āseh (!) haq-Geḏolim*. 5 vols. Jerusalem, 5732-36 (1972-76).
- Badger, George Percy. *The Nestorians and Their Rituals*. 2 vols. London, 1852. Reprint. Farnborough, UK, 1969.
- Bates, Daniel G. "Kurds." In *Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey*, edited by Richard V. Weekes, pp. 220-26. Westport — London, 1978.
- Benayahu, Meir. "Rabbi Šemu'el Barzānī Roš Golaḡ Kurdistan." *Sēfunot* 9 (1965): 23-125.
- Ben-Jacob, Abraham. *Ḳēbillot Yēhude Kurdistan* [Kurdistani Jewish communities]. Jerusalem, 1961. Reprint. Jerusalem, 1981.
- Benjamin of Tudela. *Itinerary*. Edited by M. N. Adler. London, 1907.
- Benjamin II, I. J. *Eight Years in Asia and Africa*. Hanover, 1863.
- Ben-Zvi, Isaac. "Lost and Regained: They That Were Lost in the Land of Assyria." *Phylon* 16 (1955): 57-63.
- . *The Exiled and the Redeemed*. Philadelphia, 1961.
- Bin Gorion, Micha Joseph. *Mim-Mēḳor Yisra'el: Classical Jewish Folktales*. 3 vols. Philadelphia, 1976.
- Brauer, Erich. *Yēhude Kurdistan: Mehḳar 'Etnoloḡi* [The Jews of Kurdistan: An ethnological study]. Jerusalem, 1947.
- Cohen, Claudine. *Grandir au quartier Kurde: Rapports de générations et modèles culturels d'un groupe d'adolescents Israéliens d'origine Kurde*. Paris, 1975.
- D'Beth Hillel, David. *Unknown Jews in Unknown Lands: The Travels of Rabbi David D'Beth Hillel*. Edited by W. J. Fischel. New York, 1973.
- Ehrlich, Joseph. *Ha-Hārariyyim* [The mountaineers]. Tel-Aviv, 1961.
- Feitelson, Dina. "Aspects of the Social Life of Kurdish Jews." *JJS* 1 (1959): 201-16.
- Feldman, A. M., and Miller, E. *The Jews of Sandor: An Exhibition Organized by the Maurice Spertus Museum of Judaica*. Chicago, 1975.

- Field, Henry. "Jews of Sandur, Iraq." *Asia* 37 (1937): 708-10.
- Fischel, Walter J. "The Jews of Kurdistan a Hundred Years Ago: A Traveler's Record." *Jewish Social Studies* 6 (1944): 195-226.
- . "The Jews of Kurdistan: A First-Hand Report on a Near Eastern Mountain Community." *Commentary* 8 (1949): 554-59.
- Garbell, Irene. *The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan: Linguistic Analysis and Folkloristic Texts*. The Hague, 1965.
- Gaster, Moses. *The Exempla of the Rabbis*. London, 1924. Reprint. New York, 1968.
- . *Ma'aseh Book*. 2 vols. Philadelphia, 1934.
- Gerson-Kiwi, Edith. "The Music of Kurdistan Jews: A Synopsis of Their Musical Styles." *Yuval* 2 (1972): 59-72.
- Ginzberg, Louis. *The Legends of the Jews*. 6 vols. Index volume by B. Cohen. Philadelphia, 1946.
- Grant, Asahel. *The Nestorians, or the Lost Tribes*. London, 1841. Reprint. Amsterdam, 1973.
- Hamilton, James. "The Use of Genetic Markers in Oriental Jewish Historical Studies." *JQR* 62 (1972): 288-313.
- Hansen, Henny H. *Daughters of Allah: Among Muslim Women in Kurdistan*. London, 1960.
- . *The Kurdish Woman's Life*. Copenhagen, 1961.
- al-Harizi, Judah. *Tahkemoni*. Edited by Y. Toporovsky. Tel-Aviv, 1952. English translation by V. E. Reichert. 2 vols. Jerusalem, 1965-73.
- Jastrow, Marcus. *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*. 2 vols. New York, 1950.
- Laurie, Thomas. *Dr. Grant and the Mountain Nestorians*. Boston, 1853.
- Layard, Austen H. *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon*. New York, 1853.
- Leslau, Wolf. *Falasha Anthology: The Black Jews of Ethiopia*. *YJS*, vol. 6. New Haven, 1951. Reprint. New York, 1969.
- Macleane, Arthur John. *Grammar of the Dialects of Vernacular Syriac*. Cambridge, 1895. Reprint. Amsterdam, 1971.
- . *A Dictionary of the Dialects of Vernacular Syriac*. Oxford, 1901. Reprint. Amsterdam, 1972.
- Magnarella, Paul J. "A Note on Aspects of Social Life among the Jewish Kurds of Sanandaj, Iran." *JJS* 11 (1969): 51-58.
- Mann, Jacob. "Documents concerning the Jews in Mosul and Kurdistan." In his *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, 1, pp. 477-549. Cincinnati, 1931. Reprint. New York, 1972.
- Minorsky, V. "Kurdistan, Kurds." *El* 2 (1927): 1130-55.
- Patai, Raphael. *Society, Culture, and Change in the Middle East*. 3rd ed. Philadelphia, 1971.

- Pethahiah of Ratisbon. *Sibbuḅ*. Edited by E. Gruenhut. Frankfurt a. M., 1905. English translation by A. Benisch. London, 1861.
- Rivlin, Joseph Joel. *Širaṭ Yēhude hut-Targum* [The poetry of the Jews of Kurdistan]. Jerusalem, 1959.
- Sabar, Yona. "Ha-Ēmunah bē-Šedim ubē-Mazziqin 'ešel Yēhude Kurdistan." *Yedū-'Am* 8/26 (1962): 27-28.
- . "Tafsirim lē-Miḳra' u-Fiyyuṣim bi-Lēšonam ha-Ārammiṭ šel Yēhude Kurdistan." *Səfunoṭ* 10 (1966): 337-412.
- . "Hay-Yesodoṭ ha-'Ibriyyim ban-Niḅ ha-Ārammi šebbē-Fi Yēhude Zakho bē-Kurdistan." *Lēšonenu* 38 (1974a): 206-19.
- . "First Names, Nicknames, and Family Names among the Jews of Kurdistan." *JQR* 65 (1974b): 43-51.
- . "Nursery Rhymes and Baby Words in the Jewish Neo-Aramaic Dialect of Zakho (Iraq)." *JAOS* 94 (1974c): 329-36.
- . "Hay-Yēsodoṭ ha-'Ibriyyim ban-Niḅim ha-Ārammiyyim šel Yēhude 'Azerbaijan." *Lēšonenu* 39 (1975a): 272-94.
- . "The Impact of Israeli Hebrew on the Neo-Aramaic Dialect of the Jews of Zakho in Israel: A Case of Language Shift." *Hebrew Union College Annual* 46 (1975b): 489-508.
- . *Pēšaṭ Wuyhi Bēšallah, a Neo-Aramaic Midrash on Bēšallah* (Exodus). Wiesbaden, 1976a (including "A Survey of the Oral and Written Literature of the Kurdish Jews," pp. 161-78).
- . "Lēl-Hūza: Story and History in a Cycle of Lamentations for the Ninth of Ab in the Jewish Neo-Aramaic Dialect of Zakho, Iraqi Kurdistan." *Journal of Semitic Studies* 21 (1976b): 138-62.
- . "Multilingual Proverbs in the Neo-Aramaic Speech of the Jews of Zakho, Iraqi Kurdistan." *International Journal of Middle East Studies* 9 (1978a): 215-35.
- . "From Tel-Kepe in Iraqi Kurdistan to Providence, Rhode Island: The Story of a Chaldean Immigrant to the U.S.A. in 1927." *JAOS* 98 (1978b): 410-15.
- . "Kurdistani Realia and Attitudes in the Midrashic-Aggadic Literature of the Kurdish Jews." In *Studies in Jewish Folklore*, edited by Frank Talmadge, pp. 287-96. Cambridge, Mass., 1980.
- . "Qištit Hannah — Sippur Hannah wē-Šiḅ'aṭ Baneha ba-'Arammiṭ šebbe-Fi Yēhude Kurdistan." In *Pē'amim* 7 (1981): 83-99.
- . "The Arabic Elements in the Jewish Neo-Aramaic Texts of Nerwa and 'Amādiya, Iraqi Kurdistan." In *Franz Rosenthal Festschrift*, edited by J. A. Bellamy and J. Lassner, forthcoming.

- . "Legend vs. Reality: An Analysis and Comparison of Folktales about the Rabbis of Kurdistan with Documents Written by Them or Their Contemporaries." *Proceedings of the First International Congress for Study of Heritage of Sephardic and Near Eastern Jewish Communities*. Jerusalem, forthcoming.
- . *Midrašim bē-Ārammiš Yēhude Kurdistan lē-Farasiyyot Waybi, Bēšallah uē-Yiṭro*. Jerusalem, forthcoming.
- . "Peruš Dēraši lē-Sefer Yonah bē-Ārammiš Hādašah šel Yēhude Kurdistan." In *Haḡuṭ 'Ihriš bē-'Aršot ha-'Islam*, edited by Menahem Zohori. Jerusalem, forthcoming.
- . *Sefer Bērešit ban-Nib ha-'Arammi šel Yēhude Zaku*. Jerusalem (forthcoming).
- . "Tafsir lē-Hatṭarah šel Šemini dē-Fesah (Isa. 10:32–12:6) bē-Ārammiš Hādašah šel Yēhude Kurdistan." In *Noy lē-Dov, The Dov Noy Festschrift*, edited by B. Z. Fischler, B. Bayer, and I. Ben-Ami. Jerusalem, forthcoming.
- Schwartz, Ora. "Jewish Weaving in Kurdistan." *Journal of Jewish Art* 3/4 (1977): 74–89.
- Schwarzbaum, Haim. *Mim-Mēkor Yiśra'el uē-Yiśma'el* [The folkloristic aspects of Judaism and Islam]. Tel-Aviv, 1975.
- Shai, Donna. *Neighborhood Relations in an Immigrant Quarter: A Social-Anthropological Study*. Jerusalem, 1970.
- . "Wedding Customs among Kurdish Jews in Kurdistan (Zakho) and in Israel (Jerusalem)." *Studies in Marriage Customs, Folklore Research Center Studies* 4 (1974): 253–66.
- Stern, Henry A. *Dawnings of Light in the East*. London, 1854.
- Weintraub, Dov, et al. *Immigration and Social Change: Agricultural Settlement of New Immigrants in Israel*. Jerusalem, 1971.
- Xenophon. *The Persian Expedition (Anabasis)*. Translated by Rex Warner. Edinburgh: Penguin Books, 1949.
- al-Zāhiri, Zechariah (Yahyā). *Sefer ham-Musar*. Edited by Y. Ratzaby. Jerusalem, 1965.
- Zikmund, M., and Hanzelka, J. *Kurdistan: Country of Insurrections, Legends, and Hope*. Czechoslovakia: Artia, 1962.

KAYNAKLAR VE NOTLAR

1. *Dr. İsmail Beşikçi, Kürt Aydını Üzerine Düşünceler*, İstanbul: Yurt Kitap Yayın, 1991, s. 81.
2. *Yüzyıl, ABD'nin Üç İsrail Planı*, 10 Şubat 1991, s. 8.
3. *500. Yıl Vakfı* kurucularının tam listesi için bakınız: *Cumhuriyet, 500 Yıllık Dostluk*, 13 Eylül 1991, s. 3.
4. *I. Rennap, Anti-Semitizm ve Yahudi Sorunu*, İstanbul: İnter Yayınları, Çeviri: *Şen Süer Kaya*, 1991, s. 20.
5. *I. Rennap*, age. s. 22-23.
6. *I. Rennap*, age. s. 23.
7. *I. Rennap*, age. s. 26.
8. *Moshe Sevilla-Sharon, Türkiye Yahudileri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s. 25.
9. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 27.
10. Bu antlaşma ile ilgili daha fazla bilgi için bak. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 134-136.
11. *M. Franco, Essai sur l'Historie des Israelites de l'Empire Ottoman*, Paris: Librairie Durlacher, 1897, s. 31'den naklen: *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 36.
12. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 28
13. *Mehmet Ali Kılıçbay, Cumhuriyet Kitap Eki*, 26 Mart 1992, sayı 109, s. 4.
14. *Mehmet Ali Kılıçbay*, agy. s. 4.
15. *Immanuel Aboab, Nomologia o Discursos Legales*'den naklen: *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 41.
16. *Moshe Sevilla-Sharon*, age. s. 105.
17. *Cumhuriyet*, Eylül 1989.

18. S. Yalçın -K. D. Ögüt Ü. Kalaycı, İkibin'e Doğru, "Kürt İhalesi Mosad'da", 22 Eylül 1991, s. 8-13.

19. Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı (Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924 tarihinde oluşturulan komisyonun raporu), İstanbul 1991, Med Yayınları, s. 122.

20. EJJ, "Kurdistan".

21. Yona Sabar, The Literature of the Kurdistan Jews, An Anatology, Michigan: Yale University Press, 1992.

22. Yona Sabar age. s. xiii.

23. EJJ, "Kurdistan".

24. EJJ, "Kurdistan".

25. Yona Sabar, age. s. xv; EJJ, "Kurdistan".

26. Süleyman (Solomon: MÖ yüzyıl): Ünlü bir İbrani kralıdır. İsrail ve Yuda kabilelerini biraraya getirerek İbranileri tek bir devlet içinde birleştirmiş olan Yuda Kralı Davud'un oğludur. Olağanüstü güçlere sahip efsanevi bir kişilik ve İbrani peygamberi olarak çeşitli anlatılara konu olmuştur.

27. Zikmund and Hanzelka, s. 5'ten naklen: Yona Sabar, age. s. xv.

28. Dr. S. Şivan (Dr. Sait Kırmızıtoprak), Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali, Stockholm 1975, s.18.

29. Margaret Kahn, Children of the Jinn (In Search of the Kurds and Their Country), New York: Seaview Books, 1980, s. xi.

30. Holly Bible (The New King James Version), New York: Thomas Nelson Publishers, 1982.

31. Holly Bible.

32. Yona Sabar, age. s. xvi.

33. Benjamin of Tudela, s. 54'den naklen: Yona Sabar, age. s. xvi.

34. Ehl el-Kitab: Arapça bu kavram Kitap Halkı anlamına ge-

lir. Önceleri kendilerine ait birer kutsal kitapları bulunan Yahudi ve Hıristiyanları diğer "putperest-dinsizler"den ayırmak için *Muhammed* bu kavramı kullanılmıştır. Putperestlerden farklı olarak (Kur'an ya da kılıç yerine) *Ehl el-Kitab* kapsamına girenlere *cizye* denilen bir tür özel vergi karşılığında İslam Peygamberi *Muhammed* tarafından ibadetlerini ve dinsel inançlarını belirli ölçüler içinde sürdürebilme izni verilmişti. *Muhammed*'in sağlığında Hecce (Bahreyn) de bulunan Parsilerden de *cizye* kabul etmiş olduğu belirtilerek, önceleri *Ehl el-Kitab* sayılmayan ve Kürtlerin büyük bir kısmının bağlı bulunduğu Mecüsilik (*Zerdüştilik*) inanırlarından da sonraki *cizye* alınması uygun görülmüştür. Böylece *Ehl el-Kitab* kapsamına Mecüsiler de dahil edilmiştir. Yine Kürdistan'ın merkezindeki Harran'da bulunan Sabiilerden de *cizye* alınmıştır. *Kur'an*'ın *Hac Suresi*'nin 17. ayetinde, «İman edenler, Yahudi olanlar, Sabiiler, Nasraniler, Mecüsiler, Müşrikler yok mu, Hak Taâla her şeye hakkile şahittir" denilirken Mucisiler de "İman edenler" arasında sayılmışlardır.

35. *Encyclopaedia İslam* (First Edition), *Madjus*.

36. *Beştesb (Viştasp, Guştasp)*: MÖ 6. yüzyılda, *Zerdüşt Peygamber*'in yaşadığı dönemde Azerbaycan'ın Balkh (Bactria) bölgesinde egemen olan hükümdardı. Yeni bir inanç olarak *Zerdüştlüğü* ortaya koyan *Zerdüşt Peygamber*, ilk on yıllık bir çabaya rağmen sadece kuzenine bu inancı benimsetebilmiştir. Medya'da Balkh bölgesine gidip orada *Kral Viştasp*'ı ikna edip inancını benimsetmeyi başardıktan ve onun maddi desteğini yanına aldıktan sonra, *Zerdüştlük* öğretisini hızla yayabilme olanağını buldu. *Zerdüştlük* inancını kabul ettirmek ve yaymak için girişilen uzun savaşlar boyunca, *Viştasp* en büyük koruyucu ve destekçi idi. Bazı araştırmacılar, *Kral Viştasp*'ın ilerde Ahamenid Devleti'nin hükümdarı olacak olan *Darius* (Dârâ)'un babası olduğunu ileri sürmüşlerdir.

37. *V. F. Buchner, EI* (Frist Edition), *Madjus*.

38. *Bertrand Russell, Batı Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, Çeviri: *Muammer Sencer*, 1983, s. 306; *Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Cilt I : İlk Çağ, İstanbul: Say Yayınları, 1984, s. 149-159

39. *George Rawlinson, The Five Great Monarchies of the Eastern World (The Third Monarchy: Media)*, New York: Dodd-Mead Co., 1881, s. 379.
40. *Zenaide A. Ragozin, The Story of the Nations: Media (Fourth Edition)*, London: T. Fisher Unwin, 1966, s. 176-177.
41. *Zenaide A. Ragozin*, age. 326-329.
42. *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 328.
43. *A. V. Williams Jackson, Zoroaster (The Prophet of Ancient Iran)*, London: Mac Millan, 1899, s. 91.
44. *James Hope Moulton, Early Zoroastrianism*, London: Williams and Nogate, 1913, s.189.
45. **Holly Bible**, "Ezekiel".
46. *James Hope Moulton*, age. s. 189.
47. *James Hope*, age. s. 187-188.
48. *Bertrand Russell*, age. s. 306.
49. *George Rawlinson*, age. s. 325.
50. *George Rawlinson*, age. s. 326.
51. **Holly Bible**, "Ezra".
52. *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 326-329.
53. **Holly Bible**, "2 Chronicles, 36: 22-23" ve "Ezra, I: 1-4"
: *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 326-327.
54. *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 327.
55. *Zenaide A. Ragozin*, age. s. 314-331.
56. *A. V. Williams Jackson*, age. s. 84.
57. *M. Morony, Encyclopaedia Islam (EI)*, New Edition, "Madjus", Leiden: *E.J. Brill*, 1960.
58. *A. V. Villiams Jackson*, age. s. 90.
59. *John Joseph, The Nestorians and Their Muslim Neighbors*, New Jersey: Princeton University Press, 1961, s. 21.
60. *G. R. Driver, "The Religen of the Kurds"*, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 2 (1922), s.

197'den naklen: *Johan Joseph*, age. s. 37.

61. *John Joseph*, age. s. 37.

62. *John Joseph*, age. s. 37.

63. *Arşak Paladyan*, 7-10. **Yüzyıllarda Kürtler**, İstanbul: Öz-ge Yayınları, Çeviri: *Mehmet Demir*, age. s. 73.

64. *Yona Sabar*, age. s. xvi.

65. **Meydan Larousse**, "*Adiabenos*".

66. *Yona Sabar*, age. s. xvi.

67. *Yona Sabar*, age. s.130.

68. *Michael G. Morony*, **Iraq After the Muslim Conquest**, New Jersey: Princeton University Press, 1984, s. 280-281

69. **Encyclopeadia of Religion and Ethics (ARE)**, "*Avesta*", Edinburgh, 1926, s. 267.

70. **EI** (New Edition), "*Madijus*".

71. *Michael G. Morony*, age. s. 298.

72. *Thomas Bois*, **EI** (New Edition), "*Kurds, Kurdistan*", s. 474-475.

73. **EJJ**, "*Kurdistan*"

74. *Benjamin*: Bir İsrail kabilesinin ve aynı zamanda *Yakub Peygamber*'in küçük oğlunun adıdır.

75. **EJJ**, "*Kurdistan*"

76. *Arşak Paladyan*, age. s. 73.

77. *Arşak Paladyan*, age. s. 22.

78. *Arşak Paladyan*, age. s. 92.

79. *Hürmızgan*: Zerdüştlük inancındaki *İyilik Tanrısı Ahura Mazda*'nın Kürtçe'deki karşılığı olan *Hürmız*'a tapınılan, ibadet edilen yerler; tapınaklar, ateş tapınakları.

80. *Atıran*: *Agıran*, *Agırdan*, *Adırge* sözcüklerinin Gorani(Hewrami)'deki söyleniş biçimi. Zerdüştlük inancına göre kutsal kabul edilen ateş ocakları, kutsal ateşler.

81. *Gevrê Gevregan*: *Büyüklerin en büyüğü* ya da *Büyükler büyüğü* anlamındadır. Zerdüştlük öğretisindeki en büyük tanrı olan

Ahura Mazda (Hûrmız)'ya yakıştırılan bir ünvan gibi kullanılmıştır.

82. *Şarizor*: *Şahrizor* ya da *Şahr-i Zur* (Küskün Şehir) olarak da bilinen çok eskli bir Kürdistan kentidir. Günümüzde, Güney Kürdistan (Irak Kürdistanı)'daki Süleymaniye şehrinin yakınlarında bulunmaktadır.

83. *Hûrmız*: *Ahura Mazda*'nın Kürt dilindeki karşılığı, *Hûrmız*.

84. *M. Nuri Dersimi*, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Eylem Yayınları, s. 28-29.

85. *Arşak Poladyan*, age. s. 22.

86. *Arşak Poladyan*, age. s. 75.

87. EJJ, "*Kurdistan*"

88. *Yona Sabar*, age. s. xvii.

89. *Dr. Ramazan Şeşan*, **Selâhaddin Devrinde Eyyübiler Devleti**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1983, s. 404-405.

90. *Dr. Ramazan Şeşan*, age. s. 33'deki dipnotu.

91. *Dr. Ramazan Şeşan*, age. s. 400.

92. *Dr. Ramazan Şeşan*, age. s. 33.

93. *Yona Sabar*, age. s. xvii.

94. *Yona Sabar*, age. s. xix.

95. Kürdistan'da oldukça yaygın olan, yaşanan yere ya da soyun dayandığı yere göre isim veya daha doğrusu ünvan alma geleneğinin Kürdistanlı Yahudiler arasında geniş bir kullanım alanı bulmuş olduğu görülüyor. Bu özellikteki bazı isimlerden yararlanarak, Kürdistanlı Yahudilerin yaşamış oldukları çeşitli yerleşim yerlerinin dağılımı, Yahudilerin buradak yaşantıları, konumları vs. hakkında *Berzani Ailesi* örneğinde olduğu gibi bazı ipuçları elde edilebilmektedir.

96. *Yona Sabar*, age. s. xix.

97. *Yona Sabar*, age. s. xx.

98. **Unknown Jews in Unknown Lands-The Travels of Rabbi David D'Beth Hillel (1824-1832)**, New York:

Ktav Publishing House, 1973, s. 73.

99. Nakleden: *Yona Sabar*, age. s. xx.

100. *John Joseph*, age. s. 37.

101. *Yona Sabar*, a. g. e., s. xxi

102. EJJ, "*Kurdistan*".

103. EJJ, "*Iraq*" (Kurdish Jews).

104. EI (Frist Edition).

105. EJJ, "*Kurdistan*".

106. *Bitlis Vilayeti* o dönemlerde Bitlis, Muş, Siirt ve Genç sancaklarından meydana geliyordu.

107. **Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...**

108. **Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...** s. 236.

109. **Musul-Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı...**, s. 207-209.

110. EJJ, "*Iran*" (Kurdish Jews).

111. EJJ, "*Kurdistan*".

112. *Yona Sabar*, age. s. xxx.

113. *Yona Sabar*, age. s. 49.

114. EJJ, "*Kurdistan*".

115. EJJ, "*Kurdistan*".

116. *Yona Sabar*, age. s. xxxi.

117. EJJ, "*Iran*" (Kurdish Jews).

118. *Faik Bulut, Filistin Rüyası*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1991, s. 184.

119. *Abraham Ravinovich, "Ten-Day Paqrtly in Forest"* (Recording the Traditions of Kurdish Jewry), *The Jerusalem Post* (International Edition), 30 January 1973

120. *Pamela Kidron, "The Kurdish Way"*, *The Jerusalem Post* (International Edition), 15 October 1988.

121. EJJ, "*Iraq*" (Kurdish Jews).

122. EJJ, "Kurdistan".
123. *Yona Sabar*, age. s. xxxi
124. **Unknown Jews in Unknown Lands...** s. 74.
125. **Unknown Jews in Unknown Lands...** s. 76.
126. *Yona Sabar*, age. s. xxxiv.
127. *Yona Sabar*. age. s. xxxiv.
128. EJJ, "Kurdistan".
129. EJJ, "Kurdistan".
130. EJJ, "Kurdistan".
131. EJJ, "Kurdistan".
132. *Yona Sabar*. age. s. xxxii.
133. *Yona Sabar*, age. s. xxxiii.
134. *Yona Sabar*, age. s. xxxiii.
135. **Midraşim: Tevrat (Eski Ahit)**'in Arami dilinde yazılmış olan yorumları.
136. **Halaka**: Yahudilerin kanun ve yorum kitabı **Talmud**'da bulunan kuralların toplamı.
137. *J. Ratzaby*'den naklen: *Yona Sabar*, age. s. 130-134.
138. *Yona Sabar*, age. s. xxxvi.
139. *Yona Sabar*, age. s. xxxvi.
140. *Abraham Rovinovich*, age.
141. *Abraham Rovinovich*, age.
142. *Yona Sabar*, age. s. 206'daki dipnotu.
143. *Yona Sabar*, age. s. xxxvi.
144. *Pamela Kidron*, age.

EKLER

Müslüman Kürtler ve diğer etnik ve/veya dinsel topluluklardan oluşan bir komşuluk ortamında kurulan oldukça iyi ilişkiler zemininde gelişen ve hoşgörüyü dayalı bir yaşam sürdürmüş olmalarına karşın, fazla sık olmayan örnekler dışında, Kürdistanlı Yahudilerin genelde Yahudi olmayan topluluklarla karşılıklı evlilik ilişkisi içine girmekten özellikle kaçınmış oldukları söylenebilir. Kendi isteği dışında, Yahudi olmayan bir Kürtle evlendirilmek üzere olan bir Yahudi kızın söylediği anlaşılan aşağıdaki ağıt bu konuda bir fikir vermektedir. Orijinalı Yeni Aramice olan ve *Irene Garbell*(1) tarafından kaydedilen ağıt, *Yona Sabar*'ın eserindeki İngilizce çevirisi(2) temel alınarak Türkçeleştirilmiştir.

Ah anne, anne, beni alıp götürmelerine izin verme

Beni götüreceğ olanın bir Goyim (3), bir Kürt olduğunu söylüyorlar

Eğer (benim için) yerin yoksa, beni ahıra koy

Eğer (benim için) yaprak dolman yoksa, pislik yerim

Ah anne, anne, beni alıp götürmelerine izin verme

Beni götüreceğ olanın bir Goyim, bir Kürt olduğunu söylüyorlar

1. *Irene Garbell, The Jewish Neo-Aramaic Dialect of Persian Azerbaijan: Linguistic Analysis and Folkloristic Texts, The Hague, 1965, s. 273-279.*

2. *Yona Sabar, The Folk Literature of the Kurdistan*

Jews: An Antology, Michigan: Yale Universty Press, 1982, s. 198

3. İbranice'de *Yahudi*(Musevi) *olmayan* anlamındadır ve tekildir. *Goyim* sözcüğünün çoğul şekli ise *Goyme* olup, *Yahudi olmayanlar* anlamını karşılar.

the jews of kurdistan

daily life, customs, arts and crafts

Tribute

Each of Jerusalem's many and diverse ethnic groups contributes in its life-style and customs to the human mosaic of the city. The community of Kurdish Jews stands out in the richness and colourfulness of its customs, dress and jewels, and in its century-long participation in all aspects of the city's life. It is a great privilege for the Israel Museum and for the City of Jerusalem to hold an exhibition in its honour.

It is my belief that the better acquainted we are with our different communities, the more successfully we can ensure the future of Jerusalem, the Capital of Israel. One way to achieve such understanding is to introduce the different life-styles to the general public. In the past, the Israel Museum has told the story of the Moroccan Jewish community and the Bukharan community. We now continue this vital tradition with the Jews of Kurdistan.

Teddy Kollek
Mayor of Jerusalem

1981 yılında Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde düzenlenen ve Kürdistan kökenli Yahudilerin Kürdistan'daki yaşamlarını, geleneklerini ve ortaya koymuş oldukları el sanatları ürünlerini konu alan büyük çaptaki sergi nedeniyle o zamanki Kudüs Belediye Başkanı *Teddy Kollek*'in yaptığı övücü açıklama.

Tekstin ve rubrikinin çevirisi:

KÜRDİSTANLI YAHUDİLER

Günlük yaşam, gelenekler ve el sanatları

Övgü

Kudüs'ün çok sayıdaki ve farklı etnik gruplarının her biri, şehim insan mozayığıne yaşam biçimleri ve gelenekleriyle katkıda bulunmaktadır. Kürt Yahudileri topluluğu, geleneklerinin, giyisi ve mücevherlerinin canlılığı, şehir yaşamının tüm görünüşlerindeki yüzyıllık katılımı açısından göze çarpmaktadır. Bunun onuruna bir sergi düzenlemek, *İsrail Müzesi* ve Kudüs şehri için büyük bir ayrıcalıktır.

Benim düşünceme göre; farklı topluluklarımızı ne kadar iyi tanırsak, İsrail'in Başkenti Kudüs'ün geleceğini o denli başarılı şekilde güvenceye alabiliriz. Bu anlayışı gerçekleştirebilmenin bir yolu, farklı yaşam biçimlerini kamuoyuna tanıtmaktır. Geçmişte, *İsrail Müzesi* Fars Yahudi toplumunun ve Buhara toplumunun hikâyesini anlatmıştı. Şimdi bu yaşamsal geleneği Kürdistanlı Yahudilerle sürdürüyoruz.

Teddy Kollek

Kudüs Belediye Başkanı

TÜM HALKLAR GİBİ KÜRT VE YAHUDİ HALKLARI DA KARDEŞTİR!

Sayın Hasan Bildirici,

31 Temmuz ve 1 Ağustos 1992 tarihlerinde ÖZGÜR GÜNDEM'de yayınlanmış olan *İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Ülkesine Göçü ve 500.Yıl Vakfı'nın İşlevi* başlıklı yazı-ma ve bu arada ÖZGÜR GÜNDEM'e yöneltilmiş olan haksız ve yanlış değerlendirmelere dayanan bazı eleştirilerin içerikle-rinin önemini göz önüne alarak ve kavganın aynı tarafında yer alan bir Kürt yurtseveri olma duyarlığıyla, eleştirildiğim ko-nularda kendimi daha iyi ifade etme gereğini duydum.

Temel eleştiri noktalarına yönelik olarak yaptığım ekteki açıklama ve düzeltmelerin konuyu yeterince anlaşılır kıldığına inanıyorum. Eleştiriye cevaplama HAKKI ve GÖREVİ ilkesi-nin uygulanması talebiyle, ekteki açıklamalarımı gereğince değerlendirmenizi rica ediyorum. Sağlıklı günler ve iyi çalışmalar dileğiyle...

Dr. A. MEDYALI

1492 yılında İspanya'dan göç etmeye zorlanan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na gelişlerinin 500.yılı nedeniyle, Tür-kiye'de ve başta ABD olmak üzere diğer bazı ülkelerde "kutlama" adı altında yapılan kapsamlı propaganda çalışmaları ile çok boyutlu ilişkiler bir yıldan daha uzun bir zamandan beri devam etmektedir. Bu amaçlara hizmet etmek ve yapılacak çalışmaları, kurulacak ilişkileri düzenlemek amacıyla Türkiye'de *500. Yıl Vakfı* adı altında yarı-resmi bir paravan vakıf 19 Temmuz 1989 tarihinde kurulmuştu.

Göç olayı ve Vakıf konusunda sunulmaya çalışılan TC-Vakıf kaynaklı yanlış veya çarpıtılmış bilgi ve savları ortaya koyarak deşifre etmek amacıyla bir inceleme yazısı kaleme almıştım. Bu yazı 31 Temmuz ve 1 Ağustos 1992 tarihlerinde iki bölüm halinde, *İspanyol Yahudilerinin Osmanlı Ülkesine Göçü ve 500. Yıl Vakfı'nın İşlevi* başlığı ile *Özgür Gündem* gazetesinde yayınlandı. İzleyebildiğim kadanyla ifade edilmek istenen asıl düşüncelerin dile getirildiği ve bazı bilgilerin aktarıldığı uzun bölüm herhangi bir eleştiri almamış ve onay görmüş. Bu sevindirici. Öte yandan yazının son kısımlarında yer alan ve Kürt-İsrail toplumları arasındaki ilişkilerle ilgili kimi düşüncelerin dile getirildiği kısa bölüm şiddetli tepki çekmiş görünüyor. Bu arada *Özgür Gündem*'de "İsrail propagandası yapmak", "Ortadoğu'daki bütün Müslüman halkları, onların cihadını görmemezlikten gelip Filistinli bebeklerin katillerini dost görmek" ve "Ortadoğu'da İsrail'in Kürtlerin tek müttefiki olduğunu belirten bir yazı dizisi yayımlamak" gibi, gerçeklerle ilgisi olmayan haksız suçlamalara hedef oldu.

Haftalık İKİBİN'E DOĞRU dergisininin 16 Ağustos 1992 tarihli sayısında (s.23) yer alan *Gündem'deki İsrail dizisini kim hazırladı?* başlıklı ve yukarıda değinilen yazının içeriğinden çok yazarının kimliğiyle ilgilenen kısa yazıda "Dizide Ortadoğu'da İsrail'in Kürtlerin tek müttefiki olduğu belirtiliyor" biçiminde gerçeklerle ve yazının içeriğiyle hiçbir ilgisi olmayan bir değerlendirmede bulunulmuş. Sanki yazı hiç

okunmamış da okuduğunu yanlış anlayan birinden duyulmuş!

Kimileri Yahudi toplumuna karşı aşırı duyarlılıktan ve kimileri de yanlış anlamadan (ve belki de benim yeterince açık ifade edememiş olmamdan) kaynaklanabilecek bu eleştirileri Sayın Karasu'nun daha önce sözü edilen yazısındaki değinmeleri cevaplayarak karşılamam, sanırım temel elştirî konusunu açıklığa kavuşturacaktır.

1. Sayın Karasu'nun anladığına göre, "Yazının esas amacı ve iletmek istediği mesaj son bölümünde açıkça vurgulanıyor. *Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu ve müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet de bulunmuyor* diyerek; Dr. A. Medyalı, Kürtler için *dost ve müttefik devlet* arayışına çıkıyor."

Öncelikle yazının esas amacı ve iletmek istediği mesaj, Sayın Karasu'nun anladığı ve yansıttığı gibi değildir. "Mesaj" olarak algılanan düşünceler, olgulara dayanan gerçek bir saptamadır. Ve Sayın Karasu da, bu saptamanın doğru olmadığını, somut gerçeklerle uyuşmadığını söyleyememiş. İleri sürüldüğü gibi yazının esas amacı "devlet düzeyinde bir müttefik arayışı" değildir. Eğer "devlet düzeyinde" bir müttefik arayışı söz konusu olsa idi, bu devlet kuşkusuz İsrail Devleti olmazdı. Bu düşünce yazının bütününde yeterince açık olarak ifade edilmiştir. Öte yandan devlet düzeyinde olsun ya da olmasın, Kürtlerin kendilerine dost ve müttefikler aramalarında yadırganacak bir durum da yoktur.

"Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devletin bulunmaması" gerçeğinden yola çıkarak, "Kürtler için *dost ve müttefik devlet* arayışına çıkıldığı" sonucuna ulaşabilmek için epeyce uğraşmak gerekir!

Sayın Karasu'nun yazısına "Kürt halkının doğal müttefikleri" başlığı uygun görülmüş. İsrail Devleti'nin (Yahudi

halkının değil!) Kürt halkının herhangi bir şekilde, doğal ya da yapay, dostu ve müttefiki olmadığı açık olarak ortada duran bir gerçek. "Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet (halk değil!) bulunmamaktadır" saptamasına itiraz eden Sayın Karasu, acaba neden bunun tersini kanıtlayabilecek tek bir Müslüman devlet (halk değil!) adı veremiyor?.. Böyle bir devlet var mıdır? Bu özellikteki bir devletin olmaması gerçeği, neden Kürtlerin dostsuz ve müttefiksiz kalmış olmaları anlamına gelsin ki? Kürtlerin devletlerden başka dostları, müttefikleri olamaz mı? Halklar, demokratik kitle örgütleri, tek tek bireyler... ?

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Türk halkı, Irak Devleti ile Irak Arap halkı, İran İslam Cumhuriyeti ile İran halkları, Suriye Devleti ile Suriye Arap halkı nasıl aynı kategoriler içinde değerlendirilemez ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesi açısından nasıl ayırılmaz-aynı politikaların hedefleri olamazlar- sa, İSRAİL YAHUDİ DEVLETİ ile İSRAİL YAHUDİ HALKI da tek bir ortak kategori imişler gibi ele alınamazlar.

2. Yukarıda aktarılan alıntının ardından, Sayın Karasu görüşlerini şu şekilde sürdürmüştü: (Dr. A.Medyalı) "Aradığını bulma tedirginliği ve sevinciyle Kürtlere İsrail Yahudi Devleti müjdesini veriyor ve ögütlüyor. Yazının esas amacı, devlet düzeyinde bir müttefik arayışıdır; bulunan devlet düzeyindeki müttefik de İsrail devleti oluyor."

Sayın Karasu'nun kullandığı "aradığını bulma tedirginliği ve sevinci" gibi duygu ifade eden sözler bu yazının içeriğine uymamaktadır. Eleştirilen kısımlarda herhangi bir keşif yapılmamıştır ve tedirginlik duyulacak bir durum da yoktur. Yazının hiçbir yerinde İsrail Yahudi DEVLETİ Kürt halkına bir "müjde" olarak sunulmamış, İsrail Yahudi Devleti ile dayanışma içine girilmesi de tavsiye edilmemiştir. Tersine, böyle yanlış bir algılamaya yol açmamak için özen gösterilmiştir. Sayın Karasu'nun eleştiri noktaları dikkate alınır, bu çabanın yeterli olmadığı anlaşılıyor. Bir özeleştirisi olarak bu kayde-

dilmelidir.

Eğer Kürtlere İSRAİL DEVLETİ ve YAHUDİ TOPLU-
MU ilgilenmeleri ve bunlarla ilgili düşünceler üretmeleri ge-
rektiğinin söylenmesine bir "müjde" değeri biçiliyor ise, bu
tür düşünceleri daha önce dile getirmiş birçok kişiye haksızlık
etmemek için, burada yerinde bir değerlendirme yapılmamış
olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin Sosyolog Doktor İsmail
Beşikçi *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler* (İstanbul, Yurt Ki-
tap-Yayın, 1991) adlı çalışmasında bu doğrultuda düşünceler
ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmada yer alan bazı düşün-
celeri burada aktarmak yararlı olacaktır:

"...Ortadoğu'da Yahudi Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirmek için Yahudilerin geliştirdiği mücadelelerin incelenmesinde de yarar vardır..."(Age. s. 80).

"...Ulusal kurtuluş hareketlerini demokratik içerikleri açısından da irdelemek gerekmektedir. Bu konuda, İsrail, Hindistan örneklerinin yanı sıra, Kongo, Senegal, Uganda... gibi örneklerin incelenmesi de yararlı olacaktır..."(Age. s. 79).

"...Kürtlerin, Ortadoğu'da Arap şovenizminin etkisi altında, Yahudilere karşı düşmanlık hisleri beslemesinin hiçbir yararı yoktur. Kürtler Yahudi toplumuyla daha sıcak ilişkiler kurmak durumundadırlar. Kürtler Yahudi toplumunun demokratik kurumlarını görmezden gelemezler. Yahudi toplumu, Ortadoğu'da Kürtlerin doğal ittifakçısıdır..."(Age. s. 81).

3. Filistin sorununa yaklaşım konusundaki görüşler, Sayın Karasu'da yansımaları "Dr. A. Medyalı, yazısında *İsrail Yahudi sadece Filistin sorunuyla özdeşleştirilemez, basitçe Filistin sorununa indirgenemez* derken tamamen haklı ve doğru bir konumdadır. Ancak yazarın kendisi bu doğru saptamayı yanlış algılıyor, yanılı sonuç çıkarıyor ve esas olarak kendisi indirgemeci davranıyor. Peş peşe geliştirdiği sorular, İsrail'i, Filistin sorununa indirgeme mantığından üretiyor"

biçiminde bulmuş.

Sayın Karasu'nun da "haklı ve doğru bir konum" olarak değerlendirdiği yukarıdaki saptamanın ardından "... Bu yüz - den Kürtler, gereksinim duydukları Kürt-İsrail ilişkilerini *halklar düzeyinde* geliştirebilmelerinin önündeki en büyük engelin Filistin sorunu olup olmadığını bir sonuca bağlamak zorundadırlar" denilmiştir. Burada dikkat edilirse Kürt-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesi *halklar düzeyinde* olmaları koşuluna bağlanmıştır. Henüz bağımsız bir Kürdistan devleti olmadığı için, burada Kürdistan Devleti ve İsrail Devleti arasındaki bir ilişkinin gündeme getirilmesi söz konusu değildir. İsrail Devleti'nin Ortadoğu'daki konumu, emperyalizmle bağları ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Hareketi'ne karşı takındığı olumsuz yaklaşım dikkate alınırca, Kürt halkı ile İsrail Devleti arasında da bir dostluk-müttefiklik ilişkisinin söz konusu olmadığı kolayca anlaşılacaktır. Yani tüm bunlardan sonra geriye kalan ve gündeme getirilerek tartışmaya açılmak istenen konu; KÜRT HALKI ile YAHUDİ HALKI arasında kurulabilecek olan muhtemel bir yakınlaşma zemininin ihmal edilmemesi gerektiği olmuştur. Tüm diğer halklar gibi, Yahudi halkının da Kürt halkının dostu ve müttefiki olabilecek, en azından düşmanı olmayacak çeşitli unsurları bünyesinde barındırması halklar gerçeğine, halkların kardeşliği ve eşitliği ilkesine aykırı bir durum değildir. "Tüm halklar Kürt halkının dostudur, ama Yahudi halkı hariç..." denemez.

Yukarıda değinilen saptamaların ardından geliştirilen sorular ise, Sayın Karasu'nun ileri sürdüğü gibi "İsrail'i, Filistin sorununa indirgeme" mantığından üretilmemişlerdir. Tam tersine sadece bir devleti değil, aynı zamanda bir halkı, yani YAHUDİ HALKINI da bünyesinde barındıran İsrail'i Filistin sorununa indirgeme mantığını çözme amacına yöneliktir bu sorular. Sayın Karasu'nun yanıtlamamayı tercih ettiği bu soruları hatırlatmakta yarar var: Filistin halkının haklı davasına saygıda kusur göstermeyen Kürtlerin, kendi ulusal mücadele -

lerine katkı temelinde, İsrail ile ilişkilerini geliştirmelerinin Filistin halkına Türkiye-İsrail ilişkilerinden daha fazla zarar vereceği ileri sürülebilir mi? Ve yine bu zararın, Filistinlilerin Türkiye, Irak, İran ve Suriye ile olan ilişkilerinin Kürt halkına verdiği zarardan daha fazla olacağı ileri sürülebilir mi? Kürtler açısından, İsrail Yahudi Devleti, Müslüman Irak, Türkiye, Suriye ve İran devletlerinden daha fazla mı gericedir, daha fazla mı ırkçıdır, yoksa daha fazla mı soykırımcıdır? Arap, Fars veya Türk, hiçbir halkı ya da ulusu düşman olarak görmeyen Kürtler, niçin kendilerini ezen, ulusal demokratik haklarını gaspeden, asimilasyonu, terörü, şiddeti ve soykırımı dayatan devletlerin halklarına karşı besledikleri dostça, kardeşçe, barışçı ve insancıl tutumu İSRAİL HALKINDAN esirgesinler? Ve neden, İSRAİL HALKININ dostça tutumundan kendilerini mahrum etsinler?

4. Sayın Karasu'nun İSRAİL DEVLETİ ile ilgili olarak yaptığı saptamalara genel olarak katılıyorum. Bunlar genel doğrulardır ve söz konusu yazımda burada söylenenlerle çelişen herhangi bir açıklama da zaten yer almamıştır. Ancak Ortadoğu'daki diğer devletleri İsrail Devleti ile karşılaştırırken, Sayın Karasu "... Tüm gerici karakterlerine rağmen, İsrail dışındaki devletlerin tarihsel meşruiyetleri, toplumsal ve ulusal dayanakları var. İsrail ise gayri meşru bir devlettir" demektedir. PKK Genel Sekreteri Sayın Abdullah Öcalan'dan ödünç alınan ve yukarıdaki karşılaştırmada kriter olarak kullanılan "meşru-gayri meşru" kavramlarının, Sayın Karasu'nun yanlış saptaması nedeniyle, hakettikleri önemli işlevi göremedikleri söylenebilir. Ortadoğu'da yer alan İsrail dışındaki devletlerin, örneğin Türkiye, İran, Irak ve Suriye devletlerinin "meşru" bir dayanakları olduğu nasıl ileri sürülebilir? Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, 1915-1925 yılları arasında Kürdistan bölünüp parçalanırken ve sömürgeleştirilirken her bir parçası bu devletlerin siyasal sınırları içinde kalmamış mıdır? Kürdistan'ın bölünüp parçalanmasıyla

kurulan devletler nasıl meşru olabilirler, nasıl meşru görülebilirler? Bu devletler de İsrail Devleti gibi (ama ondan çok daha önce) ya doğrudan doğruya emperyalizm tarafından ya da emperyalizmle işbirliği halindeki bölgesel egemen güçler tarafından kurulmuşlardır. Kaldı ki bu devletlerin meşru olmaları bile onların Kürdistan'ın parçalanıp sömürgeleştirilmesi, Kürt ulusunun bağımsızlığının, Kürt ulusal kimliğinin ve en temel insani haklarının ayaklar altına alınmasındaki sorumluluklarını ve Kürt halkına karşı uygulayageldikleri ulusal baskı, şiddet, soykırım vb. ile somutlaşan ağır suçlarını hiçbir şekilde hafifletemezdi.

İsrail'in meşru olmayan statüsü ise, Kürdistan'ı bölüp sömürgeleştirmeyi aralarında büyük bir uyum ve işbirliği içinde sürdüren, sahip olabildikleri en korkunç şiddet ve ölüm araçlarını mazlum Kürt halkına karşı akıllamaz bir vahşetle kesintisiz olarak kullanmaya ısrarla devam eden devletlere meşru dayanaklar sağlamada kullanılamaz. Böyle bir yaklaşım en başta Kürt halkının ulusal demokratik kurtuluş mücadelesinin meşruluğu ile, haklı zemini ile çelişir. Kürdistan ulusal kurtuluş mücadelesi teorisinin temel dayanaklarının, kendi kendisi ile çelişir bir konuma getirilmesine izin verilmemelidir.

5. İsrail Devleti'nin militarist niteliği ele alınıp değerlendirilirken, "(Gariptir, Medyalı, İsrail milltarizmini; Kürtler için bir olanak, bir dostluk gerekçesi sayıyor)" denilmiş. Bu yargıya ise "İsrail Yahudi Devleti'nin aynı zamanda gelişkin bir demokratik yapısı, belli ölçülerde devletin kendisini sorgulayabilen bir kamuoyu potansiyeli, belirgin bir kültürel birikimi yanında bölgede gözardı edilmeyecek önemde bir askeri ve teknolojik gücü vardır" saptamasından ulaşılmış olduğu anlaşılıyor! Öncelikle, başta Filistin olmak üzere Ortadoğu halklarına karşıt bir konumda bulunan İsrail Devleti'nin en önemli niteliklerinden biri olan aşırı militarist yapısını "Kürtler için bir olanak, bir dostluk gerekçesi" olarak kabul etmek ve savunmak mümkün değildir. Eğer İsrail Devleti bölgede

gerçekten gözardı edilmeyecek öneme, bir askeri güce sahip ise ve bu alanda komşularından daha üstün bir düzeyde ise, bu somut gerçek neden ifade edilmesin? Bu saptama ne İsrail Devleti'ni güçlendirir ne de Ortadoğu halklarını İsrail ya da diğer devletler karşısında geriletir. Varolan somut bir gerçeğin sadece saptanmış ve vurgulanmış olması, Kürtleri İsrail Devleti'ne yaklaştırmaya yarayacak bir gerekçe olarak değerlendirilemez.

Bugün ne Kuzey, ne Güney ve ne de Doğu Kürdistan ulusal kurtuluş hareketleri kendi silahlarını kendileri yapabilmektedirler. Hangi devletlerin, hangi halkların yaptıkları silahlarla savaşıyor acaba?

6. Sayın Karasu, İsrail DEVLETİ'nin siyasal-ideolojik yapısını (siyonizm) ve dinsel yapısını (Yahudilik) PKK Genel Sekreteri Sayın Abdullah Öcalan'danyaptığı çeşitli alıntulardan yararlanarak ortaya koymaya çalışmış. İyi de yapmış. İSRAİL YAHUDİ DEVLETİ dikkate alınarak ortaya konulmuş olan bu somut gerçeklerin ve değerlendirmelerin, bütünüyle İSRAİL YAHUDİ HALKINA uygulanamayacağı yeterince açıktır. Sayın Karasu da bunun aksini söylemiyor. "Böyle bir ideoloji (siyonizm) ve dinsel yapıya (Yahudilik) sahip toplulukların başka halkları ve ulusları dost görmesi, eşit ilişkiler geliştirebilmesi nasıl mümkün olabilir?" diye sorarken de, sözü edilen "toplulukların" İsrail Devleti'ni bugünkü konumunda ayakta tutan egemen sınıfın siyasal örgütü ile, bilinçli ya da bilinçsiz her kesimden yandaşlarını kapsadığını ve temelde Yahudi halkını bu kapsamın dışında tuttuğunu anlıyoruz. Çünkü hemen sonra, "Doğal olarak Yahudiliğe karşı bir düşmanlık beslenemez ve böyle bir düşmanlığı da doğru görmeyiz... Burada sorun; Yahudi halkı değil, Yahudi devletinin niteliğinin ortaya konulmasıdır" denilerek buna açıklık getiriliyor! Ve hemen ardından da, "A. Medyalı'yı ilgilendiren, aslında Yahudi devletidir" biçiminde hiçbir dayanağı olmayan, yanlış ve eksik bir ifade kullanılmış. Daha önce be-

lirtildiği gibi, Sayın Karasu'nun eleştiri konusu yaptığı "dostluk, müttefiklik" kavramları, İSRAİL YAHUDİ DEVLETİ değil(!) YAHUDİ HALKI hedef alınarak kullanılmışlardı. Hangi ırktan ve dinden olurlarsa olsunlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, dünyanın neresinde yaşarlarsa yaşasınlar, hangi devletin siyasal sınırları içinde bulunurlarsa bulunsunlar... hiçbir halkın bir başka halka düşman olması beklenemez, onaylanamaz. Kürtlerin diğer tüm uluslara ve halklara olduğu gibi, YAHUDİ HALKINA da dostluk ve kardeşlik eli uzatmaları ve YAHUDİ HALKINDAN kendilerine uzanan dostluk elini (eğer olursa) tutmaları da yadırganamaz. Doğal olan ve gerçekleştirilmesine çalışılması gereken tavır budur.

Sadece YAHUDİ DEVLETİ'nin niteliğinin ortaya konulması yeterli değildir. YAHUDİ HALKI'nın niteliğinin de ortaya konulması gereklidir. Söz konusu yazımın ilgili kısımlarında dile getirmeye ve dikkatleri üzerine çekmeye çalıştığım nokta da buydu. Sayın Karasu'nun kendi sözleri de bu çabamızı desteklemektedir: "Kürt halkı için önemli olan halkların gerçek dostluğu ve dayanışma duygularıdır. Bunun bugünden yarına ve kendiliğinden, hatta sıradan çabalarla yaratılmaya -cağını biliyoruz. Halkların devrimci potansiyellerinin açığa çıkarılması çabalarına paralel olarak halklararası dostluk ve ittifak somutluk kazanır, ete-kemiğe bürünür. Halkların kendileri ve devrimci dinamikleriyle devletleri aynı ve özdeş/eşanlımlı olgular olarak saymak büyük bir yanılgıdır." Ancak halklar için dile getirilen bu gerçeklere karşın, Sayın Karasu, "tüm diğer halklar gibi YAHUDİ HALKI da Kürt halkının dostudur, doğal müttefiğidir" diyememiş, bunu söylemekten kaçın -mış. Eğer halklar için dile getirilen bu gerçekler, YAHUDİ HALKI için geçerli değilse, bu neden açık olarak ifade edilmemiş? YAHUDİ HALKI, halklar gerçeğine, halkların kardeşliği ve eşitliği temel ilkesine bir istisna mıdır?

"A. Medyalı'yı ilgilendiren, aslında Yahudi devletidir" ifa-

desi, (kullanıldığı anlamda) gerçeği dile getirmekten oldukça uzaktır. Kürtlerin YAHUDİ HALKI(İSRAİL YAHUDİ DEVLETİ DEĞİL!) ile dostluk ilişkileri kurma olanaklarını inceleyip araştırmaları gerektiğinin açıklanmaya çalışıldığına daha evvel de değinilmişti. Fakat, eğer nitelikleri açısından değerlendirilecekler ise, birbirinden çok farklı ve çelişkiler barındıran ama iç içe ve birlikte olan bu iki kategoriden (Yahudi halkı ve Yahudi Devleti) sadece Yahudi Devleti'ni ele alıp Yahudi halkı nı ihmal etmek veya yeterince önemsememek doğru olmaz. Yani sorun, sadece Yahudi Devleti'nin niteliğinin ortaya konulması değildir. Böyle bir yaklaşım, değerlendirmenin önemli ve vazgeçilmez bir bileşeninden mahrum kalmasına neden olacaktır. Sorun hem YAHUDİ HALKININ ve hem de İSRAİL YAHUDİ DEVLETİ'nin niteliklerinin birlikte ve birbirleriyle karşılıklı ilişkileri araştırılarak ortaya konulmasıdır.

7. Bir diğer yanlış çıkarsamada ise Sayın Karasu şöyle demiş: "Dr.A.Medyalı, *Ortadoğu'da Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet de bulunmamaktadır* derken, tam bir kafa karışıklığını sergiliyor ve bundan Kürtlerin dostsuz ve müttefiksiz kaldığı sonucunu çıkarıyor."

"Ortadoğu'da *Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki* diyebileceğimiz tek bir Müslüman devlet de bulunmamaktadır" biçiminde ifade edilen doğru ve yerinde bir saptamadan hareketle, "Kürtlerin dostsuz ve müttefiksiz kaldıkları" sonucunu çıkarmak mümkün olmadığı gibi, yazının bütününe herhangi bir yerinde böyle bir "yanlış algılamaya!" neden olabilecek bir başka açıklama da yer almamıştır. Bu hatalı yorum ve yanlış yansıtma biçimi bana değil, bizzat Sayın Karasu'nun zorlamalı tavrına aittir. En başta belirtilmiş olduğu gibi, Sayın Karasu bu saptamanın yanlış olduğunu ya da doğru olmadığını ileri sürememiş. Çünkü Ortadoğu'da "Kürt halkının gerçek dostu, müttefiki diyebileceğimiz tek bir MÜSLÜMAN DEVLET (HALK DEĞİL!) bulunmamaktadır" şeklindeki saptama,

Kürt halkını çok yakından ilgilendiren olgusal bir gerçeği çok yalın ve kesin bir dille ortaya koymaktadır. Bunda kafa karıştıracak hiçbir yön, anlamayı zorlaştıracak tek bir kelime bulunmamaktadır. Bir yandan "Müslüman" oldukları iddiasını sürekli tekrarlayan, öte yandan ise Kürdistan'ı parçalayıp sömürge statüsünde tutan ve mazlum bir halk olan MÜSLÜMAN KÜRT HALKINA insanlıkdışı bir şiddeti, tarihte eş görülmeyen boyutlarda bir soykırımı, kişilik inkârını dayatan DEVLETLERİN gerçek anlamda Müslüman oldukları ve İslamiyet'in özüne bağlı oldukları ileri sürülemez. Bu, İslam dininin özüne ve Müslüman halkların temiz inançlarına yönelik ağır bir hakaret olur!

Dr. İsmail Beşikçi, *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler* adlı daha önce değinmiş olduğumuz çalışmasında, "İslamiyet" ile "İslam devletleri" arasındaki ilişkiyi Ortadoğu özelinde şu şekilde değerlendirmiştir.

"... Şurası açık bir gerçektir: Ortadoğu'daki bütün uluslar, İslamiyet'i, İslamlığı kendi ulusal çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Arapların, farşların, Türklerin İslamiyet'e yaklaşımlarının ana boyutu budur. İslam devletlerinden hiçbiri, İslamiyet'i, İslam düşüncesini geliştirmek, İslam halklarının refah ve mutluluğunu arttırmak doğrultusunda yönlendirmemiştir. Kendi milletlerinin çıkarlarını her zaman ön planda tutmuşlardır. İslamiyeti, hep bu milli, ulusal çıkarların gelişmesi, yaygınlaşması doğrultusunda kullanmışlardır. İslamiyetle, İslam düşüncesiyle, İslam devletleri arasındaki ilişkinin ana boyutu budur..." (Age. s. 25-26).

"Kürtlerin ve Kürdistan'ı sömürgeleştiren ve devletlerarası sömürge düzeyinde tutmaya çalışanların aynı dinden olmaları, Müslüman olmaları üzerinde durmak gerekir: Bu ilişki her zaman, Türklerin, Farşların, Arapların lehine fakat Kürtlerin aleyhine olmuştur. Çünkü Kürtler ezilen bir ulustur. Türkler, Farşlar, Araplar ise ezen ulustur. Bu bakımdan Kürtlerin, Türkler, Farşlar ve Araplarla olan ilişkilerini ezilen ve ezen

ulus konumuna göre belirlemek gerekir. Belirleyici olan budur..."(Age. s. 44).

8. Daha önce (bkz. 5. madde) değinmiş olduğumuz "... (Gariptir, Medyalı, İsrail militarizmini; Kürtler için bir olanak, bir dostluk gerekçesi sayıyor)..." ifadesi ile aynı doğrultudaki bir yaklaşımla, Sayın Karasu yazısının bir başka yerinde "Dr. A. Medyalı, Kürtlere İsrail dostluğunu önerirken, bulabildiği ortak payda İsrail demokrasisi oluyor. Dr.A.Medyalı büyük bir yanılğı içindedir." diyor.

Yeterince tekrar edildiği gibi, söz konusu yazının hiçbir yerinde Kürtlere, "İSRAİL DEVLETİ ile dostluk kurmaları" önerilmemiştir. Sadece İsrail Devleti'nin Ortadoğu'daki konumu, emperyalizmle ve gerici bölge güçleriyle organik bağları dikkate alındığında bile; böyle bir önerinin hiçbir halka ve hele bölge sömürgeciliğine karşı amansız bir var olma savaşımı içerisindeki Kürt halkına hiçbir şekilde ve hiçbir gerekçe ile yapılamayacağı yeterince açık bir gerçektir. Söylenmek istenen; İSRAİL YAHUDİ HALKININ ve İSRAİL YAHUDİ TOPLUMUNUN İLERİCİ KESİMLERİNİN Kürt halkı ile dost olabilme potansiyellerinin, İSRAİL DEVLETİ - NİN OLUMSUZ YAPISININ ETKİSİYLE gözardı edilmesinin gerektiği idi. İsrail'in "demokratik" yapısı (Sayın Karasu'nun deyiimiyle "Yahudilerin demokrasisi"), Kürtlerin İSRAİL DEVLETİ ile dostluk arayışına girmelerinin bir gerekçesi değildir. Ama KÜRT HALKI ile YAHUDİ HALKI arasında kurulabilinecek olan dostça yaklaşımların, halkların eşitliği ve kardeşliği ilkesine uygun yakınlaşmaların önündeki aşılamaz bir engel de değildir! Hiçbir halkı ve ulusu düşman olarak görmeyen ve görmemesi gereken Kürdistan Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin, YAHUDİ HALKINI YAHUDİ DEVLETİ ile özdeşleştirerek görmemezlikten gelmesi beklenemez. Bu nedenle yanılğı içinde olan Sayın Karasu'nun kendisidir. Ancak yine de sevindirici olan, bu yanılğının daha çok söylenenlerin yanlış anlaşılmasından ve yanlış yorumlanmış ol-

masından kaynaklanmasının yanısıra, "KÜRT HALKI- İSRAİL DEVLETİ -YAHUDİ HALKI" ilişkisinin bir başka boyutuna katkıda bulunmaya hizmet etmiş olmasıdır.

9. Sayın Karasu'nun yazımla ilgili son değinmesi de şu: *"İsrail halkının dostça tutumuna dikkat edilmelidir* (Dr. A.Medyalı) sözleri bir hayal ürünü, yeterince düşünmeme sonucu değilse, ardındaki niyet ne olursa olsun Kürtler açısından bir tuzaktır."

"İsrail halkının dostça tutumuna dikkat edilmelidir" arabaşlığı yazının aslında yoktur. Yazı gazetede dizgiye hazırlanırken ilgili bölüme bir arabaşlık olarak konulması uygun görülmüş olmalı. Bu başlık yazıdaki şu bölümden uyarlanarak alınmış sanırım: "Arap, Fars veya Türk, hiçbir halkı ya da ulusu düşman olarak görmeyen Kürtler, niçin kendilerini ezen , ulusal-demokratik haklarını gaspeden, asimilasyonu, terörü, şiddeti ve soykırımı dayatan devletlerin HALKLARINA karşı besledikleri dostça, kardeşçe, barışçı ve insancıl tutumu İsrail HALKINDAN esirgesinler? Ve neden İsrail HALKININ dostça tutumundan kendilerini mahrum etsinler?"

Bir başka halktan dostça tutum beklemek, eğer böyle bir tutum yoksa yaratılmasına, biraz olsun varsa geliştirilmesine çalışmak niçin hayal ürünü olsun, neden bir tuzak olarak değerlendirilsin? Eğer, Sayın Karasu kendi yazdıklarını iyi okusaydı, bana yönelttiği eleştirileri kendisine de uygun görebilir miydi acaba? Sayın Karasu'nun "halklar" ve "Yahudi halkı" hakkında söylediklerine göz atığımızda, ne demek istediğim daha iyi anlaşılacaktır:

"... Burada amacımız, Yahudi düşmanlığı yapmak değil, esas olarak İsrail gerçeğini ortaya koyabilmektir. Doğal olarak Yahudi-liğe karşı bir düşmanlık beslenemez ve böyle bir düşmanlığı da doğru görmeyiz. Tarihte, Yahudiler de çok ezilmiş bir topluluktur. Öte yandan , Yahudi bilim adamlarının uygarlık tarihine katkıları görmezden gelinemeyeceği gibi, küçümsenemez de. Burada sorun; Yahudi halkı değil, Yahudi devletinin niteliğinin ortaya konulmasıdır..."

"Kürtler açısından bölge halklarıyla ve devrimleriyle stratejik it-

tifak, bir tercih sorunu değil, olmazsa olmaz bir zorunluluktur. Ulusal kurtuluşları, halklarla özgürlük, bağımsızlık ve eşitlik temelinde birlikte yaşama idealinin gerçekleşmesi bu zorunluluğun bilincinden geçer; Kürtler açısından özgürlük altını çizdiğimiz bu zorunluluğun bilinci oluyor..."

"... Kürt halkı için önemli olan halkların gerçek dostluğu ve dayanışma duygularıdır. Bunun bugünden yarına ve kendiliğinden, hatta sıradan çabalarla yaratılamayacağını biliyoruz. Halkların devrimci potansiyellerinin açığa çıkarılması çabalarına paralel olarak halklararası dostluk ve ittifak somutluk kazanır, ete-kemiğe bürünür. Halkların kendisi ve devrimci dinamikleriyle devletleri aynı ve özdeşleşenamlı olgular olarak saymak büyük bir yanılığdır..."

"... Oysa Kürdistan devrimcileri; yüzlerini, devletlere değil, biz-zat kendi devletleri tarafından ezilen ve sömürülen halklara çevirdiler. Bu ortak düşmanları olan devletlere karşı ortak mücadele arayışı ve pratiği içinde oldular..."

Sayın Karasu'nun "halklar" konusunda dile getirdiği bu haklı görüşleri, yönelttiği eleştirilerin içeriğiyle birlikte değerlendirince, bu söylediklerinde samimi olmadığını ya da halklar için söylenen tüm bu gerçeklere YAHUDİ HALKI HARİÇ çekincesi koymayı uygun bulduğunu düşünmek ve "Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu?" demek istemiyorum. Yazısının bütününe gözönüne alarak; Sayın Karasu'nun görüşlerinde samimi olduğuna inandığımı, ancak YAHUDİ HALKINA KARŞI(YAHUDİ DEVLETİ DEĞİL!) TAVİR konusundaki görüşlerini yeterince net ve açık olarak ifade etmemiş olduğunu ve bu konuda bana yönelttiği eleştirilerinde hak-sız olduğunu, yanılmış olduğunu düşündüğümü belirtmek istiyorum.

Sayın Karasu'nun yazıma yönelik eleştirilerini yanıtlarken, eleştiri konusu olan düşünce ve görüşleri yeterince açık bir şekilde yeniden izah edebildiğime inanıyorum.

KÜRDİSTANLI YAHUDİLERİN EDEBİYAT ÜRÜNLERİNDEN ÖRNEKLER

Kürdistanlı Yahudilere ait halk hikâyeleri, masallar, şiirler, şarkılar, atasözleri ve diğer sözlü veya yazılı edebiyat ürünlerinden bazı örnekler sunarak, bu topluluğun yarattığı ve yansıttığı edebiyat değerleri hakkında -yetersiz de olsa- bir fikir vermeye çalışmak yararlı olacaktır. Burada seçilip sunulan örneklerin tümü *Yona Sabar*'ın daha önce değinilmiş olan *Kürdistanlı Yahudilerin Halk Edebiyatı (The Folk Literature of the Kurdistan Jews)* adlı antolojik çalışmasında yer alan İngilizce metinlerin çevirileridir. *Yona Sabar*'ın kitabında, her bir edebiyat ürünününün kaynak kişisi, ait olduğu bölge, orijinal dili, çeşitli versiyonları arasındaki farklar vb. ayrıntılı bilgilerle de ilgili bölümlerde karşılaşılr. Biz sadece İngilizce metinleri Türkçe'ye çevirmekle ve kimi önemli dipnotlarını aktarmakla yetindik.

KÜRDİSTANLI MESİH DAVID ALROY(1)

Genel Bilgiler:

David Alroy tarafından İran hükümdarna karşı örgütlenen isyandan, *Alroy*'un mesih hareketinden ve trajik ölümünden, bu olaylardan yaklaşık on yıl kadar sonra 1160'da Kürdistan'ı gezen *Tudelalı Benjamin* (Bkz. s.9 ve 31-32) ilk kez söz etmiştir. *Tudelalı Benjamin*'in çeşitli süsleyici ilaveler içeren anlatısı, daha sonraki Yahudi tarihçiler tarafından da tekrarlanmış, hatta *Benjamin Disraeli* tarafından yazılan tarihi bir romana konu olmuştur. *Alroy*'un ayaklanmasından önce, on ikinci yüzyılda Irak (Güney Kürdistan'da) üç Mesih hareketi meydana gelmiştir. Bunlardan biri Bağdat Yahudilerine *Fısh Bayramı*'nın birinci gününde onları mucizevi bir şekilde İsrail ülkesine uçurarak götüreceğini vaadeden *Ibn Dugi* önderliğinde 1120 yılında ortaya çıkmıştır. Bu Mesih hareketleri, Kürdistan ve çevresindeki Yahudi topluluğunun oldukça kalabalık olduğunu göstermektedir. *Tudelalı Benjamin* "yüzden fazla Yahudi topluluğundan" bahseder ve *Alroy*'un memleketi olan Kürt şehri Amediye'deki Yahudilerin sayısını yirmibeş bin olarak tahmin eder(2). Bu mesih hareketlerine ait belirli belirsiz kayıtlar, Yahudilerin Kürdistan'daki varlıkları hakkındaki ilk belgeleri sunarlar. Bu eski kayıtların yanısıra varlıklarını sürdüren kimi anlatılar da İran, Güney Mezopotamya ve Kürdistan Yahudileri arasında güçlü bağlar bulunduğunu göstermektedir.

Haham Avidani'nin kitabında yer alan *Alroy*'un Mesih hareketinin hikâyesi, diğer Yahudi kaynaklarındaki anlatımlardan biraz daha farklıdır. Başlıca farklılık, *Avidani*'nin *İbn Dugi*'nin hikâyesiyle *Alroy*'unkini birleştirip birbirine karıştırmasıdır. *Alroy*'un hikayesinin Kürdistanlı yahudiler arasında yaşayan bir anlatı olarak korunmamış olduğu⁽³⁾ ve Kürdistanlı Yahudilerin O'nun hakkında tüm bildiklerinin Kürdistan dışında yazılmış Yahudi kaynaklarından edinildiği anlaşılmaktadır. Yine de *Alroy* tarafından sekiz yüzyıl önce tutuşturulan Mesihsel arzular, hemen tümünün kitlesel olarak İsrail'e göç etmiş oldukları günümüze değin Kürdistanlı Yahudiler arasında sürmüştür. Hayfa yakınlarında yer alan İsrail Ülkesi'ndeki ilk kırsal yerleşim yerlerinden biri bu mesih liderin anısına *MOSHAV ALROY*, yani *Alroy Yerleşim Bölgesi* olarak adlandırılmıştır.

(Anlatı)

- 1 -

Bir zamanlar Ninova'dan yayan olarak beş günden fazla uzaklıkta bulunan ve benim de memleketim olan Amediya şehrinde *David Alroy* adında bir adam vardı. Ben, aciz *Alwan Avidani*... bu hikayeyi öğretmenlerimden ve atalarımın dinledim. *David Alroy* Amediya şehrinde *Başhaham Hasdai* ve yine şehrin önemli adamlarından biri olan akademi başkanı ile birlikte *Babil Talmudu* çalıştığı Bağdat'a indi⁽⁴⁾. Ve dinsel olmayan bilimlerin tümünü, Kutsal Ad'ın telafuzunu, Mısırlı ve Kaldeli münecimlerin tüm kitaplarını, ayrıca astrolojiyi öğrendi. Böylece ilimlerin her türlüşünde ileri derecede bilgili hale geldi ve hiç bir giz onun için çok zor değildi. *Alroy* mucize yaratan biri olarak tüm ülkede ünlendi ve bu nedenle oldukça zengin, saygın ve başarılı binlerce kişiden oluşan büyük bir topluluğun bulunduğu Sambaytan Nehri bölgesine

değin, Heftun Dağları'nda yaşayan tüm Yahudiler onu izlediler. Med ülkesinin başlangıcı olan Golan yöresi ile Kürdistan'daki Kardü (Ararat, Ağrı) Dağları'na kadar uzanan elli günlük(5) bir yürüyüş mesafesine sahibolan bu bölgede yüzden fazla Yahudi topluluğu bulunuyordu. Bunalar *Kral Sıyrus* (Cyrus)'tan sonra uzun yıllar boyunca İran hükümdarının yönetimi altında kalmışlar, on beş ve daha yukarı yaştaki her kişi için bir alun kelle vergisi ödemişlerdi. Ve şimdi bu bölgedeki tüm Yahudi -ler, sadece *Targum* dilini (Yeni Aramice) konuşurlarken, *David al-Davidi* olarak da bilinen bu *David Alroy* yetmiş dil konu -şuyordu(6).

- 2 -

Alroy cesaret buldu ve İran hükümdarının bizzat kendisine karşı ayaklanmak istedi. Fakat, Yahudilerin ortaya çıkarak tüm Yahudi-olmayanlar ile savaşmalarına neden oldu. Onlara kehanetler ve mucizeler gösterdi. Ama onlar, *Alroy*'un büyük gücünün Tanrı'dan mı geldiğini yoksa aldatmacalar ve sihire mi bağlı olduğunu ayırt edemediler. *Tudelalı Haham Jonah*'ın oğlu *Haham Benjamin*'in Seyahatname'sinde de belirtildiği gibi, o sıralarda sadece Amediya'da yirmi beş bin aile vardı(7). (Bu hadise Musa'dan sonra 4920 yılında (MS 1160) meydana geldi)(8). Bu sayıya şehrin yüksek surlarının ötesindeki kom -şu bölgelerde yaşayanlar da dahildi. İran hükümdarının bu güçlü adamdan haberi olunca, canı çok sıkıldı. Yine de kendi kendine "Eğer gerçekten o Tanrı tarafından gönderilen Mesih ise, Tanrı'nın dileğine uygun olarak onu kabul eder ve inanırız" diye düşünerek *Alroy*'un gücünü görmek amacıyla yanına gelmesi için onu davet eder. Bunun üzerine *David Alroy* hükümdarın yanına gelir ve karşısında korkusuzca dikilir. Hükümdar ona sordu "Senin Mesih olduğun doğru mu?" *Alroy* cevap verdi, "Evet, Mesih benim! Tanrı tüm sürgün bölgelerindeki İsrail halkını esaretten kurtarmak üzere beni gönderdi." Bunun üzerine hükümdar şöyle dedi:

"Bunun doğru olup olmadığını anlamak için seni zindana

atacağım. Eğer oradan kurtulabilirsen, doğru olduğuna inana-
cağım. Aksi halde tüm yaşamın boyunca zindanda kalacaksın,
fakat bir aptal olduğunu göstermek için seni öldürmeyeceğiz."

- 3 -

David Alroy zindana atıldıktan sonra, Hükümdar tüm ve-
zirlerini ve danışmanlarını çağırarak "Hükümdarlığımıza karşı
ayaklanan şu lanet Yahudilere karşı bir çözüm bulalım" dedi.
Ancak onlar daha bu kötü amaçlı toplantıyı sürdürürken, *Da-
vid*'in kaçıp kurtulduğunu duydular. Ancak onun bunu nasıl
becerdiğini anlayamadılar. Hükümdar bu durumu duyunca,
David'i yakalamak üzere aralarında süvarilerin de bulunduğu
büyük bir orduyu peşinden gönderdi. Askerler onun bulun-
duğu yere ulaştıklarında kendisini göremediler, ama "Ben bu-
radayım!" diyen sesini duydular. Sonra geri döndüler ve olan-
ları Hükümdar'a anlattılar. Hükümdar şaşırılmıştı, "Ben onun
rvet vererek kaçtığını düşünmüştüm ama şimdi öyle ol-
madığını anlıyorum" dedi.

- 4 -

Hükümdar derhal atına binerek askerlerinin *David*'i göre -
medikleri nehir kıyısındaki yere kadar dörtnala sürdü. Bu se-
fer hükümdar ve emrindekiler yüksek sesle onu çağırdılar.
Ama o, "Aptallar ben sizin önünüzde yoluma devam ediyö -
rum. Fakat siz şaşırılmış durumdasınız ve beni yakalayabilecek
güçte değilsiniz" diyerek cevap verdi. Sonra şalını Gozan
Nehri'nin üzerine attı ve onların gözleri önünde, Hükümdar
da seyrederken nehri geçti. Bunun üzerine Hükümdar, "Onda
olan mutlaka Tanrı'nın gücüdür ve biz de onu Mesih olarak
kabul etmek zorundayız" dedi. Fakat emrindekiler *David*'in
tüm bunları sihir ve yanılma ile yaptığını söyleyerek onun bu
düşüncesini değiştirdiler. Ondan sonra Hükümdar onlara san-
dallar getirmelerini buyurdu ve onu izleyen büyük bir orduyla
nehri geçti. Ancak *David* bildiği *Kutsal Ad*'ı söyleyerek, nor-
malde yayan olarak on günde alınan yol yerine kestirme bir

yol peyda olduğu için, Hükümdar'ın bu çabası da işe yaramadı.

- 5 -

Hükümdar bunun da başarısızlığa uğradığını görünce, Bağdat'daki Başhaham'a haber göndererek *David*'i yakalayıp kendisine teslim etmelerini buyurdu. Aksi taktirde genç-yaşlı tümü birden kılıçtan geçirilecekti ve topluluk liderlerini müthiş acılarla cezalandıracak, onları birer birer yakacaktı. Ayrıca, inananların önderi olan ve Bağdat'da oturan Halife'ye bir mektup göndererek, ondan başhahamları uyarak *David*'i Hükümdar'a teslim etmeleri gerektiğini söylemesini istedi. Bunun üzerine NEHERDEA, PUMBEDITHA, SURA ve tüm diğer bölgelerin başhahamları *David Alroy*'a bir mesaj göndererek ondan aptallığı bırakmasını istediler. Ancak bu şekilde, onun yanısıra Yahudi toplumu ve liderleri iyi durumda olabileceklerdi. Çünkü şu anda büyük bir sorunla karşı karşıyaydılar ve çok ciddi bir tehlikenin içindeydiler.

- 6 -

Ancak *David* çok yaklaşmış olan Fısıh Bayramı sırasında kurtanlacaklarının kendisine Tanrı tarafından söylenmiş olduğu şeklinde cevap verir onlara. Bu nedenle Nisan'ın onbeşinci gecesi (Fısıh Bayramı'nın ilk gecesi) evlerinin damlarında hazır beklemeliydiler. Cennetten gelen melekler onları alıp bulutların üzerinde taşıyarak Kudüs'e getirecekti. Tümüne buna inandırdılar, çocukları ve eşleriyle beraber evlerinin damlarında kendilerini hazırladılar. Ayı ve açık gökyüzünü seyrederek bütün gece umutlarını tamamen yitirene kadar beklediler. Böylece sahte Mesih'in herhangi bir şey yapacak gücünün olmadığı öğrenilmiş oldu.

- 7 -

Daha sonra, ona "Eğer bu konudaki düşüncesini değiştirmezse, bu ve öbür dünyadaki tüm hahamlar tarafından afaroz edileceğini bilmesi gerektiği" şeklinde sert bir mektup gön-

derdiler. Benzer bir mektubu da Musul'daki Yahudi topluluğu lideri Haham Zakkay ve astrolog (müneccim) Haham Joseph Burhan el-Felek'e gönderdiler. Buna karşılık onlar da *Alroy*'a birer mektup göndererek "*Jacob (Yakub)*'a kadar sıkıntı zamanıdır (Jer. 30:7) ve Kutsal Tanrı, Süleyman'ın Türküsü (Song of Solomon 2: 7)'nde kendisi istemedikçe sevgiyi uyandırmamanızı, harekete geçirmemenizi diliyorum dediği için, cennetin rahmetine muhtacız" dediler(9). Onun üstatları ve büyük bilgin oldukları halde, *David* kararını değiştirmedikleri ve onlardan korkmadı.

- 8 -

Durum oldukça ümitsiz bir hale gelmişken, İran Hükümdarı'nın vassalı ve Yahudilerin de iyi bir dostu olan Zeyn el-Din adlı Türkiye Hükümdarı aracılığıyla Kutsal Tanrı bir mucize yarattı. Zeyn el-Din, *David Alroy*'un kayınpederini yakından tanıdığı için onu evine davet ederek şöyle dedi:

"İran Hükümdarı ile başı dertde tüm halkını kurtarmalısın. Git ve halkını kurtar. Eğer damadın olan bu adamı, *David*'i öldürürsen Yahudilerden on bin altın sikke toplayıp sana vereceğime söz veriyorum. Böyle yaparak birçok insanı kurtaracak ve cennete iki misli ödüllendirileceksin."

- 9 -

O akşam kayınpederi *David*'i, onun için hazırladığı bir ziyafete davet etti. *David* şarap içti ve Lut kadar sarhoş oldu. Kayınpederi o zaman üzerine atılarak başını kesti ve Zeyn el-Din aracılığıyla İran Hükümdarı'na gönderdi. Diğer bazı güvenilir tanıklar bunun sahte *Mesih David Alroy*'a ait olduğunu onayladılar. Ancak o zaman Hükümdar yatıştı(10).

Dipnotlar:

2. Tudelalı Benjamin'in bu tahmini oldukça abartılı görünmektedir. Bu sayı, muhtemelen tüm Kürdistanlı Yahudi topluluğun nüfusunu dile getirmektedir. 1945 yıllarında Amediya'daki Yahudilerin sayısı 400'den fazla değildi. Tüm Kürdistan'da ise yaklaşık olarak 25.000 kadardı.

3. Hikâyenin başlangıcında yer alan Avidani'nin, öyküyü öğretmenlerinden ve atalarından duyduğunu belirten açıklaması şüphelidir. Çok benzer içerik ve üsluba ek olarak, özel isimlere ait ortak yanlış telâfüzler, Avidani'nin anlatımının çoğunlukla İbn Verga'nınkine uyduğunu göstermektedir. Avidani, İbn Verga tarafından kullanılan David el-Davidi adını David Alroy olarak değiştirmiştir. Ama Amediya'nın kuruluşu hakkındaki hikayenin David Alroy'a atfedildiğini parantez içinde belli belirsiz olarak ilave etmiştir. Bu konudaki anlatılara göre Amediya, İran'dan gelen ve Amediya ile çevresindeki bölgeye 25.000 Yahudi ailesinin yerleşmesi için hükümdardan izin isteyen Joseph ve David (Yusuf ve Davut) adlı iki kardeş tarafından kurulmuştur. Yine anlatılardan birine göre kuruluş yılı 795, bir diğerine göre ise 1284'dür. Kardeşlerin dinsel ünvanlarına atfen BE HAZZANE olarak adlandırılan türbeleri, Amediya'daki en eski ve en çok saygı gösterilen yapılardan biridir. Brauer'e, Avidani olması muhtemel bir kaynak tarafından anlatılan öykü ise şöyledir: Joseph ve David kardeşler Amediya'ya kılık-kıyafetlerini değiştirerek derviş kılığında geldiler. Yörenin ne denli güzel olduğunu gördüklerinde, orada yerleşip kalmak için hükümdardan izin istediler. Hükümdar onlara hangi aşirete bağlı olduklarını sorduğunda "İsrailoğulları aşiretindeniz" diye cevap verdiler. Hükümdar Yahudilerden hoşlanmadığı için "Burada sizin için yerim yok" dedi! Bunun üzerine iki kardeş Bebede olarak bilinen bir yere doğru yollarına devam ettiler. Yollarına devam ederlerken, hükümdarı hastalandırmak için sihir güçlerini kullanarak büyü yaptılar. Çaresiz kalan hükümdar, kardeşlerden şehre geri dönmelerini istemek ve onların isteklerini yerine getireceğini peşlerinden iki atlı gönderdi. Kardeşler geri döndüler, hükümdarla selamlaştılar ve ondan kendilerine sadece büyük bir öküzün derisinin çevreleyebileceği yer kadar bir toprak parçası bağışlamasını istediler. Hükümdar kabul etti. Kardeşler büyük bir öküzün derisini alarak kolay esneyebilir hale getirmek üzere birkaç gün suda yumuşattılar. Daha sonra

da uzun ince bir şerit halinde kestiler. Bu deri şeritle eski sinagogu ve diğer yapıları üzerinde inşa ettikleri büyük bir arazi parçasını çevrelediler.

4. Kuzeydeki Kürdistan dağlarından güneydeki düz alanlara doğru herhangi bir seyahat, yörede "aşığıya gitmek, inmek" olarak ifade edilir.

5. Benjamin'e göre 25 gün.

6. Başka hiç bir kaynakta Alroy'un yetmiş dil konuştuğundan söz edilmemiştir.

7. Bu oldukça abartılı rakam, Avidani'nin Ben-Jacob'a anlattığı bir başka öyküde tekrarlanmıştır. Bu durum Benjamin'in "25.000 Yahudi" şeklindeki tahmini (s. 51) ile İbn Verga'nın (s. 50) ve Joseph hak-Kohen'in (s. 47) "bin kadar aile" olarak verdikleri tahminlerin birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmış görünmektedir.

8. Joseph hak-Kohen (s. 47), bu tarihi 1163 olarak verir.

9. Geleneksel mecazi yoruma göre, bu dize, Mesih'in uygun zamandan daha önce ortaya çıkmaya zorlanmasını yasaklamaktadır.

10. İbn Verga'ya göre (s. 51), hükümdar yine de David'in taraftarlarını cezalandırmak istiyordu. Ve ancak kendisine yüz altın para ödedikten sonra onları bağışladı.

JONAH BEN GABRİEL'İN GÜNCEŚİ'NDEN SEÇMELER(1)

Kürdistan'da ortaya çıkmış olan elyazması kitaplar, genellikle sadece midraşim, hikayeler, ilahiler, halaka (Talmud) kulları ve benzeri geleneksel edebiyat ürünlerini içerirler. Fakat Jonah ben Gabriel'in elyazması kitabı geleneksel malzemeye ek olarak -bazıları Yahudileri hiç ilgilendirmeyen- güncel olaylar konusundaki kayıtlarla birlikte, memleketi olan Erbil'i yaőamı sırasında etkileyen doğal afetlere ait ayrıntılı anlatımlar da içerir. Kendi ailesindeki doğumlar ve evlilikler gibi kişisel durumlarla ilgili birçok kısa bilginin yanısıra bir sinagogun yaptırılması gibi toplumsal konularla ilgili olanlar da bulunmaktadır. Bu elyazması kitaptaki daha geleneksel malzeme arasında halaka soru ve cevapları, ilaçlar ve tedaviler, rüya yorumları, şans oyunları ve oniki burcun kullanımı ile bonolar ve ticari belgelerin çeşitleri de bulunmaktadır. Muhtemelen, bu eğitilmiş ve topluluk lideri adam için elyazması kitabı, kendisine ilginç gelen ve gelecek kuşaklar için saklamaya değece -ğini düşündüğü şeyleri kaydettiği bir hazine görevi görmüőtü. Kitabındaki kayıtlara göre, Jonah ben Gabriel 14 Mart 1772'de doğdu ve 18 Şubat 1792'de evlendi. Sosyal olaylarla ilgili kayıtlarının 1793-1843 yıllarını kapsamıő olması nedeniyle, yetmiş yıldan fazla yaşamış olmalı. Kayıtları onun yaşadığı şehide önemli bir kişi olduğunu göstermektedir. Gabriel bir sinagogun yapılmasında ve Cumartesi günlerinde Yahudilerin eşyalarını bir yerden başka bir yere taşınmalarını sağlamak için şehir arazisinin Türk validen sembolik olarak satın alınmasında sorumlu kişi idi. İsrail Ülkesi'nden gelen bir mis-

afiri ağırladı ve ona bazı kitaplar ödünç verdi. İleri de-recede modern, berrak ve zlı üslubundan bilgili bir adam olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Her felaketi Tanrı'nın bir hükmü olarak kabul eden inançlı bir Yahudi olan Gabriel, kayıtlarını sık olarak günahların af edilmesini dileyen kısa bir dua ile bitirir ve doğal afetlerle ilgili anlatımlarında Yahudi toplumunun çektiği acılara özellikle dikkati çeker. Ancak her -hangi bir duygusal yorum katmadan kendisini gerçekleri belirtmekle sınırlar.

1. Bir Sinagog Yapımı

Sinagogun ilk binasını 1793 yılında inşa ettik. İkinci bir yapı 1803 yılında ilave edildi. Yapıma Fışış Bayramı'nın sonrasındaki ilk gün başladık ve Temmuz ayının birinci günü bitirdik. Sinagogun takdisi için, kutlu Temmuz ayının ilk günü töresel bir yemek verildi. Yapımdan sorumlu olanlar, David Michael ve ben naiz kulunuz Jonah Gabriel idi. Tanrı bizi korusun ve yaşamda tutsun!

2. şehir Arazisinin Sembolik Olarak Satın Alınması

1806 yılının Fışış Bayramı'nda, yüce Sultan Selim'in yönetimi döneminde(2) sembolik olarak şehrin sahibi olma hakkını elde etmek ve böylece Cumartesi günleri eşyalarımızı bir yerden bir başka yere taşıyabilmek için Erbil şehrini Vali Hacı Kasım Ağa'dan satın aldık(3). Sadece altı ay tahta kaldı -đı ve sonra da öldüğü için, Sultan Mustafa(4)'nın hükümdar -lığı döneminde şehir arazisini satın alamadık. Ama yüce Sultan Mahmut(5)'un hükümdarlığı sırasında, 1809 yılı Fışış Bayramı'nda bir kez daha satın aldık.

3. Dolu Felakett

1813 yılı Yahudi takviminde bir artık yıl idi. Nisan'ın

24'ünde, Fıstık Bayramı'ndan hemen sonraki Cumartesi öğleden sonra gökler karardı ve yağmur yağdı. Daha sonra, yaklaşık olarak yarım saat dolu yağdı. Dolu taneleri irili ufaklıydı, bazıları ceviz büyüklüğündeydi. Ama daha sonra dışarı çıkan birkaç kişi tavuk yumurtası büyüklüğünde dolular gördüklerini ileri sürdü. Ardından sel suları şehir surlarını sardı ve yaklaşık üç yüz -kimilerine göre yaklaşık dört yüz evi yıkıp harabetti, Yahudi olmayan bazı insanlar(6) öldü. Bunlardan bazıları evlerin içinde öldü, diğerleriniyse seller alıp uzaklara götürdü. Dolu taneleri kırlarda on beş gün kadar kaldı. Yahudi olmayanlar bunları toplayıp getirerek pazarda satıyorlardı(7). O çumartesi sabahı valinin sarayı çöktü ve sekiz Yahudi-olmayan altında kalarak öldü(8). On gün sonra Yahudi-olmayanlar şehre bir dolu tanesi getirdiler ve onu tarttılar. Ağırlığı bir KIYYE (yaklaşık olarak 1.5 libre) geldi. Ayrıca Fıstık Bayramı'ndan önce başka bir şehirden bir Yahudi geldi ve söylediğine göre onun şehrinde dolu o denli şiddetli yağmıştı ki, dolu taneleri bazı kişileri öldürmüştü ve her bir dolu tanesi bir OKKA (yaklaşık 2.75 libre) ağırlığındaydı. Tanrı dünyada huzur versin! Amin!

4. Çekirge Felaketi

1824 yılında dünyada o denli çok nimet ve bolluk vardı ki, bir ERBİL KİLESİ(9) buğday sadece bir buçuk AKİLEJ(10) idi. Fakat 1825 yılında, ekinler iyi olduğu halde, ekinlere çok fazla zarar vermeyen çekirgeler ostaya çıktı ve bir Erbil kilesinin fiyatı sekiz akileje yükseldi. 1826'da ekinler yine iyiydi, ama bu kez çekirgeler hububatın yarısını yiyip bitirdi ve bir Erbil kilesi on iki akileje satıldı. 1827'de yağmur azdı, ekinler zayıftı ve çekirgeler arazilerdeki tüm yeşillikleri yiyip bitirdiler. Bunun sonucu bir Erbil kilesi altmış akileje çıktı ve Erbil civarında bulunan bütün köylerdeki halk kaçıp başka yerlere gitti. Bazıları açlıktan öldü, bazıları kaçmaya devam etti. İçinde kimsenin kalmadığı köyler haraboldu. Erbil'in saygıdeğer

Yahudi cemaatinden -yiyecek hiçbir şeyleri olmayan erkek, kadın ve çocuk - ikiyüz kadar Yahudi öldü. Atlar ve sığırlar da öldü. Yahudi-olmayanlar ölen eşek, at, köpek ve kedilerin etlerini yediler. Halk evlerindeki eşyaları çok ucuza satmak istedi, ama hiç bir alıcı bulamadı. 1828 yılında Erbil çevresindeki arazi yeniden ekildi. Ama çekirgeler aktif oldukları için, bir Erbil kilesi halen yirmi beş akilej ediyordu. Ancak çekirgeler ekinlerin sadece bir kısmını yedi ve geri kalanına dokunmadan bıraktılar. Öyle ki, daha sonra bir Erbil kilesi sekiz akilej oldu. Kutsal Tanrı bize bizim dürüst Mesih'imizi göndersin ve ölülerimizi yendiden diriltsin! Amin!

5. Veba Felaketi

1828 yılında Diyarbakır kapılarından Qantara kapılarına kadar yayılan korkunç bir veba salgını, sayılamayacak kadar çok, birkaç bin Yahudi olmayan insanı silip süpürdü. Erbil Yahudilerinden de yüz elli kadarı öldü. Yahudiler köylere kaçtılar, ama oralarda bile bazı insanlar öldü.

1831 yılında Erbil dahil tüm bölgelerde başka bir veba salgını ortaya çıktı. Fısıh Bayramı'ndan sonraki ilk gün Yahudi cemaati yine köylere kaçtı ve oralarda üç ay kadar kalarak Temmuz ayının birinci günü geri döndü. Bu kez Yahudilerden yaklaşık yetmiş kişi öldü. Ulu Tanrı bizi her türlü beladan kurtar! Amin!

6. Bulut Sütunu

1843 yılı Mart ayında, gecenin ilk saatiyle birlikte başlayarak uzun bir bulut biçimindeki beyaz bir sütun karanlık gökyüzünde belirdi. (Bu sütun) batıda ortaya çıktı ve güneye döndü. Orada geceleyin iki saat kadar kaldı ve gittikçe belirsizleşerek kayboldu. Sütun, Fısıh Bayramı'nın ilk gecesine kadar her gece ortaya çıktı. Ancak ondan sonra bir daha görünmedi. Tevrat der ki, "Ve cennetin işaretlerinden korkmayın" (Jer. 10:2). Kutsal Tanrı bize dürüst Mesih'imizi

gönder ve ölümümüzü süratle hemen yeniden dirilt! Amin!

7.Kitap Ödünç Alma Hakkında

İsrail Ülkesi (Kudüs)'nden gelen Joseph Uzziel adlı bir temsilci benden MIDRAŞ SAMUEL kitabını, BET PERES kitabını ve BAYRAM SEVİNCİ kitabını ödünç aldı. Bana, onları Kerkük şehrinde veya Bağdat'dan geri göndereceğini söyledi, ama hiç bir zaman göndermedi.

Dipnotlar:

1. Yona Sabar, age. s. 130-134.
2. Burada bahsedilen Osmanlı Sultanı, 1789-1807 yılları arasında tahtta oturan 3.Selim'dir.
3. Yahudi inançlarına göre, kutsal Cumartesi günleri eşyaların bir yerden başka bir yere taşınmaları yasaktır. Bu şekildeki bir sembolik satın alma, Yahudi cemaatinin tüm şehir arazisini tek bir mülk olarak kabul edebilmesine ve böylece Cumartesi günü kişisel eşyalarını bir yerden başka bir yere taşıyabilmelerine olanak sağlamıştır. Yeni bir yönetici işbaşına geldiği zaman, bu satın alma biçimi her seferinde yenilenmiştir.
4. Bahsedilen Sultan 4.Mustafa(1807)'dir.
5. Sultan Mahmut 1808-1839 yılları arasında tahtta kalmıştır.
6. İngilizce metinlerde Gentile(Centayl) terimi ile ifade edilmiş olan "Yahudi-olmayan" kimseleri belirten bu ifade, burada genelde yöredeki Kürtler için kullanılmıştır.
7. Genellikle Kürt köylüleri dolu tanelerini ve karları dağlardaki çukurlarda saklar ve soğutmada kullanılmak üzere yazın kentlilere satıyorlardı.
8. Yazar daha önce yağmurunöğleden sonra başladığını belirtmişti. Bu nedenle sarayın çökmesi, selden çok deprem gibi bir başka nedene bağlı olmalı.
9. Çeşitli yörelerde kullanılan kile ölçüsü birbirinden farklı olduğu

için, yazar ERBİL KİLESİ diye belirterek bu farklılığı vurgulamaktadır. Yöresel bir ölçü olan Erbil kilesi, yaklaşık 6.5 kuru litrelik ölçüme karşılık geliyordu.

10. **Akilej**: Muhtemelen yöresel bir para birimi. Osmanlı döneminde kullanılan ve **akçe** adı verilen para biriminden türetilmiş bir adlandırma olabilir.

YAHUDİ AYAKKABI TAMİRCİSİ
VE
KÜRT HAYDUT(1)

Diyarbakir şehrinde, Türkiye ile İran(2) sınırında çok eski zamanlardan beri büyük bir Yahudi topluluğu vardı. Bunların birçoğu zanaatkâr, terzi, ayakkabı yapımcısı ve palto yapımında kullanılan derileri tabaklayan sepicilerdi. Bunlar arasında, uzak dağlarda yaşayan Kürt çiftçilerine ve aşiretlere yiyecek ve ayakkabı temin eden tüccarlar da vardı. Yahudi ayakkabı tamircileri, köylülerin ayakkabılarını onararak ve karşılığında pirinç, koyun yünü, keçi kılı, geceleri aydınlatmada kullanılan çam reçinesi gibi gerekli şeyleri alarak bir köyden diğerine dolaşıp dururlardı. Temmuz-Ağustos aylarında bir gün tüccar Jacob ben Hawwah(3) adına çalışan bir grup ayakkabı tamircisi köylere gönderilmişlerdi. (Bu tamirciler) gittikleri köylerde çalışıp, yine o köylerde yatarlardı. Çalışma malzemeleri tükenene ve dikmek için derileri kalmayana kadar, gruptakiler yaklaşık on gün çalıştılar. Tüccar Jacob işçilerine bir liste verdi ve onları (ayakkabı) tabanı için daha iyi olan tabaklanmamış siğir derisi ile diğer deri çeşitlerinin yanısıra muhtelif tuhafiyeye eşyaları alıp getirmeleri için şehire geri gönderdi. Ayakkabı tamircileri ihtiyaçları olan şeyleri satın aldıktan sonra, derilerini suda bırakıp ıslattılar, kuruttular, torbalara koydular, torbaları yedi eşeğe yüklediler ve köylere dönmek üzere yola koyuldular. Yalnızca beş Yahudi'den oluşan küçük kervan, dağ patikaları boyunca hedefine doğru yavaşça ilerliyordu. Gün batarken beş adam bir pınarın kenarında konakladılar. Bu dağlarda kurt, ayı, tilki gibi vahşi hayvanların yaşadığı karanlık mağ-

ralar bulunduğu için her adam bir kez nöbet tutmak üzere, beş Yahudi gece boyunca sırayla gözcülük yaptı.

Geceyanısı nöbet bekleme sırası çırak Jacob'undu. Grubun en genciydi, ama hiç biri onun kadar cesur değildi. (Jacob) uyuyan adamları, çalınmamaları veya kaçmamaları sağlama almak düşüncesiyle adamların ayaklarına bağlanmış olan eşekleri gözetleyerek kampın etrafında dolaşırken, kendisine doğru gelen parıltılı bazı ışıklar ve bunların bir kurdun gözleri olduğunu anladı. Gerçekten de biraz sonra, tümü av arayan kurtların gözlerine ait böyle birçok ışık gördü. Jacob ne mi yaptı? Çakmak ve fitilinin yardımıyla bir ateş yaktı ve kurtlar ateşten korkup geldikleri yönde ortadan kaybolup gittiler.

Ertesi gün öğlen vakti, güneş kafalarının tepesine çarparken, beş adam bir ağaçlığın gölgesinde kamp kurmaya karar verdi. Ot ve hububat karışımıyla hayvanları yemledikten sonra oturmuş yemeklerini yerlerken, birden kendilerine doğru yaklaşan uzun boylu birini gördüler. Bu fişeklikler kuşanmış ve elinde bir tüfek tutan bir Kürt'tü. Kürt adamları selamladı ve kendisine bir sigara sarmak için Jacob'dan biraz tütün istedi. Jacob tütün kesesini ve çakmağını ona uzattı, ama Kürt tek bir söz söylemeden onları alıp cebine koydu.

Jacob Kürdün böyle davrandığını görünce hemen ondan sakındı ve Kürdün anlamamsı için arkadaşlarına Arapça(4) olarak şöyle dedi:

"Bu Yahudi-olmayan'ın tüfeğini elinden çekip alalım, çünkü niyeti kötü. Mutlaka bizi öldürmeyi tasarlıyor, çünkü bizim HEFKER (kanı bozuk) Yahudiler olduğumuzun farkına vardı. Bu yüzden ondan önce ve hemen şimdi harekete geçmeliyiz."

Jacob'un harekete geçmeye çağırdığı, eşleriyle küçük çocuklarını evde bırakmış olan diğer dört adam korkarak ve titreyerek oldukları yerde kalakaldılar. Buna rağmen cesur Jacob düşüncesinden vazgeçmedi. Kötü niyetini önceden tah-

min edebilmek için Kürdü "yedi gözle" izledi. Ve sonunda bir kenarda dikilip kalan arkadaşlarının hiç yardımı olmadan tamamen kendi başına , Kürdün pınardan su içmek için öne doğru eğildiği bir andan yararlandı. Bulunduğu yerden sıçrayarak ayağını Kürdün sağ elinin üzerine bastı ve güçlü elleriyle tüfe- ği ele geçirdi.

Ayağa kalkması için Kürde fırsat vermeksizin, Jacob silahı mermilerle doldurdu ve hafifçe tetiği bastırdı. Sonra hırsız Kürde, tütün kesesiyle çakmağı geri vermesini ve fişeklikleri teslim etmesini emretti. Genç Yahudi'nin sadece uyanık olmakla kalmadığı ve her an tetiğe basabileceğini farkedenden Kürt, tüm eşyaları verdi.

Daha sonra, (Jacob) arkadaşlarına Kürdü iple bağlamalarını söyledi. Kaçıp kurtulamayacak bir şekilde onu eşeklerden birine sınıksıkı bağladılar. Sonra beşi birden eşyalarını eşeklere yüklediler ve Kürt eşeğin arkasında, Jacob da elinde tüfek onu kollayarak dağ yolunu tırmanmaya koyuldular.

Yollannın üzerindeki ilk köyün yakınlarında yaşlı bir kadınla karşılaşular. Kadın Kürt hırsız görünce, "İşte köylü -lerin ve masum aşiret adamlarının kanlarını döken ve en iyi mallarımızı çalan zalim katil!" diye haykırdı.

Kervan dağın tepesine ulaştığı zaman, Jacob havaya üç el ateş etti. Bunun üzerine bölgede bulunan bir aşiret kampından yirmi beş atlı ortaya çıktı. Yahudilerin tutsağını gördüklerinde oldukça şaşırılmışlardı. Tüm grubu taştan yapılmış konağına davet eden aşiret reisi Abdülkadir'e hemen haber verildi. Aşiretin yaşlılarından ve Abdülkadir'in kardeşi olan Şeyh Süleyman, hırsız Kürdü Yahudilere teslim ettiği için Tanrı'ya dua etti ve Jacob'a "Sen ve arkadaşların büyük bir beladan kurtulmuşsunuz" dedi.

Hırsız Kürt, Abdülkadir ve kardeşi Süleyman'ın ellerini öptü, ancak bu kendini acındırma gösterisi ona bir yarar sağlamadı. Aşiret mensupları, birkaç gün önce atlarını çalan

hırsızın bu olduğunu biliyorlardı. Hırsızlığını kabul edene ve atlan nereye sakladığını açıklayana kadar onu bir kamçıyla dövdüler.

Bölgedeki tüm köylülere ünlü eşkiyanın yakalandığını bildirmek üzere akşam dağlarda kır ateşleri yakıldı. Ertesi gün hırsız Kürdün aile üyeleri ve aşiret reisleri, fidyesini ödeyip onu kurtarmak amacıyla çadır kampına ulaştılar. Aşiret üyeleri, Kürdistan aşiret kurallarına göre onu yargılamadan serbest bırakmayı kesinlikle reddettiler. Tutsağın serbest bırakılması için yapılan görüşmeler sonuç vermeyince, hırsızın aşiretinin şefleri Abdülkadir'in aşiretine karşı savaş ilan ettiler. Hiç bir taraf kesin üstünlük elde etmeksizin, savaş üç tam gün sürdü.

Dördüncü gün, Muhammed peygamberin soyundan geldiği kabul edilen Kürdistan'ın büyük şeyhi Zefrullah Şah, elinde iki taraf arasındaki anlaşmazlığa son vermek ve barış yapmak zamanının geldiğini gösteren beyaz bir bayrak taşıyarak bölgeye ukaştı. Her iki taraf da tüm bu süre boyunca hırsızın elleri ve ayakları bağlı bir şekilde sıkı güvenlik tedbirleri altında tutulduğu savaşı durdurdu.

Büyük şeyhin emriyle, o geniş dağlık bölgedeki tüm kabile şefleri ve şeyhler, Abdülkadir'in çadır kampında bir araya geldiler. Sonra büyük Şeyh yüksek bir sesle "Önce hırsızı terssiz hale getirerek bize teslim eden Yahudiye teşekkür edelim" dedi. Sonra da eşkiyanın yanına getirilmesini istedi ve ona sordu:

"Niye pusu kuruyor, yolcuları soyuyor ve masum kanı döküyorsun?"

Çapulcu cevap verdi:

"Yaşamımı bu yolla sürdürüyorum."

Şeyh devam etti:

"Çakmak ve tütün çalma gibi şeylere yaşamını sürdürmek mi diyorsun? Bu dağ eşkiyalarının değil, sıradan hırsızların yaptığı adi bir şey."

Sonra Şeyh, çapulcunun asılması ve aşiretinin de Suriye sınırının ötesine sürülmesi hükmünü verdi. Ve Abdülkadir'in aşiretinden çalınan tüfekler ve atlar geri verildikten sonra karar yerine getirildi.

Büyük Şeyh Zefrullah Han ayrılmak üzereyken çırak Jacob'u kutladı, ona birçok armağanlar verdi ve ona şöyle dedi:

"Musa peygamber Yahudilerin öldürmesini yasakladı(5). Bu yüzden hırsız kendi elleriyle öldürmeyip aşiret kanununa göre mahkûm edildiği bu çadır kampına getirmekle iyi ettin."

Dipnotlar:

1. Yona Sabar, age, s. 138-142.
2. Çoğunlukla Başkale ve çevresinde kalıyorlardı.
3. Jacob ben Hawwah (Havva oğlu Yakub) adındaki Hawwa (Havva) ünvanı, tüccarın annesine aittir. Kürdistanlı Yahudiler (Kürtlerde olduğu gibi) genellikle babalarının adıyla tanınıyorlardı. Ancak baba erken öldüğü zaman anne adıyla bağlantılı bir şekilde adlandırılırdı.
4. Hikâyenin bir başka kısaltılmış versiyonunda kullanılan dil Yeni Aramice olarak geçiyordu. Muhtemelen İBRİT (İbranice) kelimesinin yerine ARBIT (Arapça) kelimesi yanlışlıkla kullanılmış olmalı. Çünkü Yahudi-olmayanlarla ilişkilerinde gizli dil olarak, Kürdistanlı Yahudiler tarafından Arapça'dan çok İbranice kullanılmıştır.
5. Burada, muhtemelen Tevrat (Göç. 20:13)'daki "Öldürmeyecek-sin" şeklindeki emir kastedilmektedir.

TERZİ VE DOKUMACI TILKI*

Bir zamanlar, bir yerde, bir kurt ile bir tilki yaşıyordu. Günün birinde bunlar ormanda karşılaştılar ve kurt tukiye:

"Senin mesleğin nedir, yaşamak için ne iş yaparsın?" diye sordu.

Tilki:

"Elbiseler dikerim ve kumaş dokurum" diye cevap verdi.

Kürt dedi ki:

"Benim güzel bir elbiseye ihtiyacım var, bana dikiver."

Tilki:

"Bana yirmi beş koyun getirirsen olur. Onların yününden sana çok güzel bir elbise yapacağım" dedi.

Kurt kabul etti ve tilki ona bir ay sonra elbisesinin hazır olacağına dair söz verdi. Ertesi gün kurt söylenen yirmi beş koyunu getirdi. Ama tilki elbiseye henüz başlamamıştı bile. Bunun yerine o ve ailesi koyunları iştahla yiyip kanınlarını tuka basa doldurdular.

Bir ay kadar sonra kurt geldi ve tilkiye elbiseyi sordu. Korkan tilki:

"Ah evet diktim. Pantolonlar hazır, ama cekete yün yetmedi. Tüm elbisenin hazır olması için yirmi koyuna daha ve şu andan itibaren de bir ay zamana ihtiyacım var" dedi.

Kurt kabul etti ve yirmi koyun daha getirdi. Tilki yine onları da iştahla yedi ve bir ay daha keyfine baktı.

İkinci ayın sonunda Kurt geldi ve elbiseyi sordu. Tilki yine çok korkmuştu. Elbisenin nasıl dikileceğini ve kumaşın nasıl dokunacağını gerçekten hiç bilmiyordu. Kurda şimdi ne söyleseydi acaba? Tilki karısına ve küçük çocuklarına şöyle dedi:

"Kurt geldiğinde hep birlikte inimizden çıkıp ona hoş geldin diyeceğiz. Sonra benim küçük oğlum, kurt amcanızın elbisesini alıp getirmen için seni göndereceğim. İne gireceksin, ama dışarı çıkmayacaksın. Sonra benim ortanca oğlum, kurt amcanızın elbisesini alıp getirmen için seni göndereceğim. Sen de ine gireceksin ama dışarı çıkmayacaksın. Sonra benim karım, elbiseyi getirmen için seni göndereceğim. Sen de içeri gireceksin, ama dışarı çıkmayacaksın. Sonra ben kendim elbiseyi alıp getirmeye gideceğim ve ben de inde saklanacağım.

Ve aynen böyle oldu. Kurt tilkinin ailesinin ortadan kaybolduğunu, daha doğrusu hepsinin ine girip dışarı çıkmadıklarını görünce, inde doymak bilmeyen bir vahşi hayvanın oturduğunu ve içeri içeri girerse, vahşi hayvanın kendisini de yutuvereceğini düşündüğü için çok korktu. Kurt ne mi yaptı? Orayı terketti ve eve elbisesiz döndü. Tilki ve ailesi, kendilerine mükellef bir sofraya kurmuşlardı.

KURTULUŞ KILICI*

İrak Kürdistanı'nın kuzey kesiminde yaşamış olan Yahudiler, Musa efendimizin kılıcının kendi bölgelerindeki dağlardan birinde gömülü olduğuna inanıyorlardı. Bu kılıcı bulanın halkını kurtaracağına ve onları İsrail Ülkesi'ne geri götüreceğine de inanıyorlardı. Bu Yahudiler kurtulmayı çok istiyorlardı ve bu yüzden de birçoğu kılıcı bulmak için uğraştı. Ne yazık ki kılıç hic bir zaman bulunmadı ve onu bulmak için uğraşanların birçoğu yollarda haydutlar tarafından öldürüldü.

Bu konudaki tehlikelere rağmen bir keresinde, üç arkadaş kılıcı bulmaya kalkıştılar. "Halkımızın çektiği derter büyüktür ve kurtuluş zamanı kuşkusuz gelmiştir" dediler.

Böylece, görkemli bir dağın tepesinde kurulmuş olan bir köye ulaşana kadar uzun bir zaman gezdiler. Bu köyün reisi olan ağa kördü, gözleri vardı ama göremiyordu. Kılıç hakkındaki efsaneyi bildiği ve İsrail'in yeniden kurtuluşu düşüncesinden hoşlanmadığı için bu Yahudilere çok kızdı.

Ağa üç yabancı Yahudi'nin köyün yakınlarına ulaştıklarını duyduğunda, onların neyi aradıklarının farkına vardı. Bunun üzerinde hizmetindeki insanlardan üçünü çağırdı ve onlara "Eski, kırık ve paslı bir kılıç alın ve gömün. Bunu sessizce yapın ki Yahudiler farkına varmasın. Sonra bana gelin, ben size daha sonra ne yapacağınızı söylerim" diye buyurdu.

Ağanın hizmetkârları emri aynen yerine getirerek kılıcı gömdüler ve sonra efendilerinin yanına döndüler. "Şimdi" dedi Ağa, tekrar aynı yere gidin ve Yahudilerin sizi göreme-

yecekleri bir gizlenme yeri bulun ve orada bekleyin. Üç Yahudi'nin kılıcı bulup topraktan çıkardıklarını gördüğünüzde, onları yakalayın ve bana getirin!"

Ertesi sabah erkenden, üç arkadaş kılıcı bulmak üzere dışarı çıktılar. İki kaya arasında bir yer gördüler ve kazmaya başladılar ve işte ski ve kırınc bir kılıç buldular. Daha onlar kılıca dokunmadan Ağa'nın adamları gizlendikleri yerden dışarı fırladılar. (Üç Yahudi'nin) ellerini bağlayıp onları Ağa'nın huzuruna getirdiler.

"Ne arıyordunuz ve benim arazimde ne buldunuz?" diye, Ağa kızgınca sordu. Yahudiler herşeyin bilindiğini, açığa çıktığını ve yalan söylemenin yararı olmadığını anladılar. Bu nednle içlerinden biri cevap verdi:

"Eski bir efsaneye göre, Musa peygamberin kılıcı Kürdis-tan dağlarında bulunmaktadır. Biz onu aradık, ama eski bir maden parçası bulduk sadece."

"Aha" diye bağırdı Ağa! "Onunla bizi yönetmeyi ve hatta hepimizi öldürmeyi düşündüğünüz kılıcı gerçekten aradığınızı biliyordum. Bu mu bize verdiğiniz karşılık, iyiye karşı kötümü? Burada, Kürdistan'da özgür bir halksınız. Ne eksisiniz var? Hangi kurtuluşu arıyorsunuz? Ama bana şunu söyleyin" diyerek ağa alçak bir sesle devam etti:

"Ben ne olacağım? Kurtulduğunuz zaman beni de öldürmeyi planlıyor musunuz?"

Bu Yahudilerden biri olan akıllı ve anlayışlı bir genç, içinde buldukları tehlikenin ne denli büyük olduğunu ve onları ancak uygun bir cevabın kurtaracağını anladı. "Ölüm ve yaşam dilin gücü içindedirler" (Prov. 18:21) sözlerini hatırladı ve konuşmaya başladı:

"Ya Ağa! Sen Musa peygamberin kılıcı hakkındaki hikâye yi bilirsin, ama hepsini değil. Bu hikâyeye göre, arazisinde kılıcın bulunduğu kişiye büyük bir onur ve hatta onurdan fazlası karşılık olarak verilmelidir. Ya Ağa! Otlığında Yahudile-

rin kurban edilmeye uygun kırmızı düveler buldukları o şeyhi duymadın mı? O şeyh şimdi çok zengin bir adam."

"Güzel konuşuyorsun" dedi. Yahudi'nin ne demek istediğini anlayan Ağa, "Madem öyle herbiriniz bana yirmişer gümüş dinar ödeyin ve arazimde aramaya devam edin." dedi.

"Ya Ağa" diye karşılık verdi Yahudi, "Yanımızda sadece beş dinar var. Onu sana şimdi verelim ve geriye kalanı da kılıcı bulunca alırsın."

Ağa güldü "Senin akıllı bir Yahudi olduğunu görüyorum ve teklifini kabul ediyorum" dedi.

Ondan sonra üç arkadaş, çalışma aletlerini alarak evlerine döndüler. Ama Musa efendimizin kılıcını bulmak arzusu hala onların yüreklerinde yaşıyor.

ÇOCUK ŞİİRLERİ

GÜNAYDIN ŞİİRİ(1)

*Sabahların hayırlı olsun
Ömrün uzun olsun
Düşmanların kefenlensin, ölsün
Sıcak kahvaltılarının hazırlansın, soğusun*

BESLENME ŞİİRİ(2)

- 1 -

*Yemeklerin ne olsun?
Ekmek, piring ve helva,
Ve bütün üzerlerine serpilmiş kudret helvası(3)*

- 2 -

*Yemeğin sağlık ve hayat olsun,
Düğününde(4) büyük bir kalabalık olsun,
Yarısı Akra'dan ve yarısı Şuş'dan.
Kayınbaban giymen için sana elbiseler biçsin,
Kayınanan giymen için sana elbiseler diksin.*

NAZARA KARŞI EFSUNLAMA(5)

*Bu yerde her kim ki seni sevmiyor,
Kafasını bir şahin alıp götürsün.
Bu mahallede her kim ki seni sevmiyor,
Cüzzam belasına tutulsun.
Bu evde her kim ki seni sevmiyor,
Kafasını bir tavuk gagalasın.*

Dipnotlar:

1. Yona Sabar, age, s.193.
2. Yona Sabar, age, s. 194.
3. Kudret helvası: Bazı ağaçların yapraklarından toplanan tatlı bir salgıdır. Bununla yapılan bir içki, zor doğum yapan kadınlar için ilaç olarak kabul edilmiştir. Emziren kadınlar sütlerini arttırmak için üzüm, hurma, incir ve çayla yapılan tatlandırılmış içkilerden bol miktarda içerlerdi.
4. Erken yaşta bir düğün için hayırdua edilmesi oldukça yaygındı ve bunların amacı, çoğunun erişkin bir yaşa ulaşmasını dilemekti.
5. Yona Sabar, age, s. 195.

HALK TÜRKÜLERİ

6.TÜRKÜ

*Güneş doğmuş, ay batmıştı,
Bir bulut gökyüzünü kaplamıştı;
Delikanlı bir genç
Bir kıza aşık olmuştu:*

*"Sana aşığım canım,
Seni tüm dünyaya değişmem.
Sen benim biricik yıldızısın,
Dünyanın üstünde parlayan güneş gibi."*

7.TÜRKÜ

*Testini alıp,
Çeşmeye git,
Git yavaş yavaş,
Ben de gelirim (oraya).
Bana bir öpücük ver,
Böylece artık ölmem gerekmeyecek.
Kollarınla sar beni, içeri gel*

*Gel, gel, hayatım, ruhum!
"Vallahi gelmeyeceğim!"*

15.TÜRKÜ

*"Anne, anne gidiyorum
Sereferend(2)'e orduda hizmet etmeye."*

*"Gitme oğlum, gitmemelisin,
Yoksa düşmana bir kurban olacaksın."*

*"Hayır anne, gideceğim
Seferend'e orduda hizmet etmeye.
Tanrı bir yangın tutuştursun
Düşman toprağının orta yerinde."*

*"Gitme oğlum, gitmemelisin,
Yoksa düşmana bir kurban olacaksın."*

*"Hayır anne, gideceğim
Ve düşman toprağında kamp kuracağım."*

Dipnotlar:

1. Yona Sabar, age, s. 197-201.
2. *Sereferend*: Bugün Şerifin olarak bilinen ve Tel-Aviv'in güne-yinde bulunan bir askeri eğitim kampıdır. Bu türkü 2.Dünya Savaşı sırasında Kudüs'de bestelenmiş ve Ürmiyeli (İran Kürdistanı'nda) RIVKE MIZREHI'den alınarak kaydedilmiştir.

ATASÖZLERİ VE DEYİŞLERDEN ÖRNEKLER*

1. Kar dağların üzerine düşer.
2. Güneş batar, ama sıkıntılar gitmemekte direnir.
3. At nallanınca, yengeç de ayaklarını kaldırır.
4. Bir köpeğin iştahını kabart, ama insanların iştahını kabartma.
5. Kadının hizmetkârı aynen kadı gibidir.
6. Türk hamamı sadece yellenme rüzgârıyla ısınmaz.
7. Kendi sırtını görebilirsin, ama onu hiç bir zaman göremezsin.
8. Buğday ektik, adı mısır filizlendi.
9. Biri diyor "Sakalım yanıyor", diğeryse "Üstünde keklîğimi kızart" diyor.
10. Bir adam ellerinin üzerinde yürümediği sürece, ayaklarının değerini bilmez.
11. Bir Kürt bir merkep kadar ahmaktır.
(Araplar tarafından söylenmiştir).
12. Yahudi dayak yemeden vergisini ödemez.
(Kürtler tarafından söylenmiştir.)
13. Yahudilerin sinagogu kadar gürültülü.

(Kürtler tarafından söylenmiştir.)

14. Yahudinin birine "Yahudi haydi cennete gidelim" dediğinde, "Bugün Cumartesi değil mi" diye karşılık vermiş.

15. Suya dökülen yağ kaybolmaz.

16. Bir yer hiçbir zaman daha fazla insan için dar değildir.

17. Köpek bir kemik gördüğü sürece oradan ayrılmaz.

18. Tilki karnı doyduktan sonra "Üzümler ekşiydi" der.

19. Tatmin edici bir yaşamla birlikte olan küçük bir ev, boş bir hayatla birlikte olan büyük bir evden daha iyidir.

20. Kar soğuk olmaktan vazgeçmez.

21. Köpeğin kuyruğunu kırk gün prese koy, yine de kıvrılır.

22. Ateşin beni ısıtmıyor, ama dumanından kör oldum.

23. Koyunu kulaklarından, öküzü hayalarından yakala.

24. On aile, ama on iki ağa!

25. Eğer şansın seninleyse kendine dikkat et, eğer sana karşıysa malına dikkat et.

26. Yeni bir elbise giyen zengin adama "Güle güle giy", fakir bir adamsa "Onu nereden buldun" derler.

27. Zengin bir adam yılan başı yese, "Ne kadar akıllı"; fakir bir adam yese "Ne kadar obur" derler.

28. Bugünkü bir yumurta yanki bir tavuktan daha iyidir.

29. Utangaç gelin köyünden dışarı çıktıktan sonra kalçaları suratından daha sık görülür.

30. Her bulut yağmur getirmez.

31. Balık tutan kalçalarını ıslatır.

32. Eşek yüke doğru kıvıldamazsa, yükü eşeğe doğru kıvıldat.

BERHEM YAYINLARI

1. *Dr. A. Medyalı, Antik Kürdistan'da Dinsel Yapı - lanma - ZERDÜŞT VE ÖĞRETİSİ*, 1991.
2. *Kemal Astore, Hazar Dengiz ê Zerrê Mı de / Tau- send Wogen Im Herzen (Şiir)*, 1991.
3. *Mustafa Düzgün/Munzir Comerd/Hawar Tornêcengi, Dêrsim de Diwayi - Qesê Pi-Kalıkan - Erf u Mecazi - Çıbenoki - Xeletnayêni / Dersim'de Dualar - Atasöz - leri - Mecazlar - Bilmeceler - Şaşırtmacalar*, 1992.
4. *Kemal Mazhar Ahmed, Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan, Çev. Mustafa Düzgün*, 1992.
5. *Emrullah Yıldız, Gül Dersim (Şiir)*, 1992.

İsteme Adresleri:

BERHEM YAYINEVİ

Atatürk Bulvarı, Sanlıhan 105/907

Kızılay-ANKARA

Tel: 418 48 86

BERHEM

Kotkaga. 15, 6 tr.

164 75 Kista-SWEDEN

Tel: 08- 750 48 28

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Tu
2